

radicaal
orthodox
extremist

Radicaal, orthodox of extremist?

Achtergrondinformatie over radicalisering en polarisatie

ACB Kenniscentrum 2009

Radicaal, orthodox of extremist?

Een bijdrage aan afbakening en definitievorming en een impressie over het beleid van gemeentes, moskeeën, onderwijs en welzijnswerk ten aanzien van radicalisering.

Deze publicatie is tot stand is gekomen met financiering van de provincie Noord-Holland.

Auteurs:	Lisa Arts, Ewoud Butter
Met bijdragen van:	Hammadi Eddehbia (Radicalisering in het onderwijs en Marokkaanse aanpak van radicalisering), Rachid Jamari (Franse aanpak van radicalisering) Roemer van Oordt (Islami(s)tische denkers en Britse aanpak van radicalisering)
Eindredactie:	Roemer van Oordt
Fotografie:	Stock-photo
Vormgeving:	Mik design, te Haarlem

		Inleiding	4
		DEEL I Definities en achtergronden	
		1 Een poging tot afbakening: polarisatie, radicalisering en extremisme	8
		2 Processen van radicalisering (achtergronden)	11
		2.1 Wie wordt extremist?	
		2.2 Oorzaken	
		2.3 De zoektocht naar status en geborgenheid (over identiteit)	
		2.4 De rol van gezin, migratiegeschiedenis en sociale netwerken bij Marokkaanse jongeren	
		2.5 Fases van radicalisering	
		2.6 Radicalisering signaleren	
		3 Achtergronden bij islamitisch en rechts radicalisme	25
		3.1 Islam en de strijd om de waarheid	
		3.2 Extreemrechts	
		4 De rol van internet bij polarisatie, radicalisering en extremisme	47
		DEEL II Het beleid	
		5 Overheidsbeleid	56
		5.1 Waarom is er nu zoveel aandacht voor radicalisme?	
		5.2 Landelijk beleid	
		5.3 Gemeentelijke aanpak Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.	
		6 Scheiding tussen kerk en staat en de samenwerking met moskeeorganisaties	68
		7 Moskeeën	72
		7.1 Geschiedenis, rol en functie	
		7.2 Actor in het maatschappelijk middenveld?	
		7.3 Wat kan de moskee doen tegen radicalisering?	
		8 Onderwijs en welzijnswerk	79
		8.1 Radicalisering in het onderwijs	
		8.2 Welzijnswerk	

DEEL III Aanpak van radicalisering in het buitenland

	9	Aanpak van radicalisering in het buitenland	89
	9.1	Franse aanpak van radicalisering en extremisme	
	9.2	Marokkaanse aanpak van radicalisering en extremisme	
	9.3	Britse aanpak van radicalisering en extremisme	
	10	Tot slot	105
		Bijlagen	109
		Bijlage 1 Gebruikte en/of aanbevolen literatuur	
		Bijlage 2 ACB Kenniscentrum en radicalisering	
		Bijlage 3 Monitor Polarisatie, Radicalisering en Discriminatie in Noord-Holland;	
		Bijlage 4 Weerbaar Oost	
		Bijlage 5 Voorkomen is beter dan genezen	

Polarisatie hoeft niet altijd slecht te zijn. Het kan noodzakelijk zijn voor de emancipatie van minderheden. Dat verklaarde vicepremier Wouter Bos in een interview met de Volkskrant op 1 maart 2008. Bos: 'Polarisatie is de enige manier om zaken verder te brengen.'

Radicale jongeren vormen niet per definitie een gevaar voor de samenleving. De pedagoog Henk Blenkers stelde op een conferentie op de Hogeschool Windesheim op 15 oktober 2008.¹: "Een radicale leerling is een cadeau aan de leraar en de groep. [Hij of zij] staat in twee prachtige tradities. Het is allereerst een *democratische* traditie waarvan Voltaire in 1770 opmerkt: "Ik verafschuw alles wat u schrijft, maar zou mijn leven ervoor geven dat u het kunt blijven schrijven." De andere (...) is een *pedagogische* traditie die uitersten in denken en gedrag van leerlingen (...) verbindt (...) met vragen en luisteren naar aspecten van [hun] identiteitsontwikkeling.'

Radicalisme was in de jaren 70 van de 20^e eeuw minder beladen dan het nu is. Zo werd aan het kabinet Den Uyl deelgenomen door de Politieke Partij Radicalen (PPR), een keurige partij die onder leiding van Ria Beckers later is opgegaan in GroenLinks. Ook polarisatie werd in die tijd niet altijd als bedreigend ervaren: de periode tussen 1966 en 1982 wordt door geschiedschrijvers aangeduid als de tijd van de politieke polarisatie. Het was een tijd waarin er scherpe tegenstellingen bestonden tussen politieke partijen en de confrontatie bewust werd gezocht: het was een tijd waarin het nog volstrekt onmogelijk leek dat de PvdA van Joop Den Uyl en de VVD van Hans Wiegel in de jaren negentig onder leiding van Wim Kok en Hans Dijkstal een paarse coalitie zouden vormen.

Tegelijkertijd waren de jaren 70 ook de jaren waarin in Nederland verreweg de meeste dodelijke slachtoffers (ruim 20) vielen als gevolg van terroristische aanslagen. Het ging in de meeste gevallen om slachtoffers die vielen bij acties van Molukkers of acties van (buitenlandse) links-extremistische groeperingen zoals de RAF of de separatistische IRA. Neo-nazi's waren er in die tijd ook al, net als het dierenbevrijdingsfront of links-extremistische groepen als de Rode Jeugd, RARA en het militant autonomenfront.

Er was in die tijd nog geen Nationale Coördinator Terrorismebestrijding (NCtB), geen nationaal Actieplan Polarisatie en Radicalisering en er werd ook niet met regelmaat bekend gemaakt wat het Actueel Dreigingsniveau was. Er werden geen trainingen gegeven aan bestuurders en politieagenten om polarisatie en radicalisering te herkennen en er was nog geen bataljon aan wetenschappers, kenniscentra en (commerciële) bureaus die zich met het onderwerp bezig hielden.

Nu is dat anders.

De maatschappelijke aandacht voor radicalisering, in het bijzonder voor de islamitische variant hiervan, is vooral sinds de aanslagen van 11 september 2001 sterk toegenomen. Met enig cynisme zou je kunnen zeggen dat er een anti-radicaliseringsindustrie is ontstaan.

¹ Blenkers (2008), Allochtonenweblog, 3 november 2008.

Terrorisme 2.0

Deze toegenomen aandacht is deels te verklaren uit het besef dat de samenleving door technologische vooruitgang en globalisering kwetsbaarder is geworden. Een terrorist met foute en/of handige vrienden zou over biologische, chemische of nucleaire wapens kunnen beschikken. En een handig hackende terrorist zou vitale computersystemen van ons land plat kunnen leggen en bijvoorbeeld in één keer de dijkbewaking, energievoorziening en de verkeersleiding op Schiphol kunnen treffen.

Daarnaast heeft het moderne terrorisme een sterker transnationaal en politiek-religieus karakter gekregen. Dit geldt in het bijzonder voor het islamitisch terrorisme, dat zich in sommige, maar lang niet alle, gevallen richt tegen 'de westerse cultuur'.

Met het westen als doelwit, is ieder die een onderdeel hiervan vormt of deze vertegenwoordigt, een mogelijk doelwit van een aanslag geworden. We zijn allemaal potentieel slachtoffer geworden. Dit besef is niet alleen een reden voor angst, maar geeft ook voeding aan polarisatie tussen verschillende bevolkingsgroepen.

Polarisatie 2.0

Het Nederlandse debat over integratie is de laatste jaren sterk geïslamiseerd. De meeste moslims voelen zich in het defensief gedrongen en vinden dat ze ten onrechte over één kam worden geschoren met extremisten. Ze zijn het beu zich te moeten blijven verantwoorden voor wandaden van moslims elders op de wereld.

Veel niet-moslims ervaren op hun beurt de islam meer dan in het verleden als bedreigend. Het gaat dan niet alleen om het geweld van extremisten, maar ook om de opvattingen en uiterlijk vertoon van conservatieve moslims die worden ervaren als een bedreiging van verworvenheden als de vrijheid van meningsuiting en de emancipatie van vrouwen en homoseksuelen.

De polarisatie uit de 21^e eeuw heeft een etnisch-religieus karakter gekregen en is niet alleen zoals in de jaren 70 politiek gekleurd.

Radicalisering 2.0

Tegen deze achtergrond wordt ook de radicalisering van jongeren met meer zorg gevolgd. Uitingen die vroeger misschien nog als folkloristische jeugdcultuur werden bestempeld, worden nu eerder met argusogen bekeken. Soms met reden, maar soms ook uit onwetendheid. Een orthodoxe salafist wordt dan bijvoorbeeld te snel als een gevaar gezien. Een extremistische moslim mag dan vaak orthodox zijn, maar daardoor is het merendeel van de orthodoxe moslims nog niet extremistisch.

Wanneer is iemand radicaal, wanneer is hij (of zij) orthodox en wanneer hebben we te maken met een extremist?

Het zijn vragen die gemakkelijker zijn te stellen dan te beantwoorden.

Dit rapport is opgesteld voor mensen die zich willen verdiepen in de achtergronden van radicalisering, extremisme en, in iets mindere mate, polarisatie. Het is bedoeld voor bestuurders, professionals, vrijwilligers en andere burgers die willen voorkomen dat jongeren zodanig radicaliseren dat ze tot extremistische daden in staat zijn of die ongewenste vormen van polarisatie willen voorkomen. Daarbij valt te denken aan mensen die werkzaam zijn bij de lokale overheid, bij onderwijs- en welzijnsinstellingen, bij vrijwilligersorganisaties en moskeeorganisaties en bij (lokale) media.

Het rapport is het verslag van een verkennend onderzoek van ACB Kenniscentrum naar de theorieën en methodieken die worden ontwikkeld om vormen van radicalisering en in mindere mate polarisatie tegen te gaan. Vanuit de deskundigheid en de betrokkenheid van ACB bij islamitische bevolkingsgroepen, ligt het accent in deze notitie op islamitische vormen van radicalisering, maar er is ook aandacht voor extreemrechts.

Dat er in dit rapport geen aandacht is voor links extremisme en extremistische uitingen van dieren-activisten, betekent niet dat we deze vormen van extremisme minder belangrijk zouden vinden. Beide groepen hebben – zeker in Europees verband – veel (terroristische) aanslagen op hun geweten. We hebben prioriteiten moeten kiezen en gekozen voor die extremistische groepen die op dit moment het meest bijdragen aan polarisatie in de samenleving en dat zijn naar ons oordeel radicalere vormen van de islam en extreemrechts.

Er wordt in dit rapport gekeken naar het landelijke en lokale beleid, in het bijzonder naar de activiteiten die in het kader van preventie van radicalisering en polarisatie al plaatsvinden. Ook kijken we naar ervaringen in het buitenland, naar activiteiten van moskeeën en moskeeorganisaties en naar de praktijk in het onderwijs en het welzijnswerk. Als Noordhollandse instelling heeft ACB Kenniscentrum hierbij bijzondere aandacht voor de provincie Noord-Holland.

Hoewel het een uitgebreid rapport is geworden, is het nog niet zo compleet als we gewild zouden hebben. Zo besteden we veel aandacht aan radicaliserende islamitische jongeren van Marokkaanse origine en hebben we haast geen aandacht voor radicaliserende Turkse jongeren, waarbij niet alleen sprake kan zijn van religieuze radicalisering, maar ook van nationalistische vormen van radicalisering. We zullen hier in een volgende update wel aandacht aan besteden.

Leeswijzer

Het rapport bestaat uit drie delen en acht hoofdstukken die afzonderlijk van elkaar zijn te lezen.

In *deel 1* wordt nader ingegaan op definities en achtergronden.

In hoofdstuk 1 worden termen als polarisatie, radicalisering, extremisme en terrorisme nader omschreven.

In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de achtergronden. Wat zijn oorzaken van radicalisering, in welke fases verloopt een radicaliseringsproces, is radicalisering te signaleren en hoe verloopt deradicalisering?

In hoofdstuk 3 wordt specifiek achtergrondinformatie gegeven over de islam en het rechts extremisme. Veel aandacht is er in dit hoofdstuk voor de islam, in het bijzonder voor de verschillende stromingen en invloedrijke denkers binnen de islam, omdat over deze religie in Nederland vaak minder bekend is dan over de ideologische bronnen van extreemrechts.

Hoofdstuk 4 is gewijd aan de rol van de media - in het bijzonder het internet - bij processen van polarisatie, radicalisering en extremisme.

In *deel II* wordt aandacht besteed aan het beleid.

In hoofdstuk 5 wordt allereerst ingegaan op de vraag waarom er juist de laatste jaren zoveel aandacht is voor radicalisering. Vervolgens wordt er nader ingegaan op landelijk beleid en de gemeentelijke aanpak. Hierbij wordt ook speciale aandacht gegeven aan de scheiding van kerk en staat.

Hoofdstuk 6 is gewijd aan de rol van moskeeën. In hoeverre kunnen zij een rol spelen bij de aanpak van radicalisering?

In hoofdstuk 7 wordt aandacht besteed aan radicalisering in onderwijs en welzijnswerk.

In *deel III* (hoofdstuk 8) wordt ingegaan op de aanpak van radicalisering in drie andere landen: Frankrijk (paragraaf 8.1.), Marokko (8.2.) en Groot-Brittannië (8.3.)

Na deel III volgt in hoofdstuk 10 een kort beschouwend slotwoord.

In de *bijlagen* tenslotte wordt een overzicht gegeven van de gebruikte literatuur en worden projecten die ACB Kenniscentrum op het terrein van radicalisering (mede-) ontwikkeld beschreven.

Lisa Arts en Ewoud Butter

1 Een poging tot afbakening: polarisatie, radicalisering en extremisme

Het zijn termen die je dagelijks in de krant kunt lezen: polarisatie, radicalisering, extremisme en terrorisme. In dit hoofdstuk geven we aan wat wij onder deze begrippen verstaan.

Polarisatie: gewenste en ongewenste vormen

Volgens de Van Dale betekent polarisatie “de vorming van tegenstellingen, van uitersten, van tegengestelde polen”. Er wordt de laatste jaren een onderscheid gemaakt tussen gewenste en ongewenste vormen van polarisatie.

Gewenste polarisatie

Niet iedere vorm van polarisatie is even ongewenst. In het maatschappelijke debat moet altijd ruimte zijn voor tegengestelde en soms zelfs onverenigbare standpunten. Dergelijke vormen van polarisatie kunnen bijdragen aan meningsvorming en het bespreekbaar maken van problemen. Voor groepen die zich willen emanciperen is polarisatie een beproefde strategie om de politieke en maatschappelijke agenda te beïnvloeden. Deze vormen van polarisatie worden door het kabinet en lokale overheden niet bedoeld wanneer zij verklaren polarisatie tegen te willen gaan.

Ongewenste polarisatie

Als ongewenste vorm van polarisatie definieert het kabinet “de verscherping van tegenstellingen tussen groepen in de samenleving die kan resulteren in spanningen tussen deze groepen en toename van de segregatie langs etnische en religieuze lijnen”. (Actieplan Polarisatie en Radicalisering).

In de Trendanalyse Polarisatie en Radicalisering onderscheidt het kabinet de volgende ‘lagen’ van ongewenste polarisatie:

- een negatieve *houding*: bevolkingsgroepen hebben negatieve ideeën over elkaar, deels als vooroordeel door gebrek aan kennis en contact, deels op grond van ervaringen.
- Dit kan gepaard gaan met negatieve *emoties* ten opzichte van (leden van) andere bevolkingsgroepen. Men ervaart ‘spanningen’ of voelt zich bedreigd.
- Tenslotte kan polarisatie zichtbaar worden door *gedrag*. Denk aan bekladding en bedreigingen. Maar ook subtieler gedrag zoals vermijden, stigmatiseren, beledigen en pesten.

Volgens het kabinet kunnen processen van verwijdering en confrontatie zich op drie niveaus afspelen:

- (boven)nationaal (media en internet),
- buurt (directe confrontatie en overlast) en
- individueel (discriminatie, gevoelens van onveiligheid en uitsluiting).

Polarisatie wordt niet alleen zichtbaar in processen van segregatie of confrontatie, maar kan ook zichtbaar worden in het taalgebruik dat gehanteerd wordt in de klas, op de werkvloer en op websites. Taalgebruik heeft invloed op de emoties, de houding en op het gedrag van bevolkingsgroepen, en ook op de wijze waarop onderwerpen op de politieke agenda komen.

Een proces van radicalisering kan worden vooraf gegaan of versterkt door vormen van ongewenste polarisatie.

Wat is radicalisme?

In 1968 werd in Nederland de Politieke Partij Radikalen (PPR) opgericht. Het was een partij van linkse christenen die in 1972 zelfs deelnam aan de regering (het kabinet Den Uyl). De PPR was een afsplitsing van de Katholieke Volks Partij (KVP). De partij hield in 1989 weer op te bestaan en ging samen met de PSP, de CPN en de EVP op in GroenLinks.

Tegenwoordig zal een politieke partij zich niet snel meer 'radicaal' noemen. Het begrip wordt nu vaak op één hoop gegooid met extremisme en fundamentalisme en het wordt geassocieerd met geweld en met angst. Om begripsverwarring te voorkomen wordt hieronder omschreven wat verstaan kan worden onder radicalisme, radicalisering en extremisme.

1. Neiging tot ingrijpende hervormingen

Volgens de Van Dale is radicalisme niets meer of minder dan "de neiging tot diep ingrijpende hervormingen". In die zin was Martin Luther King een radicaal en hetzelfde geldt voor al die leiders van emancipatiebewegingen die geweldloos hun doelstellingen wilden bereiken.

Radicaal wordt ook gebruikt voor mensen die tot het uiterste willen gaan. Pedagoog Henk Blenkers noemde in dat verband een radicale leerling een 'cadeau voor een leraar'. Volgens hem is het normaal en gezond wanneer jongeren experimenteren en provoceren. Provocatie leidt tot reacties en draagt bij aan identiteitsvorming. Hij verwees hierbij naar een pedagogische traditie die uitersten in denken en gedrag van leerlingen niet allereerst verbindt met politiek en sociale veiligheid, maar met vragen en luisteren naar aspecten van de identiteitsontwikkeling van leerlingen.²

2. Gevaar voor de democratische rechtsorde

In het Nederlandse antiterrorisme beleid wordt radicalisme verbonden met politiek en sociale veiligheid. Hierbij wordt meestal een definitie van de AIVD gevolgd, die vanuit haar eigen perspectief tot de volgende definitie van radicalisme kwam:

*"Het (actief) nastreven en/of ondersteunen van diep ingrijpende veranderingen in de samenleving, die een gevaar kunnen opleveren voor (het voortbestaan van) de democratische rechtsorde (doel), eventueel met het hanteren van ondemocratische methodes (middel), die afbreuk kunnen doen aan het functioneren van de democratische rechtsorde (effect)."*³

Hans Moors en Menno Jacobs plaatsen een aantal kanttekeningen bij deze definitie van de AIVD.⁴ Zo is het volgens hen onjuist radicalisme per definitie te verbinden met bedreiging van of risico's voor de veiligheid. Dit leidt volgens hen tot een discours waarin vijandbeelden zijn ingebakken.

Wat is radicalisering?

Radicalisering is het proces van toenemend radicalisme bij een persoon. Het gaat om een complex proces, waarin een persoon gefaseerd een compromisloze levenswijze ontwikkelt en waarin radicale gedachten over verandering en hervorming vorm krijgen. Men construeert op die manier een nieuwe identiteit en een nieuw zelfbeeld.

² Idem.

³ Uit: Van Dawa tot jihad, De diverse dreigingen van de radicale islam tegen de democratische rechtsorde, www.aivd.nl (2004). Deze definitie gaat uit van concrete acties en attitudes van mensen. Dit is logisch, aangezien de AIVD pas kan ingrijpen bij actie en nog maar weinig kan ondernemen bij het vermoedelijk aanwezig zijn van bepaalde radicale gedachten.

⁴ Moors en Jacobs (2009).

In het antiterrorisme beleid wordt radicalisering vooral gezien als een proces waarbij de legitimiteit van de democratische samenleving en haar regels in toenemende mate ter discussie worden gesteld en waarbij de uiterste vorm van radicalisme (extremisme) beschouwd wordt als tegenpool van democratie.

Wat is extremisme?

Radicalisering leidt tot extremisme wanneer de radicalisering zo ver is doorgeschoten dat democratische waarden en processen worden afgewezen en de eigen ideologie als de universeel geldende wordt beschouwd, die eventueel met geweld aan anderen moet worden opgelegd. Extremisme is dus de laatste fase van het radicaliseringsproces, waarin kan worden overgegaan op terroristische handelingen, al dan niet met democratische middelen.

Terrorisme

Over terrorisme wordt gesproken wanneer sprake is van “het uit ideologische motieven dreigen met, voorbereiden of plegen van op mensen gericht ernstig geweld, dan wel daden gericht op het aanrichten van maatschappijontwrichtende zaakschade, met als doel maatschappelijke veranderingen te bewerkstelligen, de bevolking ernstige vrees aan te jagen of politieke besluitvorming te beïnvloeden.”⁵

Onvrede over de situatie kan zich ontwikkelen van een tegencultuur tot een extreme subcultuur. Er zijn verschillende vormen van extremisme. De bekendste zijn: links extremisme, rechts extremisme, religieus extremisme het extremisme van dierenactivisten.

2.1 Wie wordt extremist?

Er is geen blauwdruk te geven van een extremist. Radicalisering komt onder alle leeftijdsgroepen voor, maar het meest in de leeftijdsgroep tussen 15 en 30 jaar. In het Actieplan Polarisatie en Radicalisering 2007-2011⁷ wordt gesteld dat de meerderheid mannelijk is, maar dat het aantal vrouwen toeneemt. Radicalen zijn van uiteenlopende opleidingsniveaus, al wordt in de Trendanalyse Polarisatie en Radicalisering geconstateerd dat het aantal hoger opgeleiden onder hen de laatste jaren is toegenomen.

Onder *moslimradicalen* zijn vooral Marokkaanse en bekeerde autochtone jongeren sterk vertegenwoordigd. Zij zoeken zingeving, binding, erkenning en politieke rechtvaardigheid (Buijs c.s. 2006). De Britse geheime dienst MI5 publiceerde in 2008 een rapport waarin veel gangbare stereotypen over islamitische extremisten ter discussie werden gesteld. Gedragswetenschappers van de Britse geheime dienst onderzochten de dossiers van enkele honderden personen waarvan bekend is dat zij betrokken zijn bij, of nauw verbonden zijn met, gewelddadige extremistische activiteiten, variërend van fondsenwerving tot het plannen van zelfmoordaanslagen in Groot-Brittannië. De resultaten waren verrassend. Zo bleek uit het onderzoek van MI5 dat de meesten van de door hen onderzochte extremisten op religieus vlak nog beginnelingen zijn. Ze hebben weinig religieuze kennis van de islam. Volgens MI5 zouden er zelfs duidelijke aanwijzingen zijn dat een stabiele religieuze identiteit bescherming biedt tegen gewelddadige radicalisering.⁸

Rechts-extremistische jongeren zijn over het algemeen autochtoon. Zij voelen zich gefrustreerd over de 'multiculturele' samenleving, die in hun ogen de oorzaak is van bijvoorbeeld langdurige werkloosheid, woningnood, of verdringen van de 'Nederlandse' cultuur.⁹

Rollen

Binnen extremistische bewegingen kunnen de radicalen verschillende rollen spelen. In de Trendanalyse Polarisatie en Radicalisering worden de volgende rollen onderscheiden: die van sympathisanten, vatbaren, meelopers en een harde kern met charismatische leiders.

⁶ Tenzij anders vermeld is deze paragraaf gebaseerd op IMES-onderzoek van Tillie en Sloodman (2006), ondersteund door literatuur en rapporten van: het ministerie van BZ, AI/VD, Buijs, Demant en Hamdy (2006), Gielen (2006), De Koning (2007) en Harchoui (2006).

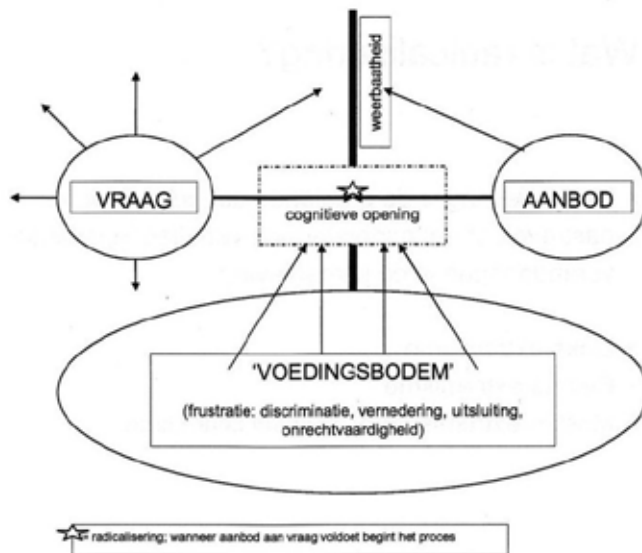
⁷ Uitgave van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

⁸ Allochtonenweblog, 21 augustus 2008.

⁹ Dekker (2006).

2.2 Oorzaken

Het Amsterdamse model Bij jongeren die radicaliseren ontstaat een behoefte waarin extremistische groeperingen zouden kunnen voorzien. De gemeente Amsterdamse gebruikt daarom als basis voor haar beleid een verklaringsmodel waarin een onderscheid wordt gemaakt tussen de voedingsbodem voor radicalisering, 'de vraag' en 'het aanbod' (zie schema).

Figuur 1¹⁰

Allereerst is er de *vraag* onder islamitische jongeren die invulling willen geven aan hun islamitische identiteit en tegelijkertijd te maken hebben met een generatiekloof, een gebrekkige religieuze infrastructuur en beperkte beheersing van het Arabisch (als brontaal van de Koran). Deze jongeren kunnen te maken krijgen met een *aanbod* van jihadi's die hun extremistische ideologie actief verspreiden via internet, audio, cd's, video's en prediking. De mate waarin jongeren open staan voor dit aanbod of er juist weerbaar tegen zijn wordt mede bepaald door de *voedingsbodem*. Hiertoe worden bijvoorbeeld gerekend: discriminatie, nabijheid van internationale conflicten, geen politieke vertegenwoordiging, dubbele standaarden en onrechtvaardigheidsgevoel.

In dit hoofdstuk gaan we vooral in op de factoren die een rol spelen bij de 'vraag' en bij de voedingsbodem voor radicalisering.

Factoren die mensen gevoelig maken voor radicalisering.

Er worden in de literatuur verschillende factoren genoemd die van invloed kunnen zijn op de gevoeligheid van mensen voor radicaliseringsprocessen. Dit zijn:

- Het gevoel achtergesteld of gemarginaliseerd te worden.
- Teleurgesteld zijn over het leven, over de woonsituatie, het werk en de financiële positie waarin ze verkeren.
- Kloof met de wereld(en) van volwassenen.
- Slechte familiale bindingen en een gering democratisch gehalte van het milieu waarin een jongere opgroeit.
- Geen aansluiting kunnen vinden bij maatschappelijke instituties (overheid, gezin, school, leeftijdsgenoten, kerk/moskee, vrijetijds organisaties).
- Gevoelens van ervaren onrechtvaardigheid of identificatie met personen of groepen waarvan men vindt dat ze worden achtergesteld of bedreigd. Dit soort gevoelens kunnen worden versterkt door:
 - Stigmatisering en discriminatie.
 - Beeldvorming in de media.
 - Internationale (politieke) situatie.¹¹
- Onvoldoende weerbaar tegen radicale invloeden; bijvoorbeeld door niet over het vermogen te beschikken om alternatieve antwoorden te vinden op vragen van zingeving en ervaren onrecht.
- Voor moslimjongeren kan daarnaast sprake zijn van factoren die voortkomen uit de migratie van hun ouders. De eerste generatie migranten, uit Turkije en Marokko vaak analfabeet, blijkt soms niet bij machte hun kinderen te begeleiden in een geïndustrialiseerde, geseculiereerde omgeving met andere opvattingen.

Bij veel radicaliserende jongeren is er sprake van een combinatie van factoren.

De onderzoekers Buijs, Demant en Hamdy (2006)¹² dichten extremisten de volgende vijf (ideologische) kenmerken toe¹³:

- ze voelen zich bedreigd en hebben de neiging de dreiging van de vijand uit te vergroten;
- ze verwerpen de bestaande wereldorde;
- ze hebben een utopisch beeld van een goede wereld;
- ze hebben het idee te horen tot een uitverkoren groep mensen die de utopie kan verwerkelijken;
- en ze kunnen (zuiverend) geweld gebruiken om de doeleinden te bereiken.¹⁴

¹¹ De jongeren voelen zich solidair met moslims in Tsjetsjenië, Irak of de Palestijnse gebieden en zij voelen zich tegelijkertijd machteloos omdat er in hun ogen internationaal gezien niets of te weinig gebeurt om hun 'broeders' bij te staan. De trend is ontstaan om te spreken over 'het westen' en 'de islam', als twee tegenover elkaar staande beschavingen. Het westen doet in de ogen van veel jongeren niet genoeg om de positie van de islam veilig te stellen, sterker nog, het westen draagt bij aan een verslechterende situatie.

¹² Buijs, Demant, & Hamdy (2006).

¹³ Daarbij staat bijvoorbeeld uniformiteit tegenover diversiteit; bevel tegenover dialoog; onverdraagzaamheid tegenover tolerantie.

¹⁴ Tillie en Sloodman (2006).

2.3 De zoektocht naar status en geborgenheid (over identiteit)

De radicalisering van jongeren kan gezien worden als een wijze waarop deze jongeren de zoektocht naar hun *identiteit* vormgeven. Nou is identiteit iets wat we allemaal hebben, maar wat we zelden goed kunnen beschrijven. Op het moment dat je denkt een identiteit te kunnen beschrijven is hij weer veranderd. Identiteit is immers geen statisch gegeven, maar een bewust menselijk maaksel dat afhankelijk van plaats, tijd en situatie kan variëren. We kiezen zelf waarmee we ons willen identificeren: met een land, een politieke voorkeur, een etnische groep, een voetbalclub, een religie, een dorp, een wijk, een seksuele voorkeur, een muziekstroming etc.¹⁵ Een identiteit wordt niet alleen bepaald door onze eigen keuzes, maar ontstaat ook in interactie met anderen in de directe omgeving (ouders, vrienden, school) en door het beeld dat anderen hebben over tot welke groep ze je rekenen.

Nou zijn de meeste jongeren in meer of mindere mate op zoek naar hun identiteit, zeker tijdens de 'kritieke fase in de transitie naar volwassenheid'¹⁶. Jongeren gaan in de puberteit nadenken over existentiële vragen als 'wie ben ik?', 'wat wil ik in het leven?', 'waar sta ik in deze samenleving' en 'bestaat er een God?'

Als de basis van de 'sense of self' (hoe we onszelf zien en hoe anderen ons zien) sterk is, vormt zich in deze periode een solide persoonlijkheid die gemakkelijk kan omgaan met een hybride identiteit, die afhankelijk van plaats en tijd een andere invulling kan krijgen. Radicaliserende jongeren blijken hier moeite mee te hebben. Zij zijn niet meer in staat verschillende identiteiten te gebruiken in verschillende situaties. Zij gaan van een hybride naar een rigide identiteit.¹⁷

Islamitische radicalisering

Moslimjongeren van een andere etnische afkomst dan de Nederlandse hebben soms moeite met de verschillen die kunnen bestaan tussen de waardepatronen die ze van huis uit meekrijgen en de waardepatronen die ze tegenkomen op school, in de media op het werk e.d. Ze kunnen door deze ervaren verschillen het gevoel krijgen dat ze er niet echt bij horen, dat ze worden buitengesloten of gediscrimineerd. Een groep waaraan ze een positief gevoel kunnen ontleen, kan dan een prettig alternatief bieden. Ze willen 'ergens bijhoren' en zoeken naar aansluiting.¹⁸ Omdat zij vaak aangesproken worden als moslim, lijkt de islam een logisch 'bindmiddel'. 'Religie is een zeer geschikt middel om (sociale) groepsidentiteit aan op te hangen.'¹⁹ Door verbondenheid met de hele moslimbevolking (*umma*) krijgen ze een positief, soms zelfs superieur gevoel.

15 Het is een manier om onze verbondenheid te tonen of juist om ons van de omgeving te onderscheiden. Hoe sterker we ons met een groep identificeren, hoe meer die groep een onderdeel wordt van ons zelfbeeld en hoe vager het onderscheid tussen de groep en het individu wordt.

16 Gielen (2008).

17 Zo verklaarde ook Amy Jane Gielen tijdens een door ACB Kenniscentrum en Primo Noord-Holland georganiseerde expertmeeting op 23 juni 2009 in Purmerend.

18 Gielen (2008).

19 Tillie en Sloodman (2006).

Bij de vormgeving van hun islamitische identiteit zouden de ouders een ondersteunende rol kunnen spelen, maar volgens Trees Pels zijn ouders onvoldoende in staat hun kinderen te ondersteunen bij vragen over de islam. Dit geldt volgens Pels vaak ook voor moskeeën. De methodes van kennisoverdracht zijn over het algemeen top-down. 'Het is zo', zonder verdere argumentatie. Maar de jongeren willen het juist precies begrijpen en vragen wel om argumentatie.²⁰

Rechtse radicalisering

Ook bij jongeren die zich aangetrokken voelen tot rechtse ideologieën, speelt identiteit een rol. Uit een onderzoek in Noord Holland Noord naar de aantrekkingskracht van het extreemrechtse gedachtegoed, blijkt dat dit zich vooral ontwikkelt in kleinere steden en in dorpen, waar men zich bedreigd voelt door ontwikkelingen in het gehele land: multiculturalisering, globalisering, islamisering, Nederland in Europa, etc. Hoewel de meeste ouders geweld afkeuren, wordt een extreemrechts (xenofob, racistisch) gedachtegoed vaak gedeeld met de ouders. De meeste jongeren hebben (direct of indirect) negatieve ervaringen met allochtonen. Deze ervaringen gaan vaak gepaard met een wantrouwen in de politiek. De moord op Pim Fortuyn en later Theo van Gogh is voor veel jongeren hét moment geweest waarop zij zich gaan verdiepen in het nationaalsocialisme.

Andere jongeren voelen zich gestigmatiseerd, omdat zij vanwege een bepaalde kledingstijl steeds worden aangesproken als neonazi of 'gabber'. Deze jongeren gaan op internet op zoek naar gelijkgestemden en komen daarbij uit bij extreemrechtse fora of groepen. Aan deze contacten houden jongeren een positieve sociale identiteit over, ze voelen zich thuis en kunnen zichzelf zijn. Verdere radicalisering gebeurt vaak na daadwerkelijke toetreding tot een groep.²¹

²⁰ Trees Pels bij de boekpresentatie van het boek: Jongeren en hun islam van T. Pels e.a., 13 november 2008 in het Comenius Lyceum in Slotervaart.

²¹ Gielen (2008) en Cornelisse (red) (2006).

2.4 De rol van gezin, migratiegeschiedenis en sociale netwerken bij Marokkaanse jongeren

Onder Nederlandse moslimradicalen zijn vooral Marokkaanse jongeren sterk oververtegenwoordigd. Naar de oorzaken van dit verschijnsel is nog maar weinig onderzoek gedaan. Waarom zijn Marokkaanse jongeren minder weerbaar tegen radicalisering dan andere islamitische jongeren? Komt dat door de Marokkaanse, malikitische variant²² van de islam, heeft het met de sociaaleconomische positie van de groep te maken, met cultuur of identiteitsvorming?

Oorzaken worden soms gezocht in de pubertijd. Dit is de leeftijd waarop kinderen beginnen na te denken over hun identiteit, zichzelf tegenkomen, allerlei vragen gaan stellen en worstelen met taboes en schaamte. De brede context waarin de jongeren aan hun identiteit vorm geven, vooral het gezinsverband en de effecten van de migratiegeschiedenis van een familie, krijgen vaak onvoldoende aandacht wanneer over de oorzaken van radicalisering wordt gesproken. Toch hebben deze factoren wel degelijk invloed.

Hieronder maken we een schets van de situatie waarin veel Marokkaanse kinderen opgroeien. Deze schets is grof en sterk veralgemeniserend. De schets is gebaseerd op eerder onderzoek, interviews en ervaring van de auteurs.

Marokkaanse gezinnen wonen relatief vaak in de zogenaamde ‘achterstandswijken’. De ouders in deze gezinnen hebben meestal een laag (of geen) opleidingsniveau en een lage sociaaleconomische status. De behuizing is meestal klein en het aantal kinderen ligt gemiddeld hoger dan bij autochtone gezinnen.

De ouders, in het bijzonder de vaders in deze gezinnen, zijn ooit naar Nederland gekomen om hier maatschappelijk te slagen. Dat is in hun ogen en die van hun kinderen in veel gevallen mislukt. Hiervoor leggen ze niet alleen de schuld bij zichzelf, maar ook bij de Nederlandse samenleving. Sommige ouders hebben gewoonweg heimwee naar Marokko, anderen idealiseren de situatie waarin zij daar leefden en velen zijn gefrustreerd over hun positie in Nederland. Ze vinden het (erg) moeilijk om hun kinderen in Nederland op te voeden en hebben het gevoel dat Nederlandse instellingen hen eerder tegenwerken dan ondersteunen. Ze begrijpen het Nederlandse schoolsysteem niet goed en zijn vaak weinig betrokken bij de leefwereld van hun kinderen buitenshuis. Veel jongeren hebben een moeizame relatie met hun ouders, waardoor zij oppervlakkig deelnemen aan het sociale netwerk dat uit familieleden bestaat. Ook buiten de eigen familie zijn er weinig hechte netwerken die bescherming kunnen bieden. Kortom; er zijn nogal wat Marokkaanse jongeren die een gebrek aan persoonlijke (gewenste) aandacht hebben.

22 Het malikisme is één van de vier soennitische rechtsscholen. Malik ibn Anas (716-795) uit Medina was de belangrijkste rechtsgeleerde van de malikitische rechtsschool. Voor het malikisme zijn de Koran en soenna de voornaamste bronnen, maar wordt ook rekening gehouden met gewoonterecht, billijkheid, algemeen belang, traditie en plaatselijke gewoonten.

Deze groep jongeren voelt zich vaak buitengesloten. Een inburgeringscursus zal ze daarbij niet helpen. Criminoloog en hoogleraar radicalisering Frank Bovenkerk heeft hier eens over gezegd: “Inburgeringscursussen gaan de problemen niet oplossen. Jongeren willen gelijke kansen. Je hebt je best gedaan om Nederlander te worden maar toch vind je geen werk. Dat kan een enorme woede veroorzaken. Dat kan criminele gedragingen veroorzaken maar ook radicalisering.”²³ Wanneer er geen sociale netwerken zijn waarop deze jongeren kunnen terugvallen, blijft er niet veel anders over dan de vrij losse contacten op straat met jongeren in een vergelijkbare positie of met jongeren op het internet.

Discriminatie

Een groeiend aantal moslimjongeren voelt zich niet thuis in Nederland, een land waar zij geboren zijn. Zij voelen zich onderdeel van een minderheidsgroepering die er niet echt bij hoort in plaats van een individu met kansen. Zij voelen zich niet onderkend in hun principes en ideeën en hebben last van discriminatie. Dit beeld wordt bevestigd in recent onderzoek.

Zo blijkt uit de achtste rapportage van de Monitor Racisme & Extremisme, een doorlopend wetenschappelijk onderzoek van de Universiteit Leiden en de Anne Frank Stichting, dat de ‘islamofobie’ in Nederland afgelopen jaar aanzienlijk groter is geworden. Dit betreft niet alleen het negatieve opinieklimaat over moslims, maar ook het toegenomen geweld tegen deze gemeenschap en het meer gedogen van tegen moslims gerichte uitingsdelicten.²⁴

Volgens het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) was meer dan de helft van het aantal gemelde discriminerende uitingen op internet in 2008 gericht tegen moslims, Marokkanen en Turken. In totaal kwamen er 899 meldingen bij de organisatie binnen. „Met name nieuwsberichten waarin etniciteit of afkomst genoemd werden, ontlokten strafbare uitingen in de reacties”, concludeert het MDI. Van de 899 strafbare uitingen ging het o.a. om antisemitisme (213) en de belediging van moslims (204), Marokkanen (229), Turken (91) en homo’s (62).²⁵

In de monitor In rapportages van de ECRI²⁶ en de ENAR²⁷ wordt over de Nederlandse situatie gesteld: De toon van het politieke en publieke debat over integratie is de afgelopen jaren verslechterd, wat heeft geleid tot toenemende polarisatie tussen autochtonen en allochtone Nederlanders. Moslims, met name Turken en Marokkanen, zijn het hardst getroffen door deze ontwikkelingen. Op het internet, maar ook op scholen blijven anti-islam uitingen en andere vormen van (cultureel) racisme toenemen.²⁸ Het lijkt een trend dat moslims en de islam worden beschouwd als een gevaar voor de Nederlandse samenleving.²⁹

Los van de vraag of deze gevoelens terecht zijn en los van de vraag wie voor deze gevoelens verantwoordelijk is, blijft het feit dat deze gevoelens bestaan en breed gedeeld worden.

Sociaal psycholoog Katherine Stroebe is gepromoveerd op de gevolgen van discriminatie. Volgens haar heeft discriminatie veel ingrijpendere gevolgen dan werd gedacht. Discriminatie blijkt vooral schadelijk voor het psychische welzijn van mensen wanneer zij de discriminatie als aanhoudend en structureel ervaren. Een ‘normale’ reactie van mensen is dat zij zich afzijdig houden van of zich zelfs terugtrekken uit de samenleving. Stroebe baseert dit vooral op wat zij ziet gebeuren onder Marokkaanse jongeren. “Politici als Wilders werken afzondering van Marokkanen in de hand door alleen te praten over wat zij fout doen.”³⁰

23 Integratie is niet de oplossing, artikel in het NRC van 25 juni 2007.

24 Donselaar en Wagenaar (2008).

25 Meldpunt Discriminatie Internet (2009)

26 Europese commissie tegen Racisme en Tolerantie

27 Europees netwerk tegen racisme

28 Overigens wordt er in de rapporten ook gesteld dat antisemitisme nog altijd wijdverbreid is op internet en scholen.

29 Uit: trendrapport BD Kennemerland 2003-2007.

30 <http://www.nieuws.leidenuniv.nl/discriminatie-ingrijpender-dan-gedacht.jsp>

Marokkaanse jongeren hebben te kampen met de beeldvorming die in Nederland is ontstaan door het wangedrag van hun oudere broers, vrienden en soms vaders. Ze worden geconfronteerd met een uitermate negatief beeld dat over hen als groep bestaat en hebben hierdoor soms ook te kampen met een negatief zelfbeeld. Ze worden daardoor vaker met wantrouwen bejegend en kunnen ook nog eens met een achterstand op school en op de arbeidsmarkt beginnen. Als we de 'meegenomen' achterstand van de eerste generatie Marokkaanse migranten (anders dan Turken nagenoeg allemaal analfabeet) in ogenschouw nemen, doet de tweede generatie het over het algemeen zelfs verrassend goed. Ondanks deze positieve ontwikkelingen, blijft het beeld dat over de Marokkaanse gemeenschap in Nederland domineert ronduit negatief.

Katherine Stroebe waarschuwt voor het gevaar van een vicieuze cirkel: onaangepast gedrag van kleine groepen Marokkaanse jongeren wakkert discriminatie tegen de hele Marokkaanse bevolkingsgroep aan, waardoor meer Marokkanen het contact met de maatschappij dreigen te verliezen.

Het bestrijden van dit soort ontwikkelingen kan volgens Stroebe door te benadrukken dat er persoonlijke kansen liggen voor iedereen en niet over groepen te spreken. Ook is het volgens haar belangrijk dat discriminatie beter wordt herkend, ook door de gediscrimineerde persoon zelf.³¹

Positieve identificatie met islam

De voortdurende (media)aandacht voor de relatief kleine groep die problemen veroorzaakt, en het aangesproken worden op het negatieve gedrag van anderen, werkt frustratie in de hand. Sommige jongeren zoeken daarom andere bronnen om zich positief mee te identificeren. Daarbij vindt een deel van hen aanknopingspunten bij de Tamazight (Berber) achtergrond, anderen zoeken hun heil in de islam.

Voor zowel ouders als kinderen reikt de islam mogelijkheden aan voor een positieve identificatie. De islam biedt immers dagelijkse rituelen, veiligheid en de geborgenheid van een gemeenschap, feesten en duidelijke normen en waarden. Dankzij satellietzenders, internet en andere nieuwe media is het gemakkelijker contact te houden met de landen van herkomst en de gehele islamitische wereld. In de media die gebruikt worden, wordt veel aandacht besteed aan de islam, de islamitische wereldgemeenschap (umma), maar ook aan geweld tegen moslims in de hele wereld. Conflicten in Tsjetsjenië, Irak en zeker in de Palestijnse gebieden bevestigen de perceptie dat moslims 'altijd het onderspit delven' en ook dat de 'westerse wereld er niets tegen doet'.

Terroristische aanslagen, de daaropvolgende 'war on terror', conflicten in het buitenland, debatten over integratie en islam en de berichtgeving in de media, kunnen voor de jongeren extra redenen zijn om zich te verdiepen in de islam.

Hiervoor kunnen ze niet terecht bij hun ouders die vaak een 'culturele volksislam' aanhangen, maar wel op het internet, waar ze al gemakkelijk terecht kunnen komen op orthodoxe en soms uitgesproken antiwesterse sites. Deze zoektocht naar de zuivere islam kan er toe leiden dat de positieve identificatie met de islam wordt versterkt evenals antiwesterse sentimenten. Uit peilingen en onderzoeken onder Marokkaanse en Turkse jongeren blijkt dat de identificatie met Nederland in de afgelopen jaren zwakker is geworden.³²

De hierboven beschreven processen kunnen ertoe bijdragen dat jongeren steeds meer met hun rug naar de Nederlandse samenleving gaan staan en vatbaarder worden voor radicalisering. Deze signalen moeten daarom zeer serieus genomen worden. Ontkenning van het probleem door gemeentes, welzijnswerk, hulpverlening, scholen en andere instanties, draagt alles behalve bij aan het voorkomen van radicalisering.

³¹ Idem.

³² Rapportage minderheden 2003 : Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie
Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), 2003

2.5 Het aanbod

Op zoek naar antwoorden, naar geborgenheid en identificatie kunnen jongeren soms bij radicale netwerken in de buurt, maar vaker bij netwerken op het internet terecht. De radicale denkbeelden en interpretaties, die vooral op het internet goed vertegenwoordigd zijn bieden de jongeren eerder houvast, omdat ze duidelijk zijn in hun regels en helder over wat 'goed' is en wat 'fout'. Al surfend, en 'knippend' en 'plakkend' geven de jongeren zo vorm aan hun overtuiging en identiteit.

In hoofdstuk 3 wordt nader ingegaan op de achtergronden van islamitisch en rechts extremisme en worden ook enkele netwerken en stromingen behandeld. In hoofdstuk 4 wordt specifiek aandacht besteed aan het aanbod van radicaal gedachtegoed op het internet.

2.6 Fases van radicalisering

Politicooloog Frank Buijs onderscheidde drie fases in het proces van radicalisering.

De eerste fase is die van de vertrouwensbreuk, waarin voornamelijk het beleid van de overheid zeer wordt gewantrouwd en waarin een (vermeend) conflict ontstaat tussen de overheid enerzijds en de groep die vatbaar is voor radicalisering anderzijds. Dat wil zeggen dat de overheid synoniem wordt voor alles wat niet goed gaat.

De tweede fase is die van het legitimiteitsconflict. De groep die radicaliseert ontwikkelt een alternatieve manier van besturen en een ander ideologisch en cultureel systeem.

De derde fase is de legitimiteitscrisis, waarin mensen en groepen die gelieerd zijn aan de overheid worden bekritiseerd ('heulen met de vijand') en gedemoniseerd. Zelf ziet men zich in deze fase als 'bevrijder'.

Voor radicaliserende islamitische jongeren bijvoorbeeld, wordt de islam de belangrijkste component van hun identiteit en zij hebben het gevoel dat deze wordt bedreigd. Zij voelen deze bedreiging niet erkend door overheid of religieus gezag. Burgerlijke machthebbers worden daarom gewantrouwd vanwege hun bijdrage aan marginalisering van moslims en religieuze gezagsdragers worden gewantrouwd vanwege hun berusting in deze situatie (fase 1). Als reactie hierop willen zij alleen nog leven volgens traditionele religieuze normen en waarden. Deze vorm van leven willen zij niet alleen voor zichzelf, maar willen zij ook opleggen aan hun omgeving (fase 2). Omdat zij hier niet snel genoeg succes bereiken, trekken zij zich terug uit de samenleving en indien het radicale gedachtegoed zich verder blijft ontwikkelen, beramen zij plannen hoe zij de ideale, goddelijke samenleving toch kunnen realiseren. Geweld als middel is daarbij niet uitgesloten (fase 3).³³

³³ Het onderscheid tussen radicalisme en extremisme wordt ook gehanteerd door Buijs et. al, schrijvers van het boek *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Het IMES onderzoek berust deels op deze literatuur.

Inzicht in het proces van radicalisering - hoe wordt iemand radicaal? - biedt mogelijk aanknopingspunten voor de preventie en de bestrijding ervan. Het ingewikkelde hierbij is dat iedere moslimjongere die dreigt te radicaliseren of al aan het radicaliseren is, op zijn eigen manier dit proces zal ondergaan. De één blijft hangen in de eerste fase en belandt pas na jaren in de tweede; de ander doorloopt de eerste twee fases in een paar weken tijd en belandt praktisch gelijk in de derde; weer een ander haakt halverwege af en zo zijn er nog vele andere scenario's mogelijk.

2.7 Radicalisering signaleren

Wanneer is iemand zodanig aan het radicaliseren dat de directe omgeving zich zorgen moet maken? Wanneer gaat flink puberaal gedrag over in extremistisch gedrag, of, waar ligt de grens tussen orthodoxe religie en extremisme? Wanneer willen jongeren alleen maar provoceren en wanneer keren ze zich echt af van de samenleving?

Deze grenzen zijn vaak moeilijk te trekken. Moet je jezelf bijvoorbeeld zorgen maken wanneer een islamitische jongen een 'islamitische' baard laat staan zoals Mohammed Bouyeri, of juist wanneer hij die baard weer afscheert zoals de daders van de aanslagen van 11 september deden? Is het verontrustend wanneer jongeren lonsdalekleden aantrekken of zich traditioneel islamitisch kleden? Is het gevaarlijk wanneer jongeren een poging wagen om Mein Kampf te lezen of wanneer ze werken lezen van salafistische predikers? En, als het gevaarlijk is, wat moeten we dan doen?

Dat zijn vragen vraag waar jongerenwerkers, leerkrachten, ouders en beleidsmakers geregeld tegen aanlopen.

Wat al eerder duidelijk werd, is dat er een breed scala bestaat aan wegen waarlangs een jongere kan radicaliseren. Er is zowel bij extreemrechtse jongeren als bij islamitisch radicale jongeren sprake van een enorme diversiteit aan stromingen en groeperingen, met ieder hun eigen ideologie, subcultuur en uitingvormen. Daarnaast kan er vaak ook nog een onderscheid gemaakt worden tussen fases van radicalisering, die per persoon kunnen verschillen.

Verskil tussen het signaleren van moslim extremisme en andere vormen van extremisme

Radicalisering kan op verschillende niveaus worden gesignaleerd: ideologisch (opvattingen), in presentatie (kleding, woordgebruik) en in daden (overlast, geweld, aanslagen). Dit laatste niveau is veel gemakkelijker te signaleren en te duiden dan het ideologische niveau of het niveau van kleding en woordgebruik.

In Nederland bestaat er een verschil tussen de wijze waarop moslimextremisme en andere vormen van extremisme worden geregistreerd. Bij links en rechts extremisme of dierenactivisme ligt het accent vooral op het registreren van *incidenten en overlast*. Denk hierbij aan bekladding, bedreigen, vernieling, brandstichting, mishandeling en doodslag. In het geval van moslim extremisme is er (in Nederland) amper sprake van incidenten of overlast. Daarom ligt hierbij de nadruk sterker op indicatoren van het eerste en tweede niveau.

Rapport Radar Advies

In een rapport van Radar Advies worden een zestal signalen besproken die een indicatie zouden kunnen zijn voor de radicalisering van een persoon. Dit geldt des te sterker wanneer er sprake is van meerdere signalen tegelijk en wanneer meerdere mensen rondom een persoon hiervan getuigen.³⁴

Het gaat om de volgende signalen:

- plots en hevig *afstand* nemen van mensen en zaken die voorheen nabij en vertrouwd waren, nieuwe denkbeelden die niet meer passen bij de oude kring;
- *devotie*, waarbij het gaat om het eigen maken van de ideologie;
- *vijandbeeld*, de vijand is de samenleving als geheel of een specifieke groep daarbinnen; *vervaging van de scheiding tussen privé en publiek*: en eigen normen opleggen aan anderen.
- *uiterlijke kenmerken*, maar dat dit een lastig punt is, wordt ook erkend door de schrijvers van het rapport.
- onderlinge *solidariteit* tussen radicaliserende jongeren kenmerkend: er ontstaat een nieuwe groep die zich afzet tegen de massa en die een centrale plek gaat innemen in het leven van
- die jongeren. Het kan een fysiek aanwezige groep zijn, maar ook om een virtuele groep gaan, die verspreid over het land met elkaar in contact staat via internet.

Woordgebruik dat kan duiden op islamitische radicalisering

Het gebruik maken van specifieke religieuze termen kan duiden op een vorm van islamitische radicalisering. Colin Mellis, voormalig beleidsadviseur van de gemeente Amsterdam vertelde op een conferentie over radicalisering op 30 januari 2008 in Rotterdam dat voor hem niet zozeer de afzonderlijke termen, maar wel de combinatie van termen een indicatie kan zijn voor radicalisering. Hierbij valt te denken aan het gebruik van begrippen als:

- *tawheed al-hakimiyyah* (God is de enige wetgever/soevereiniteit ligt bij God) en het *bestrijden van bid'a* (nieuwlichterij, iedere afwijking ten opzichte van de oorspronkelijke islamitische voorschriften/letterlijk: alles was de godsdienst moderniseert of verandert);
- *takfir* (het veroordelen van degenen die van het rechte pad afwijken);
- *tawhud* (je moet je afkeren van afgoderij);
- *walaa wal baraa* (liefhebben en haten omwille van Allah; loyaliteit tonen aan de islamitische gemeenschap en afstand nemen van de corrumperende westerse beschaving);
- het onderscheiden van *echte en valse hadiths* en van valse en echte geleerden;
- de (gewelddadige) *jihad* (o.a. tegen Amerikanen, joden en afvalligen). Deze vorm van jihad wordt door sommigen gezien als de zesde zuil van de islam³⁵, naast de vijf bestaande zuilen: salat (gebed), zakat (aalmoezen), shahada (geloofsbelijdenis), ramadan (vasten) en hadj (pelgrimstocht naar Mekka).

Zin en onzin van indicatoren

Gemeenten, politiekorpsen, AIVD en NCTb zijn alle bezig (geweest) met het samenstellen van een lijst van indicatoren. Het blijft echter een heikele kwestie. Omdat de wijze waarop iemand radicaliseert per persoon kan verschillen, is het moeilijk eenduidige indicatoren vast te stellen waarmee een proces of bepaalde fases van radicalisering te signaleren zijn.

³⁴ VNG/Radar Advies(2006), Radicalisme Signaleren en Aanpakken. Vroegtijdige aanpak van radicaliserende jongeren, handreiking voor gemeenten. Den Haag: SDU.

³⁵ Zie bijvoorbeeld: <http://www.refdag.nl/oud/isla/011019isla13.html>.

In de handleiding van de NCTb wordt ook vermeld dat het gebruik van indicatoren niet onomstreden is. “Het gevaar bestaat dat het verspreiden van lijstjes zonder achtergrondinformatie en een instructie over het gebruik ertoe leidt dat de indicatoren een eigen leven gaan leiden. Dit kan leiden tot misclassificatie en stigmatisering. Het gebruik van indicatoren moet dan ook worden ingebed in een werkproces van het ‘onderkennen en duiden van signalen’ van radicalisering en herkennen van voorbereidingshandelingen. Overdracht van kennis over deze processen staat dan centraal.”

De behoefte aan indicatoren is begrijpelijk, maar het gebruik heeft ook een keerzijde. Het leidt tot veralgemenisering en stereotypen die iedere individuele nuance tekort doen. Zo schrijven Rebekah Delsol en Rachel Neild, die werkzaam zijn bij de mensenrechtenorganisatie Open Society Justice Initiative in Trouw van 29 mei 2009 dat etnische en religieuze stereotypen averechts werken.³⁶ Zij leiden tot een improductieve afstand met mensen die mogelijk je beste informatiebron zouden kunnen zijn. Volgens Delsol en Neild zijn de ‘indicatoren’ waarop de radicaliseringsbestrijders zich in Nederland richten, vooral de uiterlijke verschijningsvormen van de conservatieve islam. Het probleem daarbij is volgens de auteurs dat je mensen in groepen indeelt die niets met terrorismedreiging te maken hebben. Ze noemen dat ‘etnisch en religieus profileren’.

Delsol en Neild stellen dat criteria die politiediensten gebruiken om verdachten te identificeren toegestaan zijn, zolang die criteria objectief, individueel en aan de hand van relevante statistische gegevens aanwijzingen verschaffen over gepleegde strafbare feiten. Etnische en religieuze profielen voldoen daar volgens Delsol en Neild niet aan.

Vrome geloofsbelijdenis van moslims wordt door het gebruik van religieuze profielen gelijkgesteld aan de geneigdheid tot het gebruik van geweld. Hierdoor richten de ‘radicaliseringsindicatoren’ zich op een zeer brede groep moslims die zich keurig aan de Nederlandse wet houdt. Zij voelen zich in een dergelijk systeem bedreigd door de overheid, waardoor zij minder geneigd zullen zijn om dezelfde overheid bij te staan in de strijd tegen het terrorisme.

“Wanneer je jihadisten effectief wilt deradicaliseren moet je ze niet als religieuze fanaten of als vijanden van de staat behandelen, maar als vervreemde jongeren die op zoek zijn naar rehabilitatie. Dat is gebaseerd op de opvatting dat niet de ideologie aan de wortel staat van radicalisering, maar vervreemding en uitzichtloosheid.”

Deze opvatting over deradicaliseren is niet afkomstig van een Nederlandse welzijnswerker; het is de kerngedachte van de deradicaliseringsprogramma's in Saoedi-Arabië.³⁷ De meest effectieve manier om islamitische radicalen te deprogrammeren is door hen weer 'binnen' de samenleving te halen. Dat betekent: zorg dat ze een baan, een huis en een echtgeno(o)t(e) krijgen.

The Winschoten Approach

In Nederland is nog maar weinig ervaring opgedaan met het deprogrammeren van geradicaliseerde jongeren. Toch zijn in het Oost-Groningse Winschoten extreemrechtse jongeren met zo veel succes gederadicaliseerd dat er in Singapore al wordt gesproken van The Winschoten approach.³⁸

Toen in 2006 bleek dat 25 procent van de Winschoter jongeren extreemrechtse sympathieën koesterde en er een levendige aanhang ontstond van de ultrarechtse groepering Blood & Honour, werd in de gemeente een project gestart dat zich richtte op de meelopers en nieuwkomers. Veel van hen vonden het vooral stoer bij een groep te horen voor wie iedereen bang is. Of ze waren zelf bang. Onderzoekster Froukje Demant in de Volkskrant van 11 juni 2009: 'Het is goed die harde kern aan te pakken. Zo verandert de beeldvorming bij de meelopers. Eerst vinden ze de harde kern stoer, na een tijdje verandert het beeld in dat van een stelletje losers. En als de meelopers afhaken, verliest de harde kern zijn aantrekkingskracht.' Projectmedewerkers gingen één op één met de jongeren in gesprek om ze uit hun isolement te halen. Ze kregen hulp bij het vinden van een baan wanneer ze een paar maanden hun kameraden niet meer zouden zien. Uiteindelijk stopten 15 van de 22 jongeren met hun extreemrechtse gedrag. Vier gingen ermee door. Van drie is het niet bekend wat er met hen is gebeurd.

In Duitsland is het Zentrum für Demokratische Kultur (een particuliere organisatie in Berlijn) bezig met een zogenoemd 'exit'programma dat tot doel heeft rechtsextremisten (ook wel REX-tremisten³⁹ genoemd) uit de scene te halen. Dit exit programma probeert via publieksvoorlichting skinheads te benaderen. Er wordt slachtofferhulp (de zogenoemde Opfer-perspektive) geboden. Ook worden voorlichtingen gegeven over REX en REX-scene. Het is nog niet duidelijk hoe succesvol deze methode is.

Deprogrammeren blijkt niet alleen bij radicaliserende jongeren te kunnen werken, maar ook bij terroristen. Een antiterrorisme eenheid (ook wel Detachment 88 genoemd) uit Indonesië pretendeert dat zij Nasir bin Abbas, die in 2002 achter de bloedige aanslagen op Bali zat (met meer dan 200 doden), binnen 10 maanden na zijn arrestatie heeft weten te deprogrammeren.⁴⁰

37 <http://www.nytimes.com/glogin?URI=http://www.nytimes.com/2008/11/09/magazine/09jihadis-t.html>.

38 http://www.volkskrant.nl/binnenland/article1241862.ece/Aanpak_extreem-rechts_succes_in_Winschoten.

39 Tot REX-tremisten behoren Duitse jongeren met kale koppen en bomberjacks die vreemdelingen mishandelen of vermoorden wegens hun vreemdeling zijn; die synagogen in brand steken; een joods kerkhof met verf en hakenkruizen beschilderen; een Turkse snackbar met verf besmeuren; die 'Sieg Heil' brullend over straat lopen.

40 Deze aanpak is ook door andere landen, zoals Groot Brittannië, Australië, Pakistan, Singapore, Saudi Arabië en de VS (op Guantanamo Bay!) overgenomen en toegepast. Nederland overweegt dit nog, volgens onderstaande website bij onderstaande voetnoot.

Bij het deprogrammeren proberen vertrouwenspersonen, in het geval van moslimextremisten veelal (nep) imams, contact te maken met mensen die van terrorisme of terroristische plannen worden verdacht. Door ‘open gesprekken’ over het geloof wordt een band gesmeed, waarna wordt geprobeerd de moslimradicaal van zijn gewelddadige overtuiging af te brengen. Er zijn echter ook risico’s; onder medewerkers van geheime diensten circuleert een anekdote over een mislukte deprogrammeerpoging in Egypte: de deprogrammeur radicaliseerde zelf!⁴¹

De Nederlandse therapeute Sjoukje Drenth Bruintjes, die tientallen gehersenspoelde sekteleden van hun sektarische organisatie losweekte, denkt dat deze zogenaamde ‘exit-counseling’ ook bij geradicaliseerde moslims kan werken. Haar diagnose is dat ook geradicaliseerde moslims in de ban zijn van dwingende (psychologische) beïnvloedingstechnieken. Zo herkent ze hoe moslimextremisten met psychologische trucs worden klaar gestoomd door ze te bestoken met extremistische teksten en gewelddadige filmpjes van aanslagen en onthoofdingen. Ook het plotseling dragen van traditionele gewaden en een baard zijn volgens haar signalen van hersenspoeling. De verkettering van andersdenkenden door radicale moslims, die zo ver gaat dat ‘ongelovigen’ en beledigers van de profeet Mohammed bestreden en zelfs gedood mogen worden, maakt dat leiders hun volgelingen weten af te schermen van elk tegengeluid.⁴²

“Daarmee maakt je eigen identiteit plaats voor de groepsidentiteit”, aldus Drenth Bruintjes. “Dat werkt vooral bij ‘prooien’ die hunkeren naar respect, aandacht en vriendschap. Van veel Hofstadverdachten is bekend dat ze werkloos waren en het gevoel hadden dat de samenleving hen niet voor vol aanzag. Drenth Bruintjes: “Een sektarische gemeenschap kan je het gevoel geven dat je er wél toe doet.”⁴³ Volgens haar moet je met veel geduld en respect de gesprekken in gaan, zonder dwangmiddelen. “Door niet te veel stof tot denken te hebben, spoor je de tegenpartij aan tot weerwoord. Zo kun je hem aan het wankelen brengen,” volgens Drenth Bruintjes.

Ook de Nederlandse onderzoekers Froukje Demant, Marieke Sloodman, Frank Buijs en Jean Tillie deden onderzoek naar de deradicaliseringsprogramma’s van rechtse, linkse en islamitische radicalen.⁴⁴ Zij concluderen dat deze programma’s zich moeten richten op de ideologische betrokkenheid, de band met de radicale organisatie en de praktische levensomstandigheden van de radicale persoon. Vrijwillige deelname is verder veel vaker succesvol dan wanneer sprake is van gedwongen deelname aan een deradicaliseringsprogramma.

In geval van religieus geïnspireerde radicalisering menen de onderzoekers dat deradicalisering soms alleen kan slagen wanneer een religieus alternatief wordt geboden voor het radicale gedachtegoed. Radicalen stellen zich vooral open voor mensen die zij als een geloofwaardige gesprekspartner zien. Iemand met veel kennis van de islam wordt eerder beschouwd als ‘wij’ en beschikt over een ideologische kennis en een wijze van argumenteren die de radicaal eerder aanspreekt.

De onderzoekers adviseren om moslimgemeenschappen meer onderdeel van de Nederlandse samenleving te laten maken, zodat ook vanuit deze religieuze groep meer tegengeluiden tegen radicale onderdelen zullen klinken. Verder vinden zij dat er in Nederland meer ruimte moet komen om te experimenteren met orthodoxe denkbeelden en uitlatingen. Daarnaast moeten er serieuze religieuze alternatieven worden geboden aan radicale moslims, om hun radicale groepering te verlaten.

41 Schrooten, F., Deprogrammeren kan ook bij terrorist. Bron: http://intel.web-log.nl/intel/2006/05/deprogrammeren_.html.

42 Idem.

43 Idem.

44 Demant, Sloodman, Buijs, Tillie (2008)

In dit hoofdstuk geven we achtergrondinformatie over de islam en het rechts extremisme. Hierbij wordt meer aandacht besteed aan de islam. Dit doen we omdat over deze religie in Nederland vaak minder bekend is dan over de ideologische bronnen van extreemrechts, extreemlinks en dierenactivisten. Verder blijkt deze religie niet alleen een inspiratiebron voor moslimextremisten, maar speelt de religie door de islamisering van het integratiedebat ook een belangrijke rol bij processen van polarisatie en is het een (negatieve) inspiratiebron voor extreemrechts.

Over specifiek de rol van de moskee en de imam kunt u meer lezen in hoofdstuk 6.

3.1 Islam en de strijd om de waarheid

Ontstaan van de islam

De Islam (al-islām) is ongeveer 1.400 jaar geleden ontstaan op het Arabische schiereiland, het huidige Saoedi-Arabië. Daar, omstreeks het jaar 620, kreeg volgens de gelovigen de profeet Mohammed van de engel Gabriël de opdracht van God om Gods boodschap onder de mensen te brengen.

Volgens moslims is de boodschap die Mohammed van God moest verspreiden de vervolmaking van de eerdere Abrahamitische godsdiensten, het Jodendom en het Christendom. De islam is, volgens hen de laatste en volmaakte versie van het monotheïstisch geloof.

De islam is ontstaan in een tijd waarin nog in stamverband geleefd werd. Mohammed kreeg zijn opdracht in Mekka, maar werd bij het verkondigen van zijn boodschap gehinderd door de verdeeldheid en belangentegenstellingen tussen de verschillende stammen aldaar. Stamhoofden voelden zich door hem bedreigd, waardoor hij werd gedwongen te verhuizen (*al hijra*) van Mekka naar Medina. Hij kon Mekka pas jaren later (en niet zonder geweld te gebruiken) weer in. Mekka is nog altijd de heilige stad voor moslims, omdat zij Mekka beschouwen als de plek waar de islam is ontstaan. Bij de jaarlijkse bedevaart is de Ka'aba in Mekka eindbestemming. Het is de heiligste plaats op aarde. Volgens moslimlegendes werd de tombe door de aartsvaders Abraham en Isma'el gebouwd op fundamenten die Adam ooit heeft gelegd.

Vanuit Saoedi-Arabië verspreidde het geloof zich richting Noord-Afrika, (Zuid-) Europa en Azië. Net als bij de verspreiding van andere geloven, ging dat niet zonder slag of stoot. Inmiddels is de islam een van de grootste wereldreligies met ongeveer 1,5 miljard aanhangers. Deze bevinden zich voornamelijk in het Midden-Oosten, Indonesië, Pakistan, Bangladesh, Afrika, China en Oost-Europa, maar door migratie ook in West-Europa en de Verenigde Staten.

De Koran

Ongeveer 100 jaar na de dood van Mohammed is de boodschap van Allah in de koran op schrift gesteld. Tot die tijd werd de boodschap steeds mondeling doorgegeven. Koran betekent letterlijk 'oplezing'. Vandaar dat het niet alleen wordt gezien als een tekst die bestudeerd moet worden, maar vooral ook moet worden gereciteerd. Een goede imam weet niet alleen wat er in de koran staat, hij moet het vooral ook mooi kunnen voordragen. Koranrecitatie wordt dan ook als een bijzondere vorm van kunst gezien en wordt onderwezen in madrassa's (=scholen).

De koran is in het Arabisch opgesteld. Voor gelovigen is dit de taal van God en Gods woord kan niet goed vertaald worden in andere talen. Vertalingen worden beschouwd als een uitleg van de koran en deze hebben niet de heilige status die de Arabische koran heeft. Het vroegere Arabische schrift lijkt nog veel op dat van nu, maar heeft in de loop van de jaren wel transformaties ondergaan. Over de exacte plek van sommige klinkers en puntjes in het schrift zijn sommige (veelal Westerse) geleerden het nog altijd niet eens. Daardoor wordt er nog altijd (bijna 1400 jaar later) getwist over de betekenis van sommige zinnen en teksten. Koranexegese heeft en zal altijd blijven bestaan. Anno 2008 worden er nog steeds studies losgelaten op de koran en zijn er steeds weer mensen die komen met nieuwe inzichten, nieuwe vertalingen en nieuwe interpretaties. Denk daarbij onder meer aan de 'vrouwvriendelijke' interpretaties van sommige vrouwelijke onderzoekers.⁴⁵

Hadith en soenna

Behalve aan de Koran wordt door veel moslims goddelijk gezag toegekend aan de *hadith*, de overleveringen van de profeet Mohammed en zijn volgelingen. In de overleveringen staat beschreven wat Mohammed (en zijn naasten) hebben gezegd en gedaan. De profeet Mohammed wordt door moslims gezien als de perfecte mens, die in de ogen van Allah een voorbeeldig leven heeft geleid. De levensweg van Mohammed wordt de *soenna* of 'de weg' of 'de manier' genoemd.

Omdat de overleveringen elkaar op sommige punten tegenspreken, is er onder moslimgeleerden altijd discussie over authentieke en valse versies.

Shari'a

De koran en de hadith vormen de basis voor de shari'a. De shari'a is een rechtssysteem. De regels zijn gebaseerd op religieuze bronnen, die zijn ontwikkeld en vastgelegd door moslimgeleerden. Door generaties geleerden en hedendaagse moslimintellectuelen worden de meest uiteenlopende interpretaties van de shari'a gegeven. Hoewel gelovige moslims volhouden dat er één shari'a is, zijn er vele uitingsvormen. Naast dit religieuze recht kennen islamitische landen ook een nationaal, werelds recht. Dit is vaak een afgeleide van de rechtsstelsels van de voormalige koloniale overheersers.

In elk land bestaat er een andere verdeling tussen het religieuze recht en het nationale recht. In Iran, Saoedi-Arabië en Nigeria is het religieuze recht de voornaamste basis voor wetgeving. In de meeste landen in Noord Afrika en het Midden Oosten werken beide rechtsinstituten naast elkaar. Vooral familie- en erfrechtzaken worden behandeld op basis van de shari'a. Door de verschillende uitleg van de shari'a en de verschillende verhouding per land van de shari'a met het nationale recht, bestaat er in islamitische landen een grote variëteit aan rechtsstelsels en rechtspraktijken.⁴⁶

⁴⁵ Bijvoorbeeld: Amina Wadud De koran en de vrouw, herlezing van een heilige tekst vanuit een feministisch perspectief (2004) of: <http://meer.trouw.nl/nieuws-en-debat/moslima-s-zoeken-vrouwvriendelijke-uitleg-koran> en Riffat Hassan, een bekende Pakistaans-Amerikaans islamitisch theologe en mensenrechtenactiviste, in onder meer: Noordam, Van Oordt en Özü (1998).

⁴⁶ J.M. Otto, Sharia en nationaal recht (2006) en M. Berger, Sharia in Europa? Welke sharia? In Eutopia: 2005, nummer 11.

Zuilen

In de islam bestaan de volgende 5 zuilen, die de basis van het geloof zijn en voor moslims de belangrijkste religieuze verplichtingen vormen

1. De *shahada* (geloofsbelijdenis) uitspreken maakt mensen moslim en lid van de geloofsgemeenschap, de *umma*.
2. De *salat* (het gebed) dient in de regel vijf keer per dag plaats te vinden. Tijdens het gebed buigen moslims richting Mekka, om hun overgave aan God tot uiting te brengen.
3. Het principe van de *zakat* (aalmoes, soort belasting) is dat moslims in de *umma* verantwoordelijkheid voor elkaar dragen: rijken moeten rijkdom delen met armen.
4. Het vasten, in de maand *Ramadan*, is inmiddels in Nederland steeds bekender aan het worden, door de vele Ramadanfestivals en buurt-iftars (iftar = het breken van de vastendag). In de Ramadan wordt door moslims in de hele wereld gevast tussen zonsopgang en zonsondergang.
5. De *hajj* is de bedevaart naar Mekka en wordt alleen gedaan door moslims die de reis naar Mekka kunnen betalen en fysiek in staat zijn de reis te maken. Moslims uit de hele wereld komen in witte kleding naar Mekka voor een religieuze ervaring. Gedurende de hajj vind, ook voor thuisblijvers, het offerfeest plaats.

Hoewel de zuilen in principe voor elke moslim verplicht zijn, blijken in de praktijk niet alle zuilen voor iedere moslim even belangrijk.

Haram of halal

Moslims geloven in een leven na de dood, het eeuwige leven. Voordat zij dit leven kunnen betreden, worden zij na hun dood, op de dag des oordeels, door God beoordeeld op hun daden. Belangrijk hierbij is of zij zich aan de regels van de islam hebben gehouden. Deze regels bepalen wat haram (verboden) en halal (toegestaan) is. Ze betreffen het dagelijkse leven van de moslims en gaan bijvoorbeeld over zaken als het onderhouden van relaties, voeding, gezondheid en reinheid, over het praktiseren van het geloof, man-vrouw-verhoudingen, natuur, etc. etc. De regels zijn gebaseerd op de tekst in de koran en de soenna. Deze teksten worden soms verschillend geïnterpreteerd of sluiten niet aan bij het leven in een moderne, technologische omgeving. In zo'n geval kan een kwestie worden voorgelegd aan een raad van geleerden. Dan volgt er een uitspraak. Van belang is wie de uitspraak doet en vooral door wie hij (het zijn altijd mannen) als een gezaghebbende geleerde erkend wordt. De islam kent niet zoals de katholieke kerk een hiërarchische structuur met een paus als belangrijkste leermeester. Iedere stroming heeft zijn eigen geleerden.

Stromingen

De islam heeft afhankelijk van plaats en tijd een andere invulling gekregen. Zo verschilt de islam in Marokko op diverse onderdelen van de islam in bijvoorbeeld Indonesië, Suriname of Frankrijk. Uiteenlopende culturele achtergronden, de lokale geschiedenis en sociaaleconomische situatie hebben invloed gehad op de ontwikkeling van de islam.⁴⁷ Eén islam bestaat daarom niet. Radicale of fundamentalistische moslims, maar ook sommige westerse islamkenners vinden dat er maar één zuivere islam is, en zij doelen dan op de islam zoals deze in de begintijd werd beleden.

⁴⁷ Waardenburg (2000).

Er bestaan binnen de islam een aantal hoofdstromingen. Het onderscheid tussen de twee belangrijkste stromingen, het *soennisme* en het *shi'isme* ontstond naar aanleiding van de opvolging van profeet Mohammed. Shi'ieten menen dat er een bloedlijn moet zijn tussen de opvolger en de profeet, terwijl dit voor soennieten niet noodzakelijk is.

De profeet had, ondanks negen vrouwen, geen mannelijke afstammeling; zijn enige zoon was jong overleden. Wel was zijn neef Ali kandidaat. Maar de meerderheid verkoos Mohammeds vriend Abu Bakr als opvolger en niet zijn neef Ali. Uiteindelijk werd Ali toch de vierde kalief, maar hij werd in 661 vermoord evenals later zijn zoon Hussein. Na een kleine dertig jaar resulteerde dit tot het ontstaan van twee hoofdstromingen: het shi'isme en het soennisme.

De overgrote meerderheid (ca. 85%) van de moslims is *soenniet*. Voor hen is het belangrijk het leven van Mohammed zo getrouw mogelijk te volgen. Hierdoor zijn de Hadith, die de leefgewoonten van Mohammed beschrijven, erg belangrijk voor soennieten. Het soennisme heeft weer vele substromingen en kent vier rechtsscholen, de hanafitische, malikitische, hanbalitische en sjafi'itische.

De *shi'ieten*, die belang hechten aan de bloedlijn met de profeet, volgen Ali, Mohammeds neef. Ook binnen het shi'isme bestaan rechtsscholen, zoals de *Jafari*, en substromingen zoals de liberale, humanistische *alevieten*, de *Isma'ilieten* of Zeveners (die in de terugkeer van de zevende Imam geloven) of de Twaalvers, die geloven dat er twaalf imams met groot gezag zijn geweest. De twaalfde imam, de Mahdi (verlosser), zou mysterieus zijn verdwenen en de twaalvers hopen nog altijd op zijn terugkeer.

Verder zijn er de *khawarij* die zich onderscheiden van zowel soennisme als shi'isme door de nadruk die zij leggen op daden in plaats van dogma's. Zij moeten weinig hebben van rituelen en verzetten zich tegen corrupt leiderschap. Tot de substromingen behoren de liberale *Mu'tazilieten* en de *Ibadieten* (de staatsgodsdienst van Oman en sommige berbergroepen in Algerije en Tunesië).

Het *soefisme* is een mystieke, spirituele beweging die binnen zowel soennisme als shi'isme voorkomt. Het hecht veel belang aan het ontwikkelen van zelfdiscipline en aan spirituele, meditatieve oefeningen.

De *Ahmadiyya beweging* is als hervormingsbeweging opgericht in Brits Indië, het huidige India, Pakistan en Bangladesh. Deze beweging meent dat de grondlegger van de beweging, Mirza Ghulam Ahmad (1835-1908 uit Punjab) een belangrijke hervormer van de islam is geweest. Mirza Ghulam Ahmad claimde de beloofde verlosser of Mahdi te zijn. Hij en zijn volgelingen geloven dat zijn komst was voorspeld door Mohammed. Aanhangers van de Ahmadiyya Moslim Gemeenschap geloven dat Mirza Ghulam Ahmad een profeet is, de leden van de Lahore Ahmadiyya Beweging geloven dit niet. In Nederland heeft de beweging vooral aanhangers onder hindoestaanse moslims.

Andere stromingen zijn bijvoorbeeld de *Druzen* (uit het shi'isme voortgekomen in Libanon, Syrië, Israël en Jordanië) en de *Koranische moslims*, die alleen de Koran accepteren en de Hadith verwerpen.

Orthodoxie, fundamentalisme en islamisme

In de discussies over islamitische vormen van radicalisering vallen ook vaak de begrippen orthodoxie, fundamentalisme en islamisme. We proberen hieronder de verschillen tussen de begrippen aan te duiden, waarbij we onder andere gebruik hebben gemaakt van het onderscheid dat wordt gemaakt in de publicatie Aan de hand van de imam van Hans Moors en Menno Jacobs.⁴⁸

⁴⁸ Moors en Jacobs (2009).

Orthodoxie betekent letterlijk ‘rechtzinnig in de leer’. Toegepast op religieuze of ideologische overtuigingen, betekent orthodoxie volgens Moors en Jacobs dat een individu of een groep “vasthoudt aan beginselen die vast staan, die een waarheidsclaim inhouden en die met historische autoriteitsargumenten (tradities) zijn omkleed.(..) Orthodoxie bevat per definitie een boodschap en het argument dat die boodschap stevig wortelt in het verleden. (..) Orthodoxie biedt een helder, direct en enkelvoudig aangrijpingspunt voor identiteitsvorming: binding met andere mensen die allemaal dezelfde beginselen en waarheden huldigen, in het verleden en vandaag de dag. Die binding creëert een voldoende veilige sociale omgeving om ook kwetsbaar te kunnen zijn en niet te conformeren aan de communis opinio.”

Orthodoxie wordt in Nederland redelijk geaccepteerd. Orthodoxen wensen bepaalde regels strikt na te leven, maar hebben daarbij geen politiek (of maatschappelijke) doel. Het is hierdoor een iets minder beladen begrip dan bijvoorbeeld fundamentalistisch of radicaal, ook al spoort de beleving van orthodoxe religieuzen niet altijd met de gevestigde democratische waarden. Voor orthodoxie wordt, onder andere door stadsdeelvoorzitter Marcouch van Slotervaart, de laatste tijd ruimte bedongen. “*Mensen moeten orthodoxie niet verwarren met extremistisch of radicaal*”. Door de angst voor islam en islamitische terreur, is de ruimte voor orthodoxie kleiner geworden, aldus Marcouch.

Fundamentalisme lijkt op orthodoxie. Elke fundamentalist is orthodox, maar niet elke orthodox gelovige zal een fundamentalist zijn. Orthodoxie verwijst naar dogma’s en tradities, terwijl fundamentalisme uitgaat van een vast punt in het verleden. Opvattingen die zich daarna hebben ontwikkeld en misschien tot tradities zijn uitgegroeid, hebben geen waarde voor de fundamentalist. Een fundamentalist vat de eigen religieuze of ideologische overtuiging op als onbeïnvloedbaar. Hij of zij ontkent de (mogelijke) betekenis die maatschappelijke ontwikkelingen kunnen hebben op de eigen ideeën. Fundamentalisme kan leiden tot (defensieve of berustende) terugtrekking in eigen kring, maar kan zich ook (veel meer dan orthodoxie) uiten in bekeringsdrang. Soms gebeurt dat met andere wapens dan het woord.

‘*Islamisme*’ of ‘*politieke islam*’ zijn verzameltermen voor verschillende islamitische stromingen (soennitisch en shi’itisch) die er naar streven dat moslims terugkeren naar hun religieuze bronnen, maar ook politieke (wereldlijke) macht verwerven. Afhankelijk van de invalshoek kunnen tot de islamistische stromingen bewegingen worden gerekend die streven naar invoering en/of handhaving van het islamitisch recht (*shari’a*), van het verwezenlijken van een panislamitische politieke eenheid en van het bestrijden van niet-islamitische (westerse) politieke, culturele, militaire, sociale of economische invloeden. Soms worden gematigde bewegingen die streven naar een sterke moslimidentiteit islamistisch genoemd, denk hierbij aan de Turkse *AK-partij* of de Marokkaanse *PJD*.⁴⁹ Vaker worden met deze term militantere partijen en regimes bedoeld, zoals *Hamas*, *Hezbollah*, het Iraanse bewind, (onderdelen van) de *Moslim Broederschap* en *Al Qaida*. Veel van deze bewegingen hebben hun aanhang overigens niet alleen geworven met hun religieuze en politieke boodschap, maar ook door het bieden van hulpverlening, onderdak, educatieve steun en juridische bijstand.

49

De Turkse AK-partij is de Adalet ve Kalkınma Partisi (Gerechtigheids- en Ontwikkelingspartij), een conservatieve partij die sinds 2002 in de Turkse regering zit. De AK-partij komt deels voort uit Milli Görüş. Hoewel vertegenwoordigers van de partij, waaronder premier Recep Erdoğan benadrukken dat de partij niet confessioneel, maar wel conservatief is, vrezen seculiere partijen dat de AK-partij Turkije wil islamiseren.

Le Parti de la Justice et de Développement (PJD) (Partij van Rechtvaardigheid en Ontwikkeling) is een Marokkaanse conservatief religieuze partij, die enigszins open staat voor hervorming en moderniteit. Na de erkenning door Mohammed VI groeide de partij in korte tijd uit tot een van de grootste van het land. Bij de laatste parlementsverkiezingen werd de islamitische Partij voor Rechtvaardigheid en Ontwikkeling (PJD) met 47 zetels de tweede partij.

Islamitische denkers⁵⁰

Jongeren die radicaliseren vinden onder meer inspiratie bij een aantal islamitische geleerden uit de 19e en 20ste eeuw, die religieus fundamentalisme vaak combineerden met politiek activisme, meestal gericht tegen de westerse koloniale overheersers en hun cultuur. Hun invloed is nog steeds groot. Veel (gewelddadig) islamistische bewegingen zijn door hen opgericht of beïnvloed. We noemen hieronder een aantal van hen.

Rashid Rida

Rashid Rida (1865-1935) verdedigde het kalifaat als islamitisch politiek systeem (panislamisme). In iedere andere samenlevingsvorm zouden moslims volgens hem terugvallen in een staat van heidendom en onwetendheid zoals in het tijdperk voordat de profeet Mohammed leefde (*jahiliyya*).

Hassan al-Banna

Hassan al-Banna (1906-1949) legde veel nadruk op het gegeven dat de islam een goddelijke openbaring is en daarmee alle aspecten van het menselijk leven bepaalt. Hij keerde zich hiermee sterk af van de traditionalistische en van wereldse zaken afgekeerde geloofspraktijk van dat moment. Al-Banna stond voor het afschaffen van alle westerse invloeden, zoals die te vinden waren in wetboeken, sociale gewoontes (kleding, groeten, werktijden, talen) en instituties (waaronder scholen) en was voor invoering van de *sharia*. Hij was een anti-imperialist ten tijde van de Britse overheersing in Egypte en was een voorstander van het concept van de islamitische staat, die van onderop moest worden opgebouwd en als einddoel het kalifaat had. In zijn denken zijn het *wahhabisme* van *Ibn 'Abd al-Wahhab* (1703-1792) - die stond voor absolute theocratie en een zeer puriteinse, 'ware' islam - en het *salafisme* leidende stromingen. Al-Banna is de grootvader van de Zwitserse islamkenner Tariq Ramadan.

Al-Banna richtte de Moslimbroeders in Egypte op, waar later ook *Sayyid Qutb* (1906-1966) actief werd. Qutb geldt als de theoreticus van het militante islamitisch activisme (politieke islam/islamisme). Hij ging uit van het concept van de absolute en exclusieve soevereiniteit van God. Alles wat daar niet mee strookt moest volgens hem met 'jihad' worden bestreden. Hij richtte zich niet zozeer op de bevolking, maar veelmeer op de zittende macht. Qutb hanteerde het concept van takfir: hij verklaarde islamitische (politieke) leiders tot kafirs (ongelovigen) wanneer zij zich niet aan de islamitische wetten hielden en bijvoorbeeld de sharia niet invoerden. Deze kafirs moesten in de visie van Qutb om het leven worden gebracht; dat was een dwingende en legitieme plicht.

Al-Mawdudi

Ook de Indiase/Pakistaanse moslimleider en stichter van de *Jama'ati Islami*, Al-Mawdudi (1903-1979) is een belangrijke vormgever van de politieke islam. Maar anders dan Qutb participeerde Al-Mawdudi wel in politieke instituties en nam hij afstand van diens militante radicalisme. Wel deelde hij met Al-Banna en Qutb het idee van de allesomvattendheid van de islam (als ideologie), zowel voor individu en gemeenschap, als voor staat en maatschappij. Hij beschouwde het islamitische gedachtegoed als superieur aan wat de westerse beschaving te bieden had. Al-Mawdudi was een panislamitisch denker, die streefde naar de islamitische staat Pakistan als onlosmakelijk onderdeel uitmaakt van de umma.

50

Deze paragraaf is onder meer gebaseerd op Peters (2005), het rapport *Dynamiek in islamitisch activisme* van de WRR (2006) en de WRR-studie van Nasr Abu Zayd (2006): *Reformation of Islamic Thought: A Critical Historical Analysis*.

Yusuf al-Qaradawi

Yusuf al-Qaradawi (Egypte, 9 september 1926, PHD islamstudies aan de Azhar in 1974) is een invloedrijke islamistische geleerde en (onofficieel) theologisch leider en ideoloog van de Internationale Moslim Broederschap. Qaradawi richt zich in meer dan 100 boeken en traktaten en door middel van mediakanalen als Al-Jazeera niet alleen op de islamitische wereld, maar ook op de moslims en niet-moslims in Europa. Hij kondigt regelmatig fatwa's af over de meest uiteenlopende onderwerpen. Qaradawi ziet de Moslim Broederschap als een universele islamistische beweging. Hij schreef in 1990 het manifest *Priorities of the Islamic Movement in the Coming Phase*, waarin hij de Moslim Broederschap omschrijft als "een georganiseerd, collectief werk, ondernomen door het volk, ter herstel van de Islam als leidinggevend voor de samenleving en tot herinstallering van het Islamitische Kalifaat zoals verlangd door de Sharia".

Hoewel het vooral hun opvattingen zijn die voeding geven aan de vrees dat de islam op gespannen voet staat met mensenrechten en democratie, werden een aantal van bovenstaande personen in de tijd en context waarin zij leefden gek genoeg beschouwd als hervormers, zelfs verlichters. Anno 2009 dienen zij als inspiratiebron voor radicaliserende jongeren. Een jongerenwerker uit Amsterdam hierover:

"Nederland mist lokale ulama. Jongeren lezen hier boeken van onder andere Sayyid Qutb, waar ideeën in staan die onder extreme omstandigheden zijn opgeschreven en daardoor niet te plaatsen zijn in de huidige context. Zo wordt de religie geïmporteerd uit de geschiedenis. Daar worden de vragen van de jongeren in het hier en nu niet mee beantwoord".

Toch hebben verschillende hedendaagse denkers, vooral vanuit het militante activisme van Qutb voedsel gegeven aan vormen van gewelddadig extremisme in naam van de islam. Zij zijn van grote invloed op de ideologische ontwikkeling van radicaliserende jongeren, bijvoorbeeld op de leden van de Hofstadgroep. Belangrijke vertegenwoordigers daarvan zijn:

Abd Allah al-Azzam (1941-1989)

Afkomstig uit Jenin op de Westelijke Jordaanoever. Hij was docent landbouw en volgde later een shari'a-studie in Damascus. Na de Israëlische bezetting van de Westelijke Jordaanoever in 1967 keerde hij terug en nam hij deel in verzetsacties. Azzam studeerde islamwetenschappen aan de Azhar-Universiteit in Cairo en vertrok vervolgens naar Saoedi-Arabië om uitgezonden te worden als gasthoogleraar naar Islamabad (Pakistan). Rond 1980 nam hij deel aan de jihad in Afghanistan, naast zijn werkzaamheden als docent. Azzam is de stichter van het Dienstenbureau (maktab al-khidamat) voor de begeleiding van de Arabische strijders die naar Afghanistan kwamen. Hij was een leermeester van Osama bin Laden. In 1989 reed hij op een mijn in Pakistan en overleed. Azzam is auteur van talrijke boeken over jihad.

Azzam geldt als belangrijke inspirator van extremistische groepen die de gewapende jihad voorstaan. Hij is sterk beïnvloed door Qutb en de *Salafiyya Jihadiyya*, de extreem-conservatieve en gewelddadige beweging die ontstond in de context van de oorlog tegen het door de Sovjet-Unie gesteunde regime in Afghanistan (zie ook de paragraaf over salafisme). Azzam ziet de islam als verzetsideologie gericht tegen de externe vijanden van de islam door wie de moslimwereld in zijn optiek wordt omsingeld. Die moeten één voor één worden aangepakt

Abu Hamza al-Misri (1958)

Mustafa Kamil Mustafa, bekend als Abu Hamza al-Misri (de Egyptenaar) werd geboren te Alexandrië. Hij kwam in 1979 naar Engeland en verkreeg de Britse nationaliteit (herroepen in 2003). Al-Misri vocht in de vroege jaren tachtig in Afghanistan waar hij zijn handen en één oog verloor. Na terugkeer werd hij imam en prediker van de radicale Finsbury moskee in Londen, waar hem in 2002 de deur werd gewezen. Hij preekte buiten de poorten van de moskee verder. Al-Misri is leider van de Supporters of Shari'a (Ansar al-Shari'a) en auteur van een aantal islamistische geschriften die door Mohammed Bouyeri uit het Engels zijn vertaald, te vinden op www.shareeah.org (zie ook 8.3). In 2004 werd Al-Misri op aanraden van de VS door de Britse autoriteiten gearresteerd. Hoewel bepaald geen grote ideoloog is hij wel zeer invloedrijk.

Abu Muhammad (Asem) al-Maqdisi (1959)

Al Maqdisi is een van de invloedrijkste hedendaagse salafistische denkers. De Nederlander Joas Wagemakers, die onderzoek doet naar de werken van Abu Muhammad al-Maqdisi, kwalificeert hem als een purist en een jihadi salafi, die zowel een inspiratiebron is voor apolitieke salafisten als voor jihadisten.⁵¹ Al Maqdisi ziet de huidige regimes in het Midden-Oosten als afvallig. Deze regimes kunnen daarom bestreden worden,

Al Maqdisi werd geboren in Nablus op de Westelijke Jordaanoever. Op jonge leeftijd verhuisde hij naar Koeweit en later naar Mosul (Irak) waar hij aan de plaatselijke universiteit studeerde. Hij was een inspirator van Abu Mus'ab al-Zarqawi, die de Iraakse afdeling van Al Qaeda in Irak leidde. Zijn teksten waren ook populair in het Nederlandse Hofstad netwerk. Mohammed Bouyeri, de moordenaar van Theo van Gogh, vertaalde onder het pseudoniem Abu Zubair enkele van zijn teksten. Het meest recente boek van Maqdisi⁵² is onder andere opgedragen aan paus Benedictus XVI, Geert Wilders, Kurt Westergaard en Theo van Gogh.⁵³

Al-Maqdisi heeft verschillende keren gevangen gezeten. Sinds 2005 zit hij vast in Jordanië. De website van Al-Maqdisi, Tawhed.ws, bevat een grote bibliotheek aan geschriften. De Engelse tekst van zijn *This is our 'Aqeeda* (geloofsleer) is te vinden op <http://www.revivingislam.com/aqeedah/thisisouraheedah.html>

Amir Sulayman Saqr

Saqr was lid van de Egyptische Jama'a Islamiyya en vluchtte in de jaren zeventig naar Saoëdi-Arabië waar hij deelnam aan de bezetting van de Haram al-Sharif in Mekka in 1979. Na zijn gevangenschap te hebben uitgezeten vertrok hij naar Afghanistan waar hij samenwerkte met Ayman al-Zawahiri.

Muhammad Said al-Qahtani

Saoedische godsdienstgeleerde en prediker in Mekka (zie www.islamway.com). Hij is onder meer auteur van onder meer het veel gelezen en geciteerde boek *al-Wala 'wa-l-Bara'a*.

51 <http://religionresearch.org/martijn/2009/10/02/a-purist-jihadi-salafi-the-ideology-of-abu-muhammad-al-maqdisi/>

52 He whose house is made of glass should not throw stones at others – A reading and contemplation on the books of the Old Testament and a comparison between its message and the stories of the magnificent Qur'an werd in februari 2008 gepubliceerd op de website van Maqdisi, www.tawhed.ws.

53 <http://religionresearch.org/martijn/2009/05/08/het-glazen-huis-al-maqdisi-jihadi-controverse-en-nieuwe-publicatie/>

Umar Abd al-Rahman (1938)

Is een Egyptische blinde godsdienstgeleerde die banden onderhield met Egyptische radicale islamistische organisaties. Hij zat tijdens verschillende periodes in Egyptische gevangenissen. Midden tachtiger jaren vetrok Al-Rahman naar Afghanistan waar hij met Azzam en Zawahiri samenwerkte in het Dienstenbureau (zie Azzam). In 1990 verhuisde hij naar de VS, waar hij in verschillende moskeeën in New Jersey predikte. In 1996 werd hij veroordeeld tot levenslang wegens betrokkenheid bij de aanslag in 1993 op het World Trade Centre. Al-Rahman is auteur van verschillende radicaal islamistische geschriften.

Mohammed Abduh en Jamal al-Din al-Afghani

Een andere belangrijke groep denkers willen de islam juist ontdoen van zijn traditionalistische en legalistische interpretatie. Zo stonden Mohammed Abduh (1849-1905) en Jamal al-Din al-Afghani (1839-1897) voor vernieuwing, die vooral was gericht op het overwinnen van de onderlinge verschillen tussen het soennisme en shi'isme en tussen de vier soennitische rechtsscholen. Met een mengelmoois van zowel authentiek islamitische als activistische elementen probeerden Abduh en Al-Afghani de verdeeldheid en verstarring in de moslimwereld te overwinnen.

Voor Al-Afghani waren de ontwikkelingen in de islamitische wereld in de periode van de tiende tot de viertiende eeuw essentieel, waarin bewezen werd dat de islam en rationele wetenschap prima konden samengaan. Voor een heropleving daarvan waren ingrijpende sociale, politieke en intellectuele veranderingen noodzakelijk. Om hier vorm aan te geven achtte Abduh het van wezenlijk belang de islam te bevrijden van het dogma van de traditie, zoals vastgelegd in de soenna. De verschillende hadiths waren immers pas veel later door de mens uit mondeling doorgegeven uitspraken, handelingen en openbaringen van de Profeet opgetekend en daardoor mogelijk beïnvloed door de toen heersende opvattingen. De koran moest daarom weer in het centrum van de aandacht van de moslim komen. Abdu pleitte vervolgens voor het inzetten van moderne kennisbronnen voor een fundamenteel onderzoek naar de islamitische erfenis, inclusief de koran zelf. Hij was daarmee de wegbereider voor een aantal belangrijke hedendaagse hervormers, die de contextualisering van de islam in de 21ste eeuw door middel van *ijtihad* verder vorm proberen te geven. Belangrijke vertegenwoordigers hiervan zijn:

Nasr (Hamid) Abu Zayd

Nasr (Hamid) Abu Zayd (Tanta, Egypte, 7 oktober 1943) is een Egyptisch hoogleraar in de islam die woont en werkt in Nederland. Hij is gespecialiseerd in de studie van de Koran en de mystieke filosofie. Door zijn kritiek op de logica van de shari'a kwam hij in aanvaring met conservatieve kringen in zijn geboorteland. Hij werd bestempeld tot geloofsafvallige en moest in 1995 uitwijken.

Abu Zayd geldt als groot kenner van de verschillende islamitische stromingen en stelt zich tot doel een theologie te ontwikkelen die moslims in staat stelt hun eigen tradities te verbinden met de moderne wereld van vrijheid, gelijkheid, mensenrechten en democratie. Hij stelt in zijn werk de vraag centraal of moslims hun samenlevingen kunnen moderniseren zonder hun geloof de rug toe te keren.

Op basis van kritisch onderzoek van de Koran en de hadithliteratuur komt hij onder meer tot de conclusie dat de juridische positie van de vrouw gelijk dient te zijn aan die van de man. In 2000-2001 bekleedde Abu Zayd de Cleveringa-leerstoel aan de Universiteit Leiden. In 2004 aanvaardde hij de Ibn Rushd-leerstoel voor humanisme en islam aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht. Hij is verder verbonden aan de Universiteit Leiden en het Wissenschaftskolleg in Berlijn.

Rachid Benzine

Het werkterrein en onderzoek van *Rachid Benzine* (geboren in 1971 in Kenitra, Marokko) is de wetenschappelijke tekstanalyse van de Koran. Na zijn studie economie en politieke wetenschappen heeft hij zijn proefschrift over de hedendaagse Koran hermeneutiek in Lyon (Frankrijk) afgerond. Hij doceert de masteropleiding Religies en Samenleving aan het Instituut d'Etudes Politiques (Instituut voor Politieke Wetenschappen) in Aix-en-Provence. Tevens is hij onderzoeker aan het observatoire du Religieux in Aix-en-Provence, een onderzoeksinstituut in religieuze zaken.

Sinds de publicatie van zijn boek *Les nouveaux penseurs de l'islam* (de nieuwe denkers van de islam) in 2004, waarin hij islamitische intellectuelen introduceert die pleiten voor een herinterpretatie van de Koran in het licht van de geesteswetenschappen, is er in publieke en wetenschappelijke kringen veel belangstelling voor zijn 'reformistische' benadering van de Koran.

Rachid Benzine treedt veelvuldig op in diverse conferenties waar hij zijn hedendaagse lezing van de koran verdedigt. In een debat met PJD leider Saadeddine el Otmani stelde hij: "De koran is geen supermarkt waar men op bestelling een Koranvers kan verkrijgen". Met andere woorden, moslims laten de Koran zeggen wat de koran niet zegt. Benzine werd in 2008 door het Marokkaanse magazine "Telquel" uitgeroepen tot één van de 50 mensen die een belangrijke bijdrage zullen leveren aan het Marokko van morgen.

Mohammed Arkoun

Mohammed Arkoun (1 februari 1928, Taourirt-Mimoun, Algerije) is een van de meest invloedrijke geleerden in de hedendaagse islamitische studies. In een carrière van meer dan 30 jaar, pleit hij consequent voor islamitisch modernisme en humanisme. Arkoun neemt als vrijzinnig denker in al zijn werk onverkort stelling tegen fundamentalisme. Hij vestigde zijn academische reputatie met zijn studie naar de levensloop en de filosofie van Ibn Miskawayh. Arkoun is auteur van talrijke boeken in het Frans, Engels en Arabisch, waaronder *Rethinking Islam* (Boulder, Colorado, 1994), *L'immigration: défis et richesses* (Parijs, 1998) en *Contemporary Islamic Thought* (Londen, 2002). Hij was verbonden aan talloze universiteiten en bekleedde eind jaren negentig de Bijzondere Leerstoel Islam aan de Universiteit van Amsterdam, een samenwerkingsproject van ACB Kenniscentrum (destijds nog Amsterdams Centrum Buitenlanders) met de UVA. Arkoun is momenteel emeritus hoogleraar aan La Sorbonne als Senior Research Fellow.

Tariq Saïd Ramadan

Tariq Ramadan (Genève, 26 augustus 1962) is een Zwitserse filosoof, islamoloog en één van de bekendste Europese moslims. Hij is van Egyptische komaf. Ramadan promoveerde in de filosofie aan de Universiteit van Genève. Hij studeerde ook Arabisch en islam aan de Al-Azhar universiteit in Cairo, was tot 2004 leraar aan het college van Saussure (Genève) en professor islamologie aan de universiteit van Fribourg. Onder jonge moslims in veel Europese landen is Ramadan waarschijnlijk de meest gelezen islamitische auteur.

Ramadan onderstreept de noodzaak van een ontwikkeling van de islam in het Westen, die niet wordt beïnvloed door conservatieve krachten uit het Midden-Oosten. Hij vindt dat moslims in westerse landen volwaardig burgerschap moeten opeisen en zich niet langer beschouwen als vreemdelingen. Hij roept moslims in het Westen daarom op hun geloof en hun leven als betrokken burgers met elkaar in overeenstemming te brengen. In zijn boeken *Être musulman européen* (2001) en *Westerse moslims en de toekomst van de islam* (2004) werkt hij deze thema's verder uit: hoe kan men tegelijk een (goede) Europeaan zijn en een (goede) moslim. Hij maakt een sterk onderscheid tussen cultuur en religie. Jonge moslims in Europese landen moeten vlot integreren, zonder belemmering door bepaalde culturele gebruiken uit hun land van herkomst. Wel moeten ze hun religie trouw blijven, binnen de grenzen zoals de Koran die voorschrijft.

Ramadan is van mening dat er geen discrepantie bestaat tussen de voorschriften van de koran en de hadith enerzijds en de seculiere wetten van de Europese landen anderzijds. Volgens Ramadan schrijft de shari'a voor dat moslims in landen waar zij een minderheid vormen zich moeten houden aan de plaatselijke wetgeving, tenzij die wetgeving moslims zou dwingen te handelen in strijd met belangrijke principes uit de koran en de sharia. Ramadan stelt eveneens dat de shari'a in veel 'zogenaamde' islamitische landen - waaronder Nigeria, Saoedi-Arabië en Afghanistan onder het Talibanbewind - door de machthebbers misbruikt wordt om de mensenrechten van moslims, met name die de rechten van vrouwen, armen en politieke tegenstanders, in te perken.

Tariq Ramadan is omstreden. Door een scala aan journalisten, politici, intellectuelen en wetenschappers wordt vaak beweerd dat Ramadan met twee tongen spreekt. Zo zouden zijn redevoeringen voor een westers publiek sterk afwijken van zijn uiteenzettingen - in het Arabisch - voor een moslimpubliek. Ramadan stelt zich in het publieke debat in Europa op als een moderne moslim, maar houdt hij er volgens velen in werkelijkheid conservatieve of zelfs radicaal islamistische ideeën op na.⁵⁴ Sommige wetenschappers menen dat hij gebruik maakt van het van oorsprong shi'itische concept van *takkiya* ('zijn ware religieuze achtergrond verbergen'). Volgens dit traditionele concept zijn moslims in een niet-moslimomgeving gerechtigd om hun moslim-zijn te verbergen om bijvoorbeeld vervolging te voorkomen maar ook om heimelijk de strijd tegen de ongelovigen te voeren. In het Westen wordt *takkiya* vaak geassocieerd met 'met dubbele tong praten' of liegen. Talloze aantijgingen in die richting zijn en worden door Ramadan consequent en uitvoerig weerlegd.⁵⁵

Abdolkarim Soroush

Abdolkarim Soroush (1945, Haj Faraj Dabbagh, Iran) is een Iranese denker, filosoof, hervormer, Rumi geleerde en voormalig hoogleraar aan de Universiteit van Teheran. Hij is momenteel gastdocent aan Georgetown University in Washington DC en was daarvoor verbonden aan Harvard, Princeton, Yale, Columbia, en de Wissenschaftskolleg in Berlijn. In 2005 schaarde Time Magazine hem bij de 100 meest invloedrijke personen ter wereld en in 2008 plaatste Prospect Magazine Soroush in de top 10 van meest invloedrijke intellectuelen.

⁵⁴ Interessante publicaties zijn van Caroline Fourest (Chère Tariq, 2004), Paul Landau (Le Sabre et le Coran, 2005) en Torben Voß ('Muslim Europe versus Euro-Islam. Intellektuelle Integrationsmodelle für eine multikulturelle und erweiterte EU', in: Eurovisionen.: Junge Menschen schreiben über Europa 2006). Op het internet wordt verder vaak verwezen naar 40 reasons why Tariq Ramadan is a reactionary, een artikel van de Franse marxist Yves Coleman, waarvan de Engelse versie op de website van de Alliance for Workers' Liberty (AWL) staat: <http://www.workersliberty.org/node/4004>. Schrijver en wetenschapper Fouad Laroui verklaarde in een artikel, getiteld 'Echte en valse hervormers in de Volkskrant van 29 augustus 2009 dat Ramadan geen hervormer maar een islamist is: http://extra.volkskrant.nl/opinie/artikel/show/id/4006/Echte_en_valse_hervormers.

⁵⁵ Zo publiceerde de Gaykrant een stuk waarin het blad Ramadans uitspraken over homoseksualiteit in het Engels en Frans tegenover de Arabische zette. Volgens de krant bepleit Ramadan voor een westers publiek respect voor homo's, maar zou hij voor een niet-westers publiek stellen dat homoseksueel gedrag in strijd is met de koran en een teken is van een aandoening en een stoornis. Ramadan ontkende deze uitspraken gedaan te hebben; de bandjes zouden verkeerd vertaald zijn en de citaten verdraaid. De gemeente Rotterdam, die sinds januari 2007 Ramadan in dienst had genomen als gasthoogleraar aan de Erasmus universiteit en als 'bruggenbouwer' tussen moslims en niet-moslims, liet de opnames uitvoerig onderzoeken en kwam in de woorden van wethouder Grashoff tot de conclusie dat de citaten in het artikel van de Gaykrant 'onjuist, tendentieus, onvolledig en uit de context gerukt' waren. Ramadan mocht van het gemeentebestuur aanblijven.

Lang kon Ramadan niet van deze overwinning genieten. Zijn medewerking aan de door het Iraanse regime gesteunde en gefinancierde zender PressTV werd hem kort daarna fataal. Op PressTV presenteerde Ramadan het discussieprogramma Islam and Life, waarin wordt ingegaan op dagelijkse uitdagingen die moslims ontmoeten, vooral in het Westen'. Volgens het Rotterdamse college en de Erasmus Universiteit had Ramadan door zijn werk voor PressTV zijn geloofwaardigheid als integratieadviseur en gasthoogleraar verloren. Niet alleen omdat PressTV door het religieuze regime in Iran gesteund wordt, maar ook omdat Ramadan zich niet had uitgesproken over het bewind tijdens de rellen rond de presidentsverkiezingen in 2009. Ramadan stelde als reactie onder meer dat het opzeggen van zijn contract onderdeel was van een jacht op in het oog springende intellectuele moslims en dat Rotterdam bang zou zijn voor de opkomst van Geert Wilders. Ramadan ontkende het regime in Iran te steunen en zag zichzelf in de rol van 'luis in de pels van de autoriteiten' door de volledige vrijheid die hij in zijn programma kreeg. Vooral zijn ontslag door de Erasmus Universiteit leidde tot verhitte discussies over academische vrijheid.

Soroush ziet de koranische tekst als een open tekst die uitnodigt tot interpretatie. Omdat het menselijk inzicht altijd tijdgebonden en afhankelijk is van de stand van kennis, is ook religieus inzicht volgens hem veranderbaar. Hij maakt daarbij onderscheid in waarden van de eerste en de tweede orde. Bij waarden van de tweede orde gaat het om de details die religies van elkaar doen verschillen (zoals kledingvoorschriften en strafpraktijken), maar die niet de essentie vormen en onder invloed van nieuwe inzichten kunnen veranderen. Waarden van de eerste orde, zoals rechtvaardigheid, zijn echter essentieel en voor altijd. Hun belang wordt door alle religies en door de menselijke rede gedeeld.

Vanuit dat inzicht is Abdolkarim Soroush voorstander van een constructieve betrokkenheid bij het Westen. De westerse wetenschappelijke voorsprong biedt volgens hem veel inspiratie, vooral ook ten aanzien van de filosofie en de sociale wetenschappen, waar het Westen overigens allerm minst het eigendomsrecht op heeft.

Soroush's belangrijkste bijdrage aan de islamitische filosofie is dat hij onderscheid maakt tussen de door God geopenbaarde religie en de interpretatie van religie of religieuze kennis die gebaseerd is op sociaalhistorische factoren. Met het eerste doelt hij op de essentie van religie, buiten het menselijk bereik, eeuwig en goddelijk. Religieuze kennis is daarentegen een weliswaar oprechte en authentieke, maar eindige en beperkte vorm van menselijke kennis.

Soroush hecht aan het begrip religieuze democratie. Hij doelt daarmee op de rol die de godsdienst kan spelen in het publieke debat in een samenleving die bevolkt wordt door religieuze mensen. De tint en de kleur van een democratie verandert door de specifieke kenmerken van een samenleving. Seculiere democratie is volgens Soroush daarom prima verenigbaar met het omarmen van het geloof. Het wordt pas problematisch als een bepaald geloof wordt opgelegd of ongeloof wordt gestraft.

Salafisme

*'Jullie denken dat het salafisme een gevaarlijke stroming is, maar om te beginnen is het geen stroming', betoogt Abdel. 'Het salafisme is de ware islam. Wat salafisten in Nederland doen, is een zoektocht ondernemen naar de zuivere islam, ontdaan van allerlei culturele toevoegingen. En Abdel Maoula: 'Wij wensen kufar (ongelovigen) niet de dood, maar de islam toe.'*⁵⁶

Voorals sinds de moord op Theo van Gogh wordt er over salafisten gesproken wanneer het gaat over islamisme, radicalisering en terreur door moslims. Salafisme is een beladen term geworden. Veel islamitische terroristen van de laatste jaren hadden een salafistische achtergrond, toch zijn daarmee lang niet alle salafisten (potentiële) terroristen. En die suggestie wordt wel vaak gewekt. Salafisten worden in de media, maar ook vaak in publicaties van de overheid ten onrechte afgebeeld als een homogene groep die tegen iedere vorm van integratie is en zich gewelddadig tegen het westen verzet.

Het salafisme is de verzamelnaam van soennitische bewegingen waarvoor de vrome voorouders (salaf) als rolmodel fungeren. Met deze voorouders worden de eerste drie generaties van moslims bedoeld: de metgezellen van Mohammed en de twee daaropvolgende generaties na hen. Hierbij wordt verwezen naar een Hadith die wordt toegeschreven aan Mohammed: "De mensen van mijn generatie zijn de beste, dan degenen die hen volgen, en dan degenen die de laatste zijn." De term salafisme ("voorgangers" of "vroeg generaties") wordt teruggevoerd naar de islamgeleerde Ibn Taymiyya die leefde in de 13e en 14e eeuw. Hij pleitte voor een terugkeer naar de salaf om het slechte 'functioneren' van moslims tegen te gaan.

Bid'ah

De Soenna (het voorbeeld van de profeet Mohammed) is het centrale aspect van de salafi doctrine. Iedere handeling die in overeenstemming is met de Koran en de Soenna beschouwd kan worden als een daad van aanbidding, terwijl iedere stap buiten de koran en de soenna betekent dat men zich verwijdt van de gedachte over de *tawheed*, de eenheid van God.

Bid'ah, religieuze vernieuwingen na de tijd van Mohammed, zijn voor salafisten een groot kwaad. Zij geloven dat activiteiten die geworteld zijn in bid'ah niet zullen leiden tot een hemelse beloning en dat zij een gevaar vormen voor de islam. Mohammed zou volgens hen ook gewaarschuwd hebben tegen vernieuwingen van de godsdienst: *"Wie innoveert of een vernieuwer huisvest ontvangt de vloek van Allah, Zijn engelen, en de hele mensheid."*⁵⁷

Voor salafi's is de deculturalisering van de islam, het scheiden van cultuur en religie, erg belangrijk. Bepaalde (locale) pre-islamitische culturele gebruiken, zoals een gedwongen huwelijk of de wijze waarop Marokkanen het huwelijk vieren, worden door salafisten buiten de islam geplaatst. Ook keren zij zich tegen ongewenste materialistische en (westers) culturele invloeden.

Nederlandse salafi's zijn vaak jongeren van de tweede generatie die kritisch staan ten opzichte van de religieuze praktijken van hun ouders. Voor salafi's is het exact naleven van de voorgeschreven rituelen van groot belang. Niet alleen in gebed, maar in elke activiteit in het dagelijkse leven. Ze hebben er dan ook bijna een dagtaak aan om uit te vinden hoe ze de gedragsregels van 1400 jaar geleden in deze tijd moeten interpreteren; streng letten op hun voeding (ze kijken bijvoorbeeld ook naar voedingsadditieven, de e-nummers), water drinken in drie pauzes met de rechterhand, zich volgens strikte voorschriften kleden en drie keer kloppen voordat ze een huis binnengaan. Ook muziek, een schilderij met de afbeelding van een levend wezen erop, of spullen die verkregen zijn door criminele activiteiten zijn verboden. Gevaarlijk, maar niet verboden zijn: televisie, internet, kranten ('alleen raadplegen als je die echt nodig hebt') en tijdschriften.

Stromingen

Salafisten verwerpen westerse concepten als de westerse economie, grondwetten en politieke partijen, maar maken tegelijkertijd wel veel gebruik van moderne, westerse communicatiemiddelen als internet. Islamitische concepten als *dawa* en *shari'a* zijn voor hen belangrijker dan een islamitische politieke partij of staat. Toch is de mate waarin ze zich met het wereldse leven en vooral politiek bezig houden tussen salafistische stromingen een onderscheidend twistpunt. Een ander, belangrijk verschil tussen de verschillende salafistische stromingen is hoe er gedacht wordt over de gewelddadige jihad.

Er worden binnen het salafisme twee hoofdstromingen onderscheiden: de *Salafiyya Ilmiyya* die geweld afwijzen en de *Salafiyya Jihadiyya* die de mondiale jihad propageren tegen zowel het Westen als Arabische regeringen.

⁵⁷ <http://en.wikipedia.org/wiki/Bidah>; gebaseerd op Sahih Bukhari, boek 12 van Muhammad ibn Ismail al-Bukhari (810-870), de bekendste verzamelaar van Hadith

Binnen de vreedzame Salafiyya Ilmiyya, ook wel de selefies, zijn weer twee stromingen te onderscheiden: er is een stroming die zich uitsluitend bezighoudt met religie en een stroming die zich ook met politiek inlaat. De eerste apolitieke groep wordt ook de salafi dawa genoemd. Tot deze groep behoren in Nederland de volgelingen van de Rotterdammer Mohamed Khaled en de Tilburgse imam Bouchta: zij wijzen iedere bemoeienis met de politiek af. Imams sjeik Fawaz van de Haagse moskee as-Soennah, Mahmoud el Shershaby van moskee al-Tawheed in Amsterdam en Ahmed Salaam uit Tilburg behoren tot de stroming die zich wel met politiek bemoeit. Ook moskee al-Fourqaan uit Eindhoven wordt tot deze stroming gerekend. Zij vinden dat ze moeten opkomen voor moslims en reageren op de politieke actualiteit (zoals op de website al-Yaqeen van de as- Soennah moskee).⁵⁸

Jihadisten

Van al de genoemde stromingen zijn het vooral de *Salafiyya Jihadiyya* die als extremist zijn te typeren. Zij propageren de mondiale jihad tegen zowel het Westen als Arabische regeringen. Deze groepen worden ook wel de *jihadisten* of de *takfiri* genoemd. Tot deze groep behoort bijvoorbeeld Mohammed Bouyeri, de moordenaar van Theo van Gogh, maar ook andere leden van de zogenaamde Hofstadgroep.

Hoewel de moord op Theo van Gogh en de bedreiging van PVV-leider Wilders anders doet vermoeden, zijn de meeste Nederlandse jihadisten niet gericht op Nederland, maar op het buitenland. Zo laat de AIVD in de publicatie 'Lokale jihadistische netwerken in Nederland. Veranderingen in het dreigingsbeeld (2009)' weten dat jongeren uit Nederland pogen deel te nemen aan een jihadtraining of de gewapende strijd in Pakistan, Afghanistan, Somalië of andere jihadfronten. Volgens de AIVD is de dreiging van lokale jihadistische netwerken tegen Nederland en Nederlandse belangen verminderd ten opzichte van 2006. De AIVD benadrukt dat er daarnaast nog steeds interesse bestaat vanuit internationale netwerken voor Nederlandse doelwitten in binnen- en buitenland.

Polderislam

De laatste jaren staat de islam steeds meer in de aandacht. Islam is onderwerp van discussie, dialoog en debat in de media, het onderwijs, de zorg en de politiek. Het gaat over de islamitische omroepen op radio en tv, over theologische opleidingen op hogescholen en universiteiten, over imams uit Marokko, over homoseksualiteit en de islam, over radicalisering, over islamitische scholen, over de meiden van halal en haram en over nog veel meer.

Opvallend vaak gaat het over dé islam, dé islamitische gemeenschap en dé moslims. Terwijl in de praktijk elke dag opnieuw blijkt dat de ene moslim de andere niet is. Daarom gaan we in dit hoofdstuk na hoe dé islamitische gemeenschap in Nederland er eigenlijk uit ziet: hoeveel moslims zijn er in Nederland en waar komen ze vandaan?

In Nederland wonen ongeveer 825.000 moslims.⁵⁹ Deze zijn veelal uit andere landen dan Nederland afkomstig. De meeste moslims zijn via arbeidsmigratie (Turkije, Marokko, maar ook Joegoslavië, Tunesië en Pakistan) hierheen gekomen. Een aantal moslims zijn migranten uit de voormalige koloniën van Nederland: Suriname en Nederlands-Indië (Molukken). Dan zijn er nog vluchtelingen uit bijvoorbeeld Somalië, Irak, Afghanistan, voormalig Joegoslavië, Syrië, Egypte en nog meer landen. Ook komen er volgens het CBS elk jaar ongeveer 500 Nederlanders, bekeerd tot de islam, bij.

⁵⁸ J.Groen en A. Kranenberg, Salafisme, compromisloos en rechtlijnig, maar 'niet gevaarlijk' In: de Volkskrant van 10 mei 2006. Lees ook: De Koning, M. (2007), De Zuivere Islam. Amsterdam: Bert Bakker

⁵⁹ CBS (2009), Religie aan het begin van de 21ste eeuw. Den Haag/Heerlen: CBS

Aantal moslims in Nederland

Tot en met 2004 schatte het CBS het aantal moslims in Nederland door per herkomstgroep het aandeel moslims te schatten op basis van extern onderzoek en het percentage moslims in het herkomstland. Op grond daarvan werd het aantal moslims op ongeveer een miljoen geschat. In 2007 werd Nederlanders, waaronder moslims, gevraagd wat ze er zelf van vonden. Dit gebeurde door middel van interviews en enquêtes. Hieruit bleek dat er in 2006 825.000 moslims in Nederland waren.⁶⁰

De meeste moslims behoren tot de groep niet-westerse allochtonen, maar dat betekent niet dat iedere niet-westerse allochtoon ook moslim is. Ongeveer 47 procent van de niet-westerse allochtonen in Nederland is moslim. De grootste groep islamieten in Nederland, met bijna 325 duizend personen, wordt gevormd door mensen die afkomstig zijn uit Turkije. Daarna volgen de Marokkanen met ruim 260 duizend personen. Van de groep overige niet-westerse allochtonen vormen de Surinamers met 34 duizend personen de grootste groep islamieten, gevolgd door de Afghanen (31 duizend) en de Irakezen (27 duizend). Er zijn 12 duizend autochtone moslims. Tot deze laatste groep behoren bijvoorbeeld bekeerlingen, maar ook de 'derde generatie allochtonen'. Dit zijn de kinderen van de tweede generatie niet-westerse allochtonen die, omdat zowel zichzelf als hun ouders in Nederland zijn geboren, tot de autochtonen worden gerekend.

Dit getal van 825.000 moslims betekent nog niet dat er in Nederland ook 825.000 belijdende moslims wonen. Hoewel het grootste deel zich wel met de islam identificeert, blijkt uit onderzoek onder Turken en Marokkanen dat slechts een minderheid (33%) wekelijks de moskee bezoekt. Het lidmaatschap van religieuze organisaties is gering (bij Turken 7%, bij Marokkanen 1%).⁶¹ Moslims die niets aan hun geloof doen, worden de laatste jaren ook wel mino's genoemd: *moslims in name only*.

Islamitische infrastructuur in Nederland

In Nederland hebben moslims in de loop der jaren een eigen religieuze infrastructuur opgebouwd. Dat gebeurde in een periode dat Nederland net 'ontzuild' was. De primaire behoefte van moslims lag bij gebedshuizen en moskeeën, waarvan de schattingen uiteenlopen tussen de 450 en 480 in Nederland zijn.⁶² Er bestaat een grote variëteit in omvang en functies van moskeeën. Sommige lijken soms op buurthuizen met vele honderden bezoekers en een heel scala aan sociaal-maatschappelijke activiteiten, die vaak georganiseerd worden door aan de moskee gelieerde stichtingen. Andere moskeeën zijn heel klein en hebben alleen een ruimte om te bidden. Ze zitten zonder vaste imam, zonder vrijdagsgebed, worden gerund door vrijwilligers en hebben maar een kleine achterban van enkele tientallen gelovigen. Meer over de rol en functies van moskeeën in hoofdstuk 6.

⁶⁰ Idem

⁶¹ Shadid, W., & Koningsveld, P.S. van (2008). Islam in Nederland en België. Religieuze institutionalisering in twee landen met een gemeenschappelijke voorgeschiedenis. Leuven: Peeters

⁶² Over het exacte aantal moskeeën bestaat geen zekerheid. Sinds de afschaffing van het kerkgenootschappenregister in 1988 houdt de rijksoverheid geen cijfers bij van het aantal kerken of moskeeën in Nederland. Dat zou ook niet passen bij de vrijheid van godsdienst en de scheiding van kerk en staat. Dat schreef minister Ter Horst op 6 september 2007 in antwoord op vragen van Tweede Kamerlid Wilders (PVV). Zie: <http://www.bzk.nl/actueel/nieuws--en/108312/rijksoverheid-houdt>. De Groningse onderzoeker Anand Blank, die onderzoek naar preken deed, schat dat het er 480 zijn (zie: <http://www.trouw.nl/achtergrond/deverdieping/article1836680.ece>); op bijvoorbeeld wikipedia wordt een lijst met moskeeën gegeven en wordt geschat dat het er 450 zijn; http://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_moskeegebouwen_in_Nederland.

De meeste islamitische stromingen zijn in Nederland vertegenwoordigd en vormen via hun koepelorganisaties een onderdeel van de twee landelijke adviesorganen: het CMO en het CGI. Het grootste adviesorgaan is het *Contactorgaan Moslims en Overheid* (CMO). Hierbij zijn de volgende koepelorganisaties aangesloten: Islamitische Stichting Nederland (ISN), Stichting Turks Islamitische Culturele Federatie (TICF), Overkoepelende Sji'itische Vereniging (OSV), de Unie van Marokkaanse Moslim Organisaties Nederland (UMMON), Milli Görüs Noord Nederland (MGN), Nederlandse Islamitische Federatie (NIF), World Islamic Mission (WIM), Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN), Limburgse Islamitische Raad (LIR) en de Vereniging Imams van Nederland (VIN).

Naast het CMO is er in Nederland ook nog de *Contactgroep Islam* (CGI), die is voortgekomen uit de Nederlandse Moslimraad. In het CGI zijn ahmadiyya-moslims, shi'ieten en alevieten vertegenwoordigd en Marokkaanse moskeeën die zijn aangesloten bij de Raad van Marokkaanse Moskeeën Nederland (niet te verwarren met de Raad van Marokkaanse Moskeeën Noord-Holland die weer gerelateerd is aan de UMMON).

Overigens wordt niet elke moslim of moskee vertegenwoordigd door een koepel. Er zijn vele (vaak kleinere) moskeeën in Nederland, die onafhankelijk opereren en niet aangesloten zijn bij koepelorganisaties.

Islamitisch onderwijs

Door artikel 23 in de Grondwet is het mogelijk om islamitisch onderwijs op te richten. In Nederland zijn 43 islamitische basisscholen, twee middelbare scholen en één universiteit.⁶³

Moslims hebben ook een aantal eigen welzijnsorganisaties, waarvan Spior en Ihsan de grootste en bekendste zijn. Met name de Turkse gemeenschap heeft in de loop der jaren internaten opgezet, waar jongeren tijdens hun basis- of middelbare school verblijven. Ook zijn er thuiszorgorganisaties en ggz-instanties die zich specifiek op mensen met een moslimachtergrond richten. En er zijn vele honderden kleine organisaties die op vrijwillige basis hulpverlening bieden.

Islamisering van het debat

Debatten over integratie gaan vaak niet meer over migranten of allochtonen, maar over moslims. Debatten worden geïslamiseerd. Martijn de Koning spreekt over 'het proces van religionisering' van moslims. Het gaat samen met een groeiende kloof (in de perceptie van mensen) waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen Nederlanders en moslims. Volgens hem gaan moslimjongeren door dit proces zelf ook de verschillen benadrukken.

Volgens De Koning hadden islamitische jongeren direct na de gebeurtenissen van 11 september 2001 de hoop dat de aanslag niet gepleegd zou zijn door een moslim. Tegelijkertijd hadden ze ook de angst om aangesproken te worden op het gedrag van Osama Bin Laden, toen bleek dat het moslims betrof. Volgens De Koning hebben jongeren in de periode na de aanslagen opeens heel concrete vragen over islam. Hiermee komen ze naar de moskee in Gouda. "*Voor velen is dit de eerste keer dat ze zich gaan verdiepen in de islam, of in hun eigen woorden: wat nu precies de echte islam is*".

In de periode die volgt kalmeert die zoektocht niet. Want mensen als Fortuyn, Hirsi Ali en Van Gogh blijven moslims bezig houden en de maatschappij bezig houden met moslims.⁶⁴

⁶³ http://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_instellingen_voor_islamitisch_onderwijs_in_Nederland
⁶⁴ De Koning (2007)

Ouders stimuleren vaak dat jongeren zelfstandig op zoek gaan naar meer kennis over de islam. Bovendien is ook op school zelfstandigheid het credo. Bij de zoektocht naar de islam, is begeleiding echter vaak belangrijk. Voordat ouders (of scholen) het door hebben, komen jongeren anders (te) snel in aanraking met zogenaamde internetgeleerden, die pretenderen de waarheid over de islam te verspreiden, terwijl dit eigenlijk rekruteurs zijn, op zoek naar zielen voor de gewelddadige jihad. Moskeeën kunnen een belangrijke rol vervullen in deze specifieke begeleiding. De voorwaarde is dan wel dat er bijvoorbeeld een imam aanwezig is, die aanzien heeft onder de jongeren en die zich kan verplaatsen in de leefwereld van de jongeren.⁶⁵

Jonge Nederlandse moslims en het belang van halal en haram

Jonge moslims in Nederland zijn vaak geboren in gezinnen waarbij de ouders zijn gemigreerd uit landen waar moslims in de meerderheid zijn. De meeste ouders komen uit Turkije en Marokko, maar ook uit andere landen, bijvoorbeeld: Indonesië, Somalië, Irak, Syrië, Libanon, Ethiopië, Afghanistan, Pakistan, Togo, China of Ghana. De ouders zijn migranten of vluchtelingen, die vanuit hun achtergrond kinderen opvoeden. De kinderen zitten echter op Nederlandse scholen, krijgen Nederlandse vrienden en ‘vernederlandsen’. Deze situatie kan verwarrend werken op de jongeren. Dit leidt tot het bekende begrip van ‘tussen twee culturen inzitten’.

De islam kan de jongeren houvast geven. Ze willen graag een goede moslim zijn en gaan op internet gaan ze op zoek naar antwoorden op hun vragen. Bijvoorbeeld naar wat halal of haram is.

Op internet is veel over halal en haram te vinden. Op sites, weblogs en op internetfora gaan heel wat berichten over halal en haram. Jongeren herinneren elkaar er nog maar eens aan dat je niet zomaar kan zeggen of iets halal of haram is, alleen omdat “de imam het zei”, of omdat “je het van je vader weet”. Er wordt vaak specifiek naar ‘bewijs’ gevraagd als moslims een vraag stellen op een dergelijke site of forum. En dat wordt (in alle bescheidenheid) ook vaak meegeleverd, bijvoorbeeld: *“Geclassificeerd als saheeh door al-Albaani in Saheeh al-Tirmidhi. En Allah weet het beste.”* Er zijn ook vraag-en-antwoord-sites, waar cyberimams of zogenaamde cybergeleerden antwoorden geven aan jongeren die bijvoorbeeld vragen stellen over halal en haram.⁶⁶

Opstand der gematigden

Wanneer er over moslimjongeren wordt gesproken gaat het vaak, ook in deze publicatie, over jongeren die voor een orthodoxe of soms zelfs extremistische invullingen van de religie kiezen.

65

idem

66

Voorbeelden van vragen.

Over techniek:

- Zijn gemengde internetfora toegestaan? (man-vrouw)

- Is het gebruik van een computer haram?

Over het dagelijks leven:

- Als studenten elkaar dagelijks kussen bij het weerzien, is dat haram?

- Is ham-kaas chips haram? Is gelatine haram?

- Werken in een supermarkt, waar alcohol wordt verkocht, mag dat?

Over uiterlijk:

- Is je lange haar knippen haram?

- Is een beugel haram?

- Het epilieren van snorharen (bij de vrouw) of wenkbrauwen, mag dat?

Over relaties / huwelijks / seks:

- Mag je man nog een vrouw trouwen?

- Ik heb seks gehad maar ben niet getrouwd, moet ik nu trouwen?

De (hele) grote groepen jongeren die het geloof vaarwel zeggen of die voor een gematigde variant van de islam kiezen blijven vaak buiten beschouwing. Volkskrant-journalisten Janny Groen en Annieke Kranenberg geven in hun boek *Opstand der Gematigden* een schets van de ontwikkeling van de moslims en hun weerbaarheid tegen de extremistische en fundamentalistische tendensen. Volgens de twee journalisten heeft met name het felle islamdebat ervoor gezorgd dat er een tegenbeweging in opkomst is. Zij signaleren een sterker wordend democratisch alternatief gericht op de Nederlandse samenleving.

3.2 Extreemrechts

“Het rechtse radicalisme op straat en op scholen neemt toe en extreemrechts is zeker niet ongevaarlijk.” Dat verklaarde Jaap van Donselaar in het *Burgemeestersblad* van 15 januari 2008. Van Donselaar is als extreemrechtsdeskundige verbonden aan de Universiteit Leiden en de Anne Frank Stichting. Een dag later relativeerde een andere specialist, politicoloog Meindert Fennema de uitspraken van Van Donselaar. In het programma *Goedemorgen Nederland* verklaarde hij dat hij wel een toename ziet van geweld tussen etnische groepen, maar zei hij ook dat hij geen comeback van extreemrechts bespeurde. Het verschil in duiding tussen Fennema en Van Donselaar zat hem vooral in de definitie: Fennema rekent tot extreemrechts de aanhangers van een nazistische of fascistische ideologie, van Donselaar hanteert een ruimere definitie. Zo verklaarde Van Donselaar op 10 december 2008 bij de presentatie van de achtste Monitor racisme en extremisme dat de PVV met “mitsen en maren” ook tot extreemrechts kan worden gerekend. Van Donselaar verwees hierbij naar de positieve oriëntatie op het eigene (nationalisme) en de scherpe afkeer van het vreemde (racisme).⁶⁷ De uitspraken van Van Donselaar leidden tot vele kritische reacties, in de eerste plaats van de PVV zelf.

Definitie

Er bestaat veel spraakverwarring over het begrip extreemrechts. Het is een containerbegrip, waar geen eenduidige definitie voor bestaat (Homan 2006).⁶⁸ Sommigen leggen de focus op individuele gedachten en ideeën, anderen richten zich meer op politieke partijen (Knigge, 1998).⁶⁹

In het politieke debat wordt een politieke tegenstander soms te gemakkelijk als ‘extreemrechts’ (of vice versa als ‘extreemlinks’) betiteld. Wanneer dit niet gepaard gaat met het benoemen van criteria, zegt een dergelijke kwalificatie vooral iets over de perceptie van degene die de kwalificatie uitdeelt.

Van Donselaar en Rodrigues splitsen rechtsextremisme op in twee elementen, namelijk de afkeer tegen ‘volksvreemd’ en ‘volksvijandig’. Volksvreemd heeft betrekking op cultuurverschillen die men ervaart of denkt te ervaren. In het verleden golden bijvoorbeeld de joden en zigeuners als ‘volksvreemd’, nu zijn het vooral de allochtonen of de moslims. ‘Volksvijandig’ zijn de politieke tegenstanders van extreemrechts, zoals de linkse activisten en partijen, demonstranten en politici die maatregelen nemen tegen extreemrechts.

⁶⁷ <http://www.depers.nl/binnenland/268605/Onderzoek-PVV-is-extreemrechts.html>

⁶⁸ Homan, M. (2006). *Generatie Lonsdale. Extreem-rechtse jongeren in Nederland na Fortuyn en van Gogh*. Antwerpen, Houtekiet.

⁶⁹ Knigge, P. (1998). The ecological correlates of right-wing extremism in Western Europe. *European Journal of Political Research*, 34, 249-279

De Zwitserse politicoloog Urs Altermatt hanteert een engere definitie. Volgens hem bevat extreemrechts enkele vaste bestanddelen die zich afhankelijk van land, regio en zelfs individuele politicus, wisselend manifesteren. Hij noemt de volgende bestanddelen⁷⁰:

- Agressief nationalisme en/of etnocentrisme, dat zich uitdrukt in xenofobie en vreemdelingenhaat.
- Racisme, meestal gefundeerd op een biologisch getinte wereldbeschouwing, terugkerend in etnisch/culturele discriminatie.
- Antisemitisme, dat zich vertaalt in een open of bedekte vijandelijke houding tegenover het joodse volk alsmede in een relativering van nazi-misdaden uit het verleden.
- Autoritarisme, strevend naar een krachtige leidersfiguur en een sterke staat.
- Een anti-egalitaristische maatschappijopvatting waarbinnen een hiërarchische, 'organische' ordening domineert.
- Nadruk op de volksgemeenschap en de culturele homogeniteit daarvan.
- Een antipluralistische opvatting over politiek en samenleving, samenhangend met een wantrouwen tegen de democratie.
- Een demagogische spreekstijl waarbij politieke tegenstanders verbaal worden besmeurd.
- Absolutistische aanspraken op de waarheid, die maatschappelijke tolerantie sterk bemoeilijken.
- Acceptatie van geweld als middel om sociale en politieke conflicten te beslechten.

De harde kern van extreemrechts bestaat uit organisaties die zich baseren op het nationaalsocialistisch gedachtegoed van de nazi's. Voorbeelden van dergelijke organisaties zijn Blood Honour, Het Actiefront Nationaal Socialisten (ANS), Dietse Kameraden, Germaanse Jeugd in Nederland, Holland Hardcore, Jeugd Storm Nederland, Nieuwe Nationale Eenheid, Stormfront Nederland, Viking Jeugd Nederland en Voorpost.

Hoewel de namen van deze organisaties vaak duidelijk verwijzen naar nationaalsocialistisch gedachtegoed, zijn veel extreemrechtse organisaties voorzichtig met openlijke referenties aan het oude fascisme of nazisme. De leiders van deze partijen en organisaties tasten steeds de grenzen van het toelaatbare af. Ze willen straffen van Justitie voorkomen, maar willen zich tegelijkertijd onderscheiden van de meer gevestigde politieke stromingen. Hun tegenstanders proberen het omgekeerde te doen. Zij trachten organisaties te ontmaskeren die ze als extreemrechts beschouwen, bijvoorbeeld door te wijzen op de betrokkenheid van zo'n organisatie bij racistisch geweld of bij nazisme.

Enkele keren is er sprake geweest van bijeenkomsten met openlijk nazisme. Tijdens een bijeenkomst in april 1999 werd de 110de geboortedag van Adolf Hitler herdacht en het Horst Wessellied gezongen. Een paar maanden later werd een congres van de Nationale Volkunie (NVU) gehouden, waarbij één van de ongeveer zestig aanwezigen door de politie werd aangehouden wegens het brengen van de Hitlergroet. Ook namen NVU'ers deel aan herdenkingen van de sterfdag van Rudolf Hess in Duitsland en aan de herdenkingen van de mislukte staatsgreep van Hitler in 1923.⁷¹

Over Israël en het joodse volk wordt in extreemrechtse kringen verschillend gedacht. Terwijl de meeste extreemrechtse partijen antisemitisch zijn, zijn er ook pro-zionistische organisaties. Zo werkten Nieuw Rechts van Michiel Smit en delen van de Nieuwe Nationale Partij samen met de anti-islamitische Joodse Defensie Liga.

⁷⁰ NRC dossier extreemrechts (2000) <http://www.nrc.nl/W2/Lab/Profiel/Extreemrechts/>
⁷¹ Uit zesde monitor Racisme en Extremisme: <http://www.annefrank.org/upload/downloads/monitor2004-6.pdf>

Wat de organisaties gemeen hebben is hun sterke afkeer van de multiculturele samenleving, allochtonen in het algemeen en moslims in het bijzonder. Daarnaast hebben ze een grote hekel aan links (de linkse kerk, linkse media), de gevestigde politieke partijen en aan Europa. Dit gaat gepaard met een sterke nadruk op 'het eigen volk', 'de eigen cultuur' en 'Nederlandse normen en waarden'.

PVV extreemrechts?

Hoewel de PVV van Geert Wilders in grote lijnen hetzelfde vindt als de meeste extreemrechtse partijen, is het de vraag in hoeverre de partij als extreemrechts kan worden bestempeld. Volgens de definitie van Van Donselaar en Rodrigues zou de PVV tot op zekere hoogte wel als extreemrechts beschouwd kunnen worden, maar volgens de definitie van Altermatt zijn er te weinig gronden om de PVV als extreemrechts aan te merken.

Volgens de eerder in deze publicatie gehanteerde definitie van extremisme ("wanneer de radicalisering zo ver is doorgeschoten dat democratische waarden en processen worden afgewezen en de eigen ideologie als de universeel geldende wordt beschouwd, die eventueel met geweld aan anderen moet worden opgelegd") is de PVV niet als extremistisch te kenschetsen.

PVV-leider Wilders heeft altijd publiekelijk altijd afstand genomen van extreemrechts. Toch is zijn partij op extreemrechtse fora populair (hoewel neofascisten wel moeite hebben met de pro-Israël standpunten van Wilders) en werd er in aanloop van de verkiezingen in 2006 door een PVV-medewerker steunverklaringen verzameld op extreemrechtse websites.⁷² Waarschijnlijk is er door de populariteit van de PVV weinig steun gekomen voor extreemrechtse splinters als de NVU, de Nationale Alliantie en Nieuw Rechts.

Extreemrechtse organisaties

Tegenover afnemende belangstelling voor extreemrechtse partijen is een toenemende belangstelling komen te staan voor lossere georganiseerde extreemrechtse formaties. De AIVD schrijft in haar jaarverslag over 2008 dat het extreemrechtse en rechts-extremistische milieu in Nederland gekenmerkt wordt door fragmentatie en versnippering. Een ontwikkeling naar rechts-extremistisch terrorisme is volgens de dienst niet aan de orde. Jongeren die zich in het openbaar manifesteren met rechts-extremistische uitingen en symbolen blijven vooral een openbare ordeprobleem.

Tegenover deze relativerende woorden van de AIVD staan de waarschuwingen van de Universiteit van Leiden en de Anne Frankstichting in hun achtste rapportage van de *Monitor Racisme & Extremisme*. Zij signaleren een toenemend extreemrechts straatactivisme en een toename van de 'islamofobie' in Nederland. Het gaat dan niet alleen om het negatieve opinieklimaat over moslims, maar ook over het toegenomen geweld tegen deze gemeenschap en het meer gedogen van tegen moslims gerichte uitingsdelicten.

Onderzoeker Van Donselaar verklaarde bij de presentatie van de monitor in december 2008 dat het aantal neonazi's de laatste vier jaar is vertienvoudigd. Volgens hem komt dit omdat het de laatste jaren weinig tegenwerking van de overheid gekregen. Van Donselaar meent dat de staat zich vooral op moslimextremisten heeft gefocust en niet zozeer op het rechtsextremisme. Dat laatste kan daardoor volgens hem bloeien. Hij vindt dat in het verleden gebleken is dat actieve bestrijding vanuit de overheid een dempende werking heeft. Een andere verklaring ligt volgens hem in het 'doorradicaliseren' van extreemrechtse jongeren. In Nederland zijn enkele duizenden jongeren extreemrechts. Die vormen een kweekvijver voor neonazi's. Deze hebben, volgens de Monitor Racisme en Extremisme 2008, een sterkere ideologische inslag en zijn beter georganiseerd, bijvoorbeeld in bewegingen als Voorpost en Blood & Honour.

⁷² http://www.nrc.nl/binnenland/article1759949.ece/Extreem-rechts_hulp_partij_Wilders

In 2004 werd de aanhang van neonazistische groeperingen nog geschat op veertig personen. Eind 2008 zouden er volgens Van Donselaar ongeveer 400 neonazi's actief zijn in Nederland. De inlichtingendienst AIVD kwam in het laatste jaarrapport tot hetzelfde aantal. Dit jaar waren er twintig extreemrechtse manifestaties, acht meer dan in 2007. En dan zijn er nog enkele duizenden extreemrechtse jongeren, schatten de onderzoekers.⁷³

Incidenten

In een eerdere (de zevende) rapportage van de Monitor Racisme & Extremisme (2006)⁷⁴ wordt een historische schets gegeven waaruit blijkt dat er sinds de Tweede Wereldoorlog sprake is van racistisch en extreemrechts geweld in Nederland. Eerst nog incidenteel, maar in de jaren '60 neemt het aantal antisemitische incidenten - voornamelijk bekladdingen en vernielingen - toe. Vanaf de jaren '70 veranderde dit patroon in rassenrellen tussen Nederlanders en allochtonen. Extreemrechtse partijen - waaronder de NVU - werden opgericht. Gewelddadige voorvallen zetten zich voort in de jaren '80 en '90. In deze periode trad ook verharding op. Een groeiend protest tegen de vestiging van asielzoekerscentra in diverse regio's begon en enkele gewelddadige voorvallen vonden plaats.

Begin jaren '90 nam het antisemitisch geweld toe, dat in verband werd gebracht met de eerste Palestijnse *Intifadah*. Na de terroristische aanslagen op 11 september in de VS is er sprake van een toename van (ook gewelddadige) antimoslim uitingen, maar eveneens van een reeks incidenten in omgekeerde richting: van allochtonen tegen autochtonen. De moord op Pim Fortuyn in 2002 werd direct gevolgd door een groot aantal vijandige uitingen (voornamelijk bedreigingen) van racistische aard. De vijandigheden richtten zich ook tegen linkse politieke partijen, hun vertegenwoordigers, bewindslieden, de milieubeweging, linkse actiegroepen en de krakersscene. Met de moord op Theo van Gogh in 2004 nam de golf van geweldplegingen opvallend toe.⁷⁵ De brandstichting bij een noodgebouw van een islamitische school in Uden is daarvan een voorbeeld. Een verdere toename van het aantal confrontaties⁷⁶ en het opvallend hoge aandeel van 'Lonsdalejongeren' bij deze confrontaties leidde ertoe dat ook het Lonsdalevraagstuk in het centrum van belangstelling kwam te staan.

Volgens de laatste monitor Racisme en Extremisme is er de laatste jaren weer sprake van een afname van extreemrechts geweld. Dat komt vooral door een afname van antisemitische uitingen; het anti-islamitische geweld is juist toegenomen.⁷⁷

Jeugdcultuur?

Het grootste deel van de jongeren die betrokken zijn bij gewelddadigheden is niet politiek actief, maar sympathiseert wel met een aantal ideeën die extreemrechtse partijen ook hebben. "Deze jongeren gebruiken opzettelijk symbolen die met extreemrechts geassocieerd worden, zoals het kaalscheren van het hoofd, het brengen van de Hitlergroet en het dragen van bepaalde kledingmerken. Ze zijn echter niet politiek georganiseerd, er is meer sprake van een 'dynamische groep'. Gezien het gebruik van symbolen en de veranderlijkheid van de groep lijkt het hier te gaan om een soort jeugdcultuur."⁷⁸

⁷³ <http://allochtonen.web-log.nl/allochtonen/2008/12/de-staat-laait-t.html>.

⁷⁴ Donselaar, J. van & W. Wagenaar (2007), Monitor Racisme & Extremisme: Racistisch en extreemrechts geweld in 2006, Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden.

⁷⁵ De monitor baseert haar gegevens op de volgende bronnen: Nationaal Informatie Knooppunt (NIK) van de Dienst Nationale Recherche Informatie (DNRI) van het Korps Landelijke Politiediensten (KLPD); Landelijke Vereniging van Anti Discriminatie Bureau's en Meldpunten (LVADB, sinds 1 januari 2007 opgegaan in de landelijke organisatie Art. 1); Antifascistische Onderzoeks groep Kafka; informatie uit eigen onderzoek van de Anne Frank Stichting.

⁷⁶ Daarbij is sprake van meer partijen, groepjes jongeren die vaak slaags raken bij scholen of in het uitgaansleven. Voorbeeld: "Een groep Marokkaanse jongeren belaaft een Lonsdaler in Woerden; In Uithuizen lopen de spanningen tussen allochtone jongeren en Lonsdalers zo op dat er enkele vechtpartijen en mishandelingen plaats vinden. Een allochtoon slachtoffer van mishandeling steekt bij een volgende confrontatie tussen de groepen iemand van de andere groep neer"; p.12 uit de zevende monitor.

⁷⁷ <http://www.annefrank.org/upload/Downloads/Monitor2008-8.pdf>.

⁷⁸ Schoppen definieert een jeugdcultuur als 'jongeren die elkaar niet noodzakelijkerwijs kennen, maar die een gemeenschappelijk uiterlijk, stijl, muzikale voorkeur en bepaalde waarde delen die zich nadrukkelijk onderscheiden van de wereld van hun volwassenden.' (uit: Schoppen, H., Het zijn onze feesten. Jeugdculturen en geweld tegen allochtonen in Nederland. Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1997).

Extreemrechtse ideeën en racistisch geweld vinden hun achtergrond in jeugdculturen als die van de skinheads en gabbers (Kooijman, 2005).⁷⁹ In de jaren '90 is er in Nederland een op de hardcore gebaseerde gabbercultuur ontstaan. Aanvankelijk ging het daarbij om stoere jongens uit de arbeidersklasse: Sjonnies, Leidsepleiners of vandalen die bekend stonden als relschoppers en vechtersbazen. Later ontstond een homogene groep jongeren die elkaar 'gabber'(vriend) noemde. Zij droegen bomberjacks, een Australian trainingspak (aussie) en Nike Air Maxx schoenen (maxxies). Jongens hadden kaalgeschoren hoofden en meisjes hadden het haar half weggeschoren en de rest in strakke staarten of vlechten. Gabbers luisterden vooral naar hardcore, harde muziek met zoveel mogelijk beats per minuut. Daarop dansen (hakkuh) gebeurde vaak met gebruik van drugs. Symbolen als de Nederlandse vlag, het White-Powerteken en hakenkruizen werden door veel gabbers op de kleding gedragen en er ontstonden veel gewelddadige conflicten met allochtonen. Gabbers werden gezien als 'lichtgeraakt en heetgebakerd' en solidariteit met de eigen groep speelt een grote rol. De gabbercultuur kende een hoogtepunt in 1997 en verdween daarna naar de achtergrond (ter Borgt, 1997).⁸⁰

Sinds het jaar 2000 is er echter sprake van een heropleving van de gabberscène, parallel lopend aan de opkomst van Pim Fortuyn en diens standpunten over migratie, integratie en vrijheid van meningsuiting. Daarnaast hebben de gebeurtenissen van 11 september en de moord op Theo van Gogh een stimulerend effect gehad (van Donselaar, 2004). Vooral het merk 'Lonsdale' wordt door gabbers zo opzichtig gedragen, dat het is gaan fungeren als uiterlijk kenmerk van en benaming voor deze jongeren. Met Lonsdale-jongeren worden volgens Donselaar echter niet alle jongeren aangeduid die het merk dragen, maar de extreemrechtse en racistische jongeren onder hen. De AIVD stelt vast dat van alle Lonsdale jongeren (geschat op honderdduizend in 2006) 5 % extreemrechtse denkbepelden hebben.⁸¹ Het Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie (tegenwoordig Artikel 1) schatte de totale groep op 50.000, waarvan 3.000 jongeren extreemrechtse gedachten zouden hebben en 300 tot de 'harde kern' behoren.⁸² Deze harde kern wordt gevormd door jongeren met een extreemrechtse ideologie. Om hen heen bestaat een groep meelopers en tot slot zijn er nog de potentiële leden.⁸³ Het overgrote deel van de jongeren lijkt slechts geïnteresseerd voor hardcore en hangt geen extreemrechtse ideologie aan. Wel zijn gevoelens van vreemdelingenhaat, nationalisme en frustraties over de multiculturele samenleving breed gedragen binnen deze jongerencultuur.⁸⁴ Uiterlijk wordt dat getoond door het dragen van hakenkruizen, White Power-tekenen en rood-wit-blauwe vlaggetjes op jassen en truien. Bovendien ontstaan er regelmatig confrontaties tussen hen en allochtone jongeren.⁸⁵

79 Kooijman, H. (2005). Een groep apart? Jongerenwerk en etniciteit. Amsterdam, NIZW Jeugd/SWP.

80 Borgt, T. ter & Hibbel, B. (1997). Wilde Jaren. Een eeuw jeugdculturen. Utrecht: Lemma BV

81 AIVD (2006). Vervolgnota: Lonsdale jongeren in Nederland.

82 Sluis, R. van der (2005). Van Vreemde Smetten Vrij? Een quickscan naar rechtsextremisme onder jongeren in de Zaanstreek en wPurmerend. Zaanstreek/Waterland, Bureau Discriminatiezaken

83 Witte, R. Veenstra, M., Schram, K. & Kors, F. (2003). Interetnische Spanningen, een draaiboek.. Den Haag, SDU Uitgevers.

84 Met een jongeren- of jeugdcultuur wordt hier het geheel van normen, waarden, cultuurkenmerken of aangeleerde gedragingen bedoeld die een groep jongeren kenmerken. Een dergelijke subcultuur is vaak herkenbaar aan taalgebruik, kleding, sieraden, symbolen en muziek.

85 AIVD (2005). Lonsdale jongeren in Nederland. Feiten en fictie van een vermeende rechtsextremistische subcultuur.

De media - in het bijzonder internet - spelen een belangrijke rol bij processen van polarisatie, radicalisering en extremisme. Toch is er naar dit onderwerp nog niet veel onderzoek gedaan. In dit hoofdstuk een verkenning.

Identificatie

De media beïnvloeden de vorming van de identiteit van jongeren. Een belangrijk deel van hun vrije tijd besteden jongeren aan het consumeren en soms ook produceren van uiteenlopende media-uitingen. Ze gebruiken de media om zich te informeren, zich te ontspannen of iets opwindends te beleven.⁸⁶ Door middel van deze media kunnen de jongeren zich gemakkelijker identificeren met gelijkgezinden en kunnen gevoelens van uitsluiting of juist superioriteit worden versterkt. De keuzes die jongeren in hun leven maken worden beïnvloed door de informatie, de emoties, kennis en vaardigheden die hen via de media bereiken. Omgekeerd zijn media ook een middel om uiting te geven aan hun identiteit; dit kan zowel door het profiel van de media die ze gebruiken als het karakter van de media die ze zelf produceren.

Voor islamitische jongeren geldt dat ze via het internet of de satellietzenders het nieuws kunnen volgen vanuit een Arabisch, Turks, Berbers of islamitisch perspectief/referentiekader. Dankzij het internet kunnen ze gemakkelijker contact houden en loyaliteit blijven voelen met de landen van herkomst en de *umma*, de internationaal verbeelde gemeenschap van moslims. Sommige moslimjongeren zullen zich hierdoor sterker verbonden voelen met leeftijdsgenoten uit Palestina, Irak of Afghanistan dan met jongeren uit een willekeurige Nederlandse plattelandsgemeente. Deze verbondenheid kan ook leiden tot loyaliteitsconflicten met de Nederlandse staat, bijvoorbeeld wanneer de Nederlandse regering in het conflict tussen Israël en de Palestijnen partij kiest voor Israël en - in de beleving van islamitische jongeren - tegen hun islamitische broeders en zusters in Palestina.

Internet

Van alle media die jongeren gebruiken is het internet de afgelopen jaren uitgegroeid tot het belangrijkste communicatiemiddel. Jongeren zitten langer achter de pc dan achter de tv. Het internet biedt de jongeren de mogelijkheid zichzelf te uiten, maar ook om een geheel andere identiteit aan te nemen.

Op de vele sites en fora die jongeren bezoeken wordt informatie geproduceerd en gerecycled. Op de grote krantensites, discussiefora en allochtone communities verblijven dagelijks vele tienduizenden, soms wel honderdduizenden mensen. Wie op een willekeurig moment inlogt op bijvoorbeeld een allochtone community als marokko.nl, maghreb.nl of maroc.nl is al snel in het gezelschap van honderden anderen die in verschillende deelfora actief deelnemen aan discussies of elkaar informeren over tal van onderwerpen. Deze fora weten zonder of met relatief weinig overheidssubsidie veel meer jongeren te bereiken dan veel gesubsidieerde welzijnsinitiatieven.

86 Haenens, L. d', Summeren, C. van, Saeys, F., & Koeman, J. (2004). Integratie of Identiteit: Mediamenus van Turkse en Marokkaanse jongeren. Amsterdam: Boom.

Media en vrienden nemen rol van opvoeders over

Volgens Jos de Haan, Christian van 't Hof en Rinie van Est (SCP, 2006) is het aannemelijk dat de opkomst van digitale technologie leidt tot een verminderde invloed van traditionele opvoeders als ouders en docenten ten gunste van leeftijdsgenoten (*peers*) en bedrijven die hun doelgroepen op het internet gericht kunnen selecteren en benaderen. De bemoeienis van ouders met jongeren wordt minder, en jongeren geven in onderling samenspel hun ontwikkeling steeds meer zelf vorm. Gedeelde mediavoorkeuren versterken de oriëntatie op de vriendenkring en bevorderen volgens De Haan e.a. een horizontale cultuuroverdracht tussen leeftijdsgenoten.

Internet als uitlaatklep voor verbale hooligans

Internet heeft door haar laagdrempeligheid de mogelijkheden om je mening te uiten, maar kan, onder andere door de anonimiteit, ook bijgedragen aan de verruwing van de omgangsvormen. De tijd dat je in Nederland wordt aangeklaagd omdat je 'vol is vol' roept is inmiddels al lang voorbij. Zeker op internetfora worden dagelijks veel extremere uitlatingen gedaan die jaren geleden nog tot een strafrechtelijke vervolging zouden hebben geleid. Er wordt beschuldigd, gescholden, beledigd en belachelijk gemaakt of er wordt met veel haat over bevolkingsgroepen gesproken. De meeste deelnemers gebruiken niet hun eigen naam. Deze anonimiteit heeft van het internet een vrijplaats gemaakt waar je ongeremd en ongenueanceerd je mening kunt uiten. Dat kan leiden tot felle discussies en vormen van ongewenste polarisatie. Het internet kan daarom fungeren als een aanjager van maatschappelijke verharding en polarisatie in Nederland.

De verruwing geldt niet alleen voor de discussiefora, maar is ook zichtbaar op de fora van gematigde en gevestigde sites met een veel groter bereik, zoals de fora van de kranten en de omroepen. Ook op Youtube verschijnen filmpjes en reacties die kunnen leiden tot ongewenste vormen van polarisatie en potentieel aanzetten tot haat.

Sociale netwerksites

Radicale groeperingen maken ook steeds vaker gebruik van sociale netwerkdiensten als Facebook en MySpace om contact te onderhouden met de leden, nieuwe leden te rekruteren en om hun propaganda te verspreiden. Dit staat in een rapport van het Simon Wiesenthal Center.⁸⁷ Volgens het rapport is het aantal radicale groeperingen op sociale netwerkdiensten het afgelopen jaar met 25 procent gestegen. Dat blijkt uit onderzoek naar meer dan 10.000 websites, sociale netwerkgroepen, webportalen, blogs, chatrooms, videofilmpjes en haatdragende videogames die geweld tegen rassen aanmoedigen, antisemitisch en/of homofoob zijn en terrorisme verheerlijken. Voorbeelden van 'digitaal terrorisme en haat' zijn een groep op Facebook met de naam 'Death to gays' (een Kroatische groepering) en verschillende websites die militante organisaties als Hezbollah, de Taliban, al-Qaida, de FARC en Hamas promoten.

Een aantal extremistische groeperingen zijn hun eigen sociale netwerkdiensten begonnen. Zo is de sociale netwerkdienst New Saxon bedoeld voor "mensen die trots zijn op hun Europese achtergrond". De netwerkdienst wordt beheerd door een Amerikaanse Neonazistische groepering genaamd de National Socialist Movement. Andere groepen hebben videogames ontwikkeld waarin je op hun "vijanden" - negers, joden, homo's, Mexicanen - kan jagen.

Moderatie

Er wordt de laatste jaren meer aandacht gegeven aan moderatie. Zo hebben de Marokkaanse sites maroc.nl en marokko.nl er in 2004 voor gekozen extra te investeren in moderatoren, toen bleek dat Mohammed Bouyeri in de zomer van dat jaar gebruik had gemaakt van de vakantie van moderatoren om opruiende teksten op deze fora te plaatsen. Ook op telegraaf.nl en geenstijl.nl worden vaker teksten 'weggejorist'⁸⁸ wanneer de huisregels van deze fora overschreden worden. De vraag is of de verruwing door moderatie te stoppen is. Het is voor moderatoren fysiek soms onmogelijk om alles snel te controleren. Er blijven geregeld uitspraken op de websites staan die een paar jaar geleden nog tot rechtszaken zouden hebben geleid. Verder zullen deelnemers aan fora steeds de grenzen op blijven zoeken en hebben ze bij een 'ban' voldoende mogelijkheden om hun ongenoegen elders te spuwen.

Internet socioloog Albert Benschop stelde tijdens een door Forum georganiseerde lezing in december 2006 dat het ontbreken van de sociale controle op het internet een 'ontremmend effect' heeft. Op het internet zijn het taalgebruik en de omgangsvormen grover dan in *real life*. Benschop vreest dat de verruwing op het internet uiteindelijk ook effect op de omgang tussen bevolkingsgroepen in het werkelijke leven. Ook in de trendanalyse polarisatie en radicalisering 2008 wordt geconcludeerd dat het taalgebruik op websites invloed heeft op de emoties, houding en gedrag van bevolkingsgroepen en op de wijze waarop onderwerpen op de politieke agenda komen.

Het internet: podium voor dialoog of motor van segregatie en polarisatie?

De vraag is in hoeverre het internet de dialoog en het debat tussen verschillende groepen bevordert of juist processen van segregatie en polarisatie versterkt. Volgens mediaonderzoeker d'Haenens e.a. is het niet zo dat allochtone jongeren die veel de media uit het eigen land volgen, niet geïnteresseerd zouden zijn in wat er in Nederland gebeurt. Allochtone jongeren, in ieder geval Marokkaanse en Turkse jongeren blijken ondanks het gebruik van 'eigen media' zelfs meer tijd te besteden aan het bijhouden van het Nederlandse nieuws dan autochtone jongeren; 72% autochtoon, 80% Turks en 88% Marokkaans.⁸⁹ (d'Haenens et al., 2004).

Toch constateert d'Haenens na een inventarisatie van thema's en conversaties op webfora dat mensen niet op zoek zijn naar andere meningen, maar geneigd zijn op zoek te gaan naar mensen met vergelijkbare opvattingen en visies.⁹⁰ Dit wordt door d'Haenens de homofiliethese genoemd.

Een vergelijkbare conclusie wordt getrokken in onderzoek dat het Amerikaanse Pew Research Center deed naar de rol van het internet tijdens de Amerikaanse verkiezingen van 2008.⁹¹ Hieruit bleek dat vooral jongeren steeds minder gebruik maken van 'neutrale' nieuwsbronnen en bewuster zoeken naar sites met een politieke kleur die overeen komt met hun eigen voorkeur. In zekere zin is er door het internet sprake van een nieuwe vorm van verzuiling: digitale verzuiling.

88 De term die op GeenStijl wordt gebruikt voor censuur door moderatoren.

89 Haenens, L. d', Summeren, C. van, Saeys, F., & Koeman, J. (2004). Integratie of Identiteit: Mediamenus van Turkse en Marokkaanse jongeren. Amsterdam: Boom.

90 D'Haenens, L. (2003). 'ICT in de multiculturele samenleving'. In: J. de Haan en J. Steyaert (red.), ICT en samenleving. De sociale dimensie van technologie, Amsterdam: Boom.

91 <http://www.pewinternet.org/Reports/2009/6--The-Internets-Role-in-Campaign-2008/1--Summary-of-Findings.aspx?r=1>.

Op de journalistieke website de Nieuwe Reporter werd in dit verband door journalist Bas Broekhuizen verwezen naar een column van Nicolas Kristof in The New York Times. Kristof constateert een intigerende paradox: het web stelt ons in staat kennis te nemen van een enorme diversiteit aan nieuwsbronnen en opinies, maar we gebruiken die keuzevrijheid juist om informatie te zoeken die onze eigen vooroordelen bevestigt.⁹² Internet fungeert in de woorden van Broekhuizen niet zozeer als een medium voor debat en dialoog, maar veel eerder als een echoput waarin onze eigen mening oneindig vaak wordt herhaald en versterkt. Debat met gelijkgestemden leidt volgens Kristof tot verdere politieke polarisatie en het internet werkt daarbij als een katalysator.

Broekhuizen verwijst ook naar een onderzoek van MIT uit 1996.⁹³ Hierin werd, ver voordat sociale netwerksites als hyves en facebook een hype werden, gewaarschuwd voor mogelijke kwalijke bijwerkingen van het ontstaan van elektronische gemeenschappen. De onderzoekers van MIT stelden volgens Broekhuizen dat sociale contacten op internet kunnen leiden tot homogene groepen van gelijkgestemden die zich afkeren van de maatschappij. Daardoor dreigt, zo schreven de wetenschappers, een 'balkanisering' van de samenleving.

Alternatief voor het aanbod van de mainstream media

Sites waarop veel polariserende of extremistische teksten staan, rechtvaardigen hun bestaansrecht vaak door te verwijzen naar een breder ervaren onvrede over het aanbod van de mainstream media. Zowel bij (extreem)rechts als bij (radicale) moslims bestaat grote onvrede over het aanbod van de mainstream media.

(Extreem)rechtse onvrede

Voor (extreem)rechts zijn de Nederlandse kranten en de Nederlandse omroepen te links. In hun ogen domineert de 'linkse kerk' de berichtgeving en opinievorming in Nederland. Er bestaat geen onderzoeksmateriaal dat deze veronderstelling ondersteunt. Integendeel, uit onderzoek van de VU in opdracht van het gratis Dagblad Dag bleek dat de Nederlandse media eerder 'rechts' dan 'links' zijn in toon en onderwerpkeuze.⁹⁴

Dat neemt niet weg dat een aanzienlijk deel van rechts Nederland dit wel anders ervaart. Uit onvrede over 'de linkse media' zijn er tal van websites verschenen en zijn in 2009 de omroepen Wakker Nederland, Powned en de Populistische Omroep Nederland opgericht.

Extreemrechts heeft zelfs zijn eigen webhoster: eigenvolkeerst.com. Die faciliteert naar eigen zeggen ruim honderd sites. Op de website schrijft het bedrijf:

"Wij van Eigen Volk Eerst webhosting vinden dat rechts/nationalistisch Nederland nog te weinig te vinden is op internet. Dit komt mede door tientallen jaren links overheidsbeleid. Een webstek wordt veel te snel racistisch of discriminerend bevonden. Veel hostingproviders zullen dan ook onmiddellijk je webstek verwijderen zodra ze ook maar 1 klacht krijgen. En 1 zo'n klacht heb je al snel in deze allochtonen knuffelende maatschappij hier in Nederland. Om wat tegengas te geven, bieden wij jullie de mogelijkheid om hier je webstek onder te brengen. Wie weet is dit wel het begin van een groot internationaal rechts netwerk. Ook linkse - en moslimterroristen hebben zo'n infrastructuur, dus waarom wij niet?"

92 <http://www.denieuwereporter.nl/2009/04/de-balkanisering-van-het-web/>.

93 Marshall Van Alstyne, Erik Brynjolfsson (1997), Electronic Communities: Global Village or Cyberbalkans?, Cambridge <http://web.mit.edu/marshall/www/papers/CyberBalkans.pdf>.

94 Centre for Applied Political Science, Links en Rechts in het nieuws; aandacht voor politieke partijen en politici in de Nederlandse media. Amsterdam, 2008.

Islamitisch onvrede over Nederlandse media

Ook onder moslims bestaat onvrede over de berichtgeving. Deze gaat dat vooral over de wijze waarop de islam in de Nederlandse mainstream media wordt behandeld en over de berichtgeving over bijvoorbeeld het Midden-Oosten conflict.

In gesprekken die ACB Kenniscentrum heeft gevoerd met moskeebesturen, imams en 'gewone' gelovigen wordt steeds weer bevestigd dat moslims de aandacht voor de islam in de Nederlandse media als negatief ervaren. De berichtgeving heeft volgens hen een negatief effect op de gemoedstoestand van de moslims. De pers wordt 'sensatiebelust' en eenzijdig genoemd en gezien als gekleurd, eenzijdig en anti-islamitisch. Dit beeld komt overeen met eerder onderzoek, zoals onderzoek van het Kijkerspanel (Sterk en Liu 2004) waaruit blijkt dat de berichtgeving over allochtonen overwegend negatief is, dat er voornamelijk aandacht werd besteed aan Marokkaanse Nederlanders en aan items als criminaliteit, onveiligheid, religieus fundamentalisme en achterstand. Een vaak gehoorde klacht is verder dat er maar weinig deskundigen uit de groepen zelf aan het woord komen en dat er bij veel media weinig achtergrondkennis over de groepen bestaat waardoor het ook moeilijker voor hen is te signaleren wat nieuwswaarde heeft. In het bijzonder is de beeldvorming over moslims bijzonder negatief: ze zijn achterlijk, bedreigend, afwijkend, irrationeel, fanatiek en niet geïntegreerd in de westerse wereld (Shadid, 2005).

Uit een onderzoek van Yassir Houtch naar de invloed van de media op de religieuze beleving van moslimjongeren na de moord op Theo van Gogh, bleek dat ruim 90 procent van de jongeren de berichtgeving als negatief tot zeer negatief beschouwt (Houtch, 2007). Ook onderzoek van Van der Kroon beaamt dat er in de media niet neutraal wordt bericht indien het onderwerpen betreft gerelateerd aan de islam. Van der Kroon analyseerde de Telegraaf en het NRC Handelsblad in verschillende periodes, namelijk elf dagen na de moord op Theo van Gogh (2 november - 12 november 2004) en respectievelijk de elf dagen zes maanden vóór (4 mei 2004 - 14 mei 2004) en zes maanden ná (3 mei 2005 - 13 mei 2005) de moord. Hij concludeert dat beeldvorming omtrent moslims overwegend negatief is. Er ligt veel nadruk op fanatisme in de religieuze beleving en terrorismedreiging. Bovendien gaat het over 'dé islam' als een soort monolithische entiteit, waaraan eigenschappen als angst, vijandigheid en andere negatief klinkende klanken (radicalisme, terrorisme) zijn gekoppeld. Ook worden woorden of daden van een individuele moslim geprojecteerd op de hele groep (Van der Kroon: *Moslims in de media* (2005)).

Extremisme: hacken is halal

"Attacking American and Israeli websites by hacking and sabotage is allowed under Islamic law and is a form of 'Jihad' or holy war, top Muslim scholars have decreed. The religious edict (fatwa) issued by a committee from the highest authority in Sunni Islam, Egypt's Al-Azhar University in Cairo, was published on the website of the Islamist Egyptian Muslim Brotherhood movement on Thursday. "This is considered a type of lawful Jihad that helps Islam by paralysing the information systems used by our enemies for their evil aims," said the fatwa. "This Jihad is not different from the armed one. In fact, it might be more important if you consider the global dimensions of the Internet. "Whoever wins this war will become the strongest in the realm of information," the fatwa continued." (Middle East Analysis Blogspot 17 oktober 2008).

De komst van het internet heeft de mogelijkheden voor extremisten aanzienlijk verruimd. De digitale snelweg is niet alleen een middel om informatie te verzamelen en te verspreiden, het internet kan bijvoorbeeld ook dienen om te rekruteren en terroristen te trainen. Daarnaast kan het internet worden ingezet als middel om aanslagen te plegen tegen fysieke doelen als de verkeersleiding van een vliegveld, de dijkbewaking, de chemische industrie of de elektriciteitsvoorziening. Tenslotte kunnen terroristische activiteiten zich richten tegen de infrastructuur van het internet zelf.

Het hacken van sites is al een gebruikelijk strijdmiddel geworden. In oktober 2000 hackten Israëlische hackers de website van Hezbollah nadat deze groep drie Israël's gevangen had genomen. Arabische hackers sloegen terug en hackten de sites van verschillende Israëlische websites, waaronder die van de premier, de Knesset, de kamer van Koophandel en de Bank of Israel. Aan het eind van deze internetoorlog waren er 40 Israëlische en 15 Arabische websites gehackt (El Tahawy, *The internet is the New Mosque*, op arabinsight.org). Voor rechtsextremisten, maar zeker voor jihadisten is het internet cruciaal. In de NCTB publicatie 'Jihadisten en het internet (2007)' wordt ingegaan op de mogelijkheden die het internet specifiek aan jihadisten biedt. In de studie wordt het volgende geconcludeerd:

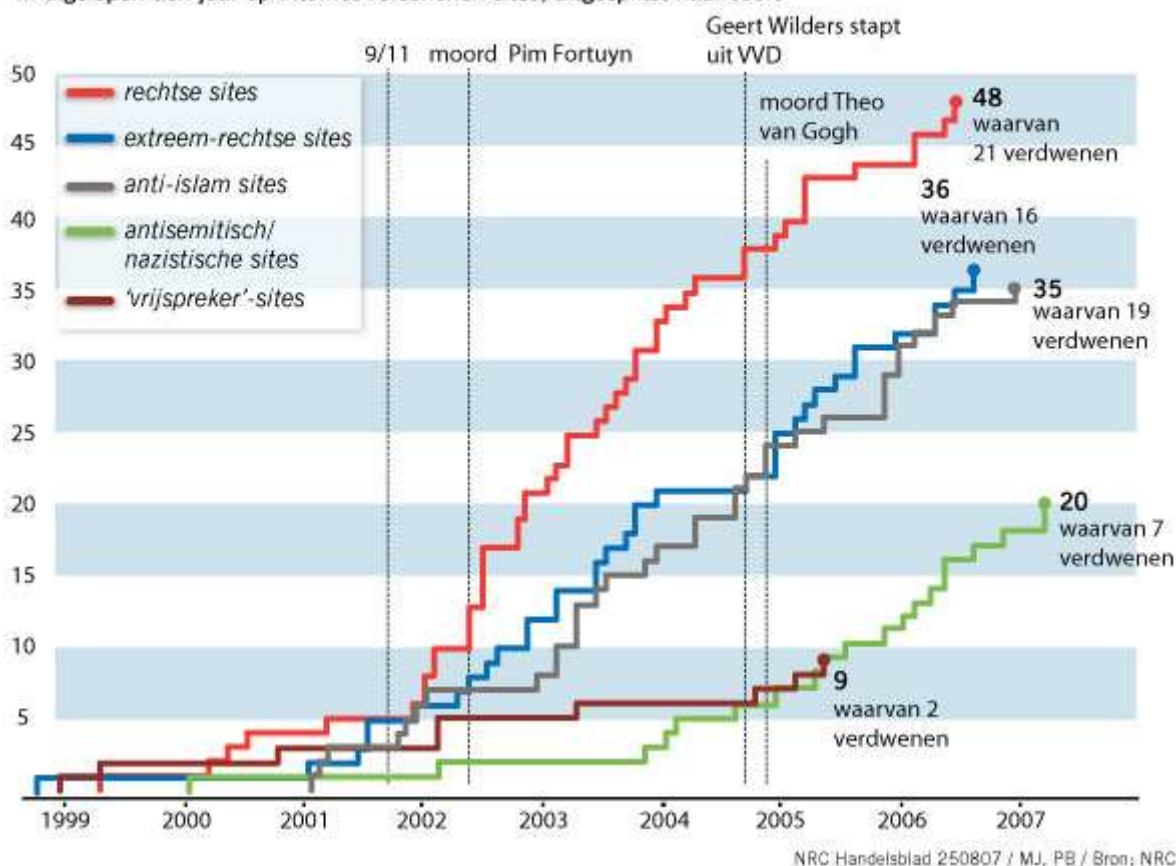
- cyberaanvallen tegen het internet zijn niet waarschijnlijk, omdat het internet voor jihadisten zelf ook vitaal is en het niet appelleert aan martelaarschap;
- cyberaanvallen via het internet zijn niet waarschijnlijk, omdat het veel kennis vereist en het publicitair minder effectief is dan een bomaanslag. De kans op een combinatie van een klassieke aanslag, ondersteund door een cyberaanval lijkt de NCTb waarschijnlijker.
- Bij processen van (islamitische) radicalisering speelt het internet volgens de studie van de NCTb wel een grote rol. De NCTb concludeert:
 - propaganda via internet draagt bij aan radicalisering;
 - internetgebruik ondersteunt het gehele proces van radicalisering;
 - vanuit het perspectief van radicalisering gaat de grootste dreiging uit van propaganda op het internet in combinatie met de relatief grote groep jonge moslims die zoekend is;
 - het gebruik van internet voor trainingsdoeleinden werkt drempelverlagend voor het plegen van aanslagen;
 - jihadisten gebruiken het internet voor onderlinge communicatie en planning;
 - virtuele netwerken verhogen de slagkracht van de jihadistische beweging;
 - vanuit het perspectief van terrorisme gaat de dreiging grotendeels uit van de (mogelijkheden tot) creatie van virtuele netwerken en het gebruik van het internet voor trainingsdoeleinden.

(Extreem)rechts op het internet

In Nederland is de afgelopen jaren sprake van een toename van extreemrechtse sites. Volgens de Trendanalyse Polariserende en Radicalisering waren er eind 2008 tussen de veertig en vijftig Nederlandstalige extreemrechtse websites. Op deze websites zijn niet alleen diverse racistische en extreemrechtse uitingen te vinden, maar wordt ook politiek en racistische geweld gerechtvaardigd of aangemoedigd. Het is mogelijk via enkele van deze websites muziek, kleding, vlaggen of symbolen aan te schaffen.

Rechtse en extreem-rechtse internetsites na 9/11 sterk toegenomen

In afgelopen tien jaar op internet verschenen sites, uitgesplitst naar soort

Het NRC heeft op 25 augustus 2007 een inventarisatie gepubliceerd van (extreem)rechtse sites.⁹⁵ Dat betrof nadrukkelijk niet alleen de extreemrechtse sites, maar ook gematigd rechtse sites, zoals de sites van zogenaamde 'vrijsprekers' die de libertaire gedachte uitdragen, maar in de praktijk vooral zijn gefocused op de 'islamisering van Nederland'. Uit de inventarisatie van het NRC bleek dat zowel het aantal rechtse als extreemrechtse sites steeds explosief groeide na de aanslagen van 11 september 2001, de opkomst van Pim Fortuyn, de politieke moorden in 2002 en 2004 en de opkomst van Geert Wilders vanaf eind 2004.

Uit de inventarisatie bleek ook dat de verschillen tussen rechtse en extreemrechtse sites kleiner zijn geworden. Op al deze sites worden nu forse tot extreme uitspraken gedaan over moslims, Marokkanen, de multiculturele samenleving ('multikul'), de 'linkse kerk', de 'linksmensch' of de 'hoernalisten' van de gevestigde (linkse) media. Op al deze sites hebben ze weinig tot niets op met de islam en zijn ze fel gekant tegen de 'islamisering' van Nederland.

95 Joep Dohmen, Opkomst en ondergang van extreemrechtse websites, NRC Handelsblad, 25 augustus 2007.

Ondanks inhoudelijke overeenkomsten is het onjuist om, zoals het NRC deed, alle rechtse sites op één hoop te gooien. Er zijn grote onderlinge verschillen in nuance, toon en gebruik van symboliek. Zo worden op neonazistische en fascistische internetsites symbolen van de nazi's gebruikt en wordt in enkele gevallen geflirt met of zelfs opgeroepen tot geweld. Ook heerst op extreemrechtse sites een onversneden Jodenhaat. Wat dat betreft liggen deze sites overigens niet ver verwijderd van het antisemitisme op radicale moslimsites; er worden zelfs teksten van elkaar overgenomen. Zo kan bijvoorbeeld het boek *Mein Kampf* in 12 talen gedownload worden bij radioislam.org. De Nederlandse vertaling is van NSB-uitgeverij De Amsterdamse Keurkamer en is overgenomen van de fascistische website stormfront.org.

Radicaliserende moslimjongeren

Op het internet gaan jongeren op zoek naar antwoorden op hun vragen over de islam. Ze kunnen terecht op de grotere sites als maroc.nl, maghreb.nl en marokko.nl, op de site islamwijzer.nl en op tientallen, misschien wel honderden kleinere sites en MSN-groepen.

Het salafistische aanbod is oneindig veel groter dan het 'liberaal islamitische' aanbod. Een deel van hun sites is als zeer orthodox te kenschetsen en niet per definitie extremistisch. De NCTb maakt in

Jihadisten en het internet (2007) een onderscheid tussen drie soorten sites:

- a. 'sites die zich hoofdzakelijk richten op de salafistische leer in de dogmatiek, erediensten en ethiek.' Het zijn apolitieke sites waarop onderwerpen als jihad worden gemeden. Er wordt niet opgeroepen tot geweld. Wel staan de opvattingen haaks op in Nederland gangbare opvattingen over emancipatie en integratie.
- b. 'sites die kritische geluiden tegen de regimes in het Midden-Oosten vermijden en waarschijnlijk zijn gestimuleerd vanuit de Saoedische staat. Het merendeel daarvan staat in het teken van de dawa, de verspreiding van het islamitische geloof en de bekering van autochtone Nederlanders'
- c. 'hybride sites'. Dat zijn 'sites die het salafistische gedachtegoed propageren, maar impliciet de jihadstrijd goedkeuren of daar in ieder geval niet expliciet afstand van nemen.'

Jihadisten

Jihadistische sites onderscheiden zich van de salafistische door het politiseren van theologische grondslagen en het oproepen tot de (gewapende) jihad. Ze opereren conform het model van Abu Musa as-Sun, een van de ideologen van al-Qaida. Volgens dit model moeten jongeren die zich willen aansluiten bij de jihad, hun eigen onafhankelijke brigades en sites oprichten, zonder direct functioneel verband met de leiding van het netwerk.

De eerste Nederlandse jihadistische sites waren vooral gericht op het buitenland, maar sinds 2003 zijn er ook verschillende sites verschenen (en vaak weer verdwenen) die zich richten op Nederland. Aanvankelijk waren de jihadisten vooral actief in msn-groepen. Vanaf 2004 gebruiken ze meer de gratis tk.domeinen en Freewebs om eigen websites op te richten. Het voordeel van deze gratis domeinen is niet alleen dat het niets kost, maar ook dat de webmasters zich er anoniem kunnen registreren. Nadeel is dat er in sommige gevallen reclame op die sites kan verschijnen die soms haaks staat van het politieke en religieuze karakter van de site.

Islam online

Door salafisten en jihadisten wordt er gebouwd aan een virtuele bibliotheek. Dat gebeurt op de ‘reguliere’ jihadistische websites, maar ook op materiaalsites als *tawheed wal jihaad* of via sites waarop (anoniem) grote bestanden zijn te plaatsen. In deze virtuele bibliotheken zijn Engelse vertalingen te vinden van verschillende islamistische predikers. Tot de standaardwerken in Nederlandse virtuele bibliotheken horen ook de Nederlandse vertalingen van Abu Zubair, het alias van Mohammed Bouyeri. Mohammed B. vertaalde onder andere werken van Sayyid Qutb (Mijlpalen, hoofdstuk 12; “Dit is de weg.”), Mufti Khubiab Sahib, Sheikh Umar Abdur-Rahman en Sjeich Abdullah Azzam en vele anderen.

5 Overheidsbeleid

In het voorgaande deel definieerden we verschillende begrippen en gaven we achtergrondinformatie over radicalisering, polarisatie en extremisme. Daarnaast gaven we achtergrondinformatie over de islam en extreemrechts. In dit deel een overzicht van het beleid dat door de nationale overheid en enkele lokale overheden wordt ontwikkeld om radicalisering en polarisatie tegen te gaan.

5.1 Waarom is er nu zoveel aandacht voor radicalisme?

De maatschappelijke aandacht voor extremisme, in het bijzonder voor de islamitische variant hiervan, is de afgelopen jaren sterk toegenomen. Door de landelijke overheid, diverse gemeenten en vele instellingen worden sinds enkele jaren beleid en projecten ontwikkeld om radicalisering en polarisatie te voorkomen. Ook zijn er verschillende kenniscentra ontstaan en worden her en der good practices verzameld. Naar aanleiding van al deze aandacht wordt er zelfs al - met enig cynisme - gesproken over de opkomst van een anti-radicaliseringsindustrie.

Radicalisering en extremisme zijn van alle tijden

Er zijn in de geschiedenis altijd vormen geweest van extremisme en terrorisme. Ondanks dat politiek en media de laatste jaren veel meer aandacht aan het onderwerp besteden, is het niet zo dat er de afgelopen jaren sprake is geweest van een spectaculaire toename van het aantal terroristische aanslagen. Volgens de Amerikaanse politicologe Bernardine Dohrn zijn *“radicalisme en terrorisme van alle tijden en is radicalisering een deel van de jeugd.”* Zij stelde dat op een conferentie op 18 juni 2007 bij het Amsterdams Centrum voor Kinderstudies (ACK) aan de VU in Amsterdam. Volgens Dohrn leert de geschiedenis dat er periodes zijn waarin meer en minder sprake is van radicalisering. In tijden van sociaal-maatschappelijke stabiliteit is er minder behoefte aan radicalisme dan in roerige tijden. De huidige periode van globalisering en individualisering brengt veel verandering, onzekerheid en frustratie met zich mee. Dat kan leiden tot radicalisering.⁹⁶

Volgens historica Beatrice de Graaf, auteur van het boek *‘Terroristen en hun bestrijdsters. Vroeger en nu’*, bepaalt de reactie van de staat en de samenleving op terrorisme het effect van de terroristische daad. In een interview stelt ze: “In de jaren zeventig kwamen in Nederland ruim twintig mensen om door terroristische aanslagen. Dat is veel, maar de samenleving raakte niet ontwricht.”⁹⁷

Hoewel er de afgelopen jaren in Nederland feitelijk minder slachtoffers zijn gevallen ten gevolge van extremisme, wordt er sinds een aantal jaren door media en politiek veel meer aandacht besteed aan radicalisering en extremisme en wordt er beleid ontwikkeld om deze processen tegen te gaan.

⁹⁶ Dohrn maakt een vergelijking met de roerige periode rond de jaren '60, waarin zij zelf radicaal was. Zij stelt dat radicalisme vanuit een bepaalde redenering heel goed te begrijpen is. Men voelt zichzelf vast zitten in een systeem, waarin men zich niet thuis voelt. Als individu kan men hieraan weinig veranderen, en lijken radicale maatregelen de enige uitweg.

⁹⁷ Beatrice de Graaf, geïnterviewd in Metro, 10 april 2007.

Factoren die bepalend zijn voor de aandacht voor extremisme

Waarom is er nu opeens zoveel aandacht voor radicalisme? Dit is blijkbaar niet alleen afhankelijk van de omvang van de extremistische bewegingen of het aantal aanslagen.

Een factor die invloed heeft op de maatschappelijke en politieke aandacht voor een radicale stroming is de perceptie van de mogelijk maatschappelijk ontwrichtende effecten van aanslagen van deze stroming. Hoe groter de verwachting dat een aanslag een groot maatschappelijk ontwrichtend effect heeft, hoe meer aandacht er voor deze vorm van radicalisering zal zijn.

De omvang van de maatschappelijke ontwrichtende effecten worden onder andere bepaald door:

1) Het primaire doelwit van de extremisten

Het gaat dan bijvoorbeeld om de maatschappelijke en sociaaleconomische status van de groep waarop de extremisten zich richten en de omvang van een groep; een lokale groepering die zich alleen op bijvoorbeeld enkele nertsfokkers richt, vormt minder snel een bedreiging voor de maatschappelijke vrede, dan een groepering die het op een bepaalde bevolkingsgroep heeft gemunt of op de (Nederlandse of westerse) samenleving als geheel.

2) Het mogelijk aantal directe en indirecte aantal slachtoffers

Dit is afhankelijk van de omvang van de 'doelgroep' van de extremisten (zie hierboven) en van de vernietigende kracht van de gebruikte wapens.

3) De gevolgen voor de fysieke infrastructuur

Denk hierbij aan wegen en bruggen, maar ook aan mogelijke doelwitten van digitale aanslagen zoals het internet, de media of specifieke netwerken zoals die van het luchtverkeer, de dijkbewaking, het betalingsverkeer, of de computernetwerken van ziekenhuizen, onderzoekscentra of bijvoorbeeld de chemische industrie.

4) De gevolgen voor de 'sociale infrastructuur', in het bijzonder de verhouding tussen bevolkingsgroepen

Naarmate de daders of de slachtoffers tot een specifieke etnische of religieuze bevolkings- groep behoren, kan een aanslag spanningen tussen bevolkingsgroepen vergroten.

Clash of Civilizations

De toegenomen aandacht voor radicalisering de laatste jaren is vooral te verklaren uit de terroristische aanslagen in New York, Casablanca, Madrid en Londen en in Nederland de moord op Theo van Gogh. In al deze gevallen ging het om islamitische daders. Nu zijn er altijd aanslagen gepleegd door moslims, maar in het verleden vonden deze aanslagen plaats in de islamitische landen zelf, of waren ze gerelateerd aan een territoriaal conflict zoals dat tussen Israël en de Palestijnen. In Europa werden en worden terroristische aanslagen vooral gepleegd door separatisten (Basken en Noord-Ieren), door linkse of rechtse extremisten, door katholieken, protestanten of dierenactivisten; extremistische groeperingen die vooral binnen de landsgrenzen actief zijn.

De aanslag van 11 september was de eerste islamitische aanslag die door verschillende politici en columnisten werd geduid als een aanval van 'de radicale islam' tegen 'de westerse beschaving'. Hetzelfde gold daarna voor de aanslagen van Madrid, Londen en de moord op Van Gogh. In dit verband werd ook vaak verwezen naar het boek *The Clash of Civilizations* van Samuel Huntington. De NCTb schrijft over de veranderende aard van de terroristische dreiging op haar website: "Tegenwoordig gaat de grootste dreiging uit van netwerken en cellen van personen zonder nationale belangen. Hedendaags terrorisme heeft in overwegende mate een transnationaal karakter. Doel is niet het aanvallen van een nationale staat als zodanig, maar het voeren van een politiek-religieuze cultuurstrijd. Islamistisch terrorisme richt zich tegen bijvoorbeeld 'de westerse cultuur'."⁹⁸

Iedereen is doelwit

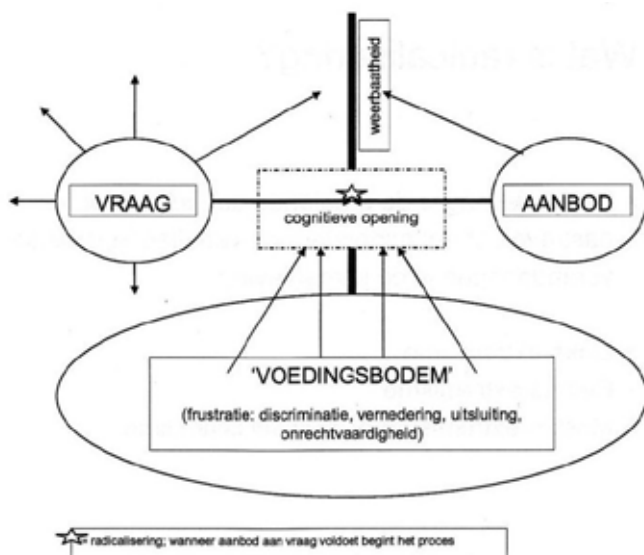
In hoeverre bovengenoemde aanslagen door de daders daadwerkelijk allemaal als aanslagen op de westerse beschaving moeten worden geïnterpreteerd, is onduidelijk. De daders hebben hierover geen of geen eenduidige verklaringen achter gelaten. Wat wel zeker is dat deze aanslagen door veel mensen in de politiek, de publieke opinie en sommige extremistische moslims als zodanig worden geïnterpreteerd. Met de 'westerse beschaving' als doelwit is ieder die een onderdeel van deze beschaving vormt of deze vertegenwoordigt, een mogelijk doelwit van een aanslag geworden. Dit besef vormt niet alleen een bron van angst, maar ook van polarisatie tussen verschillende bevolkingsgroepen.

Moslims hebben het gevoel dat ze over één kam worden geschoren met radicalen en extremisten en als potentiële terroristen worden beschouwd; tegelijkertijd wordt van hen verwacht dat ze stelling nemen en duidelijk maken waar hun loyaliteit ligt.

Veel niet-moslims ervaren op hun beurt de islam meer dan in het verleden als bedreigend. Niet alleen het geweld van de extremisten wordt gevreesd, ook de waarden van conservatieve moslims worden sterker ervaren als een bedreiging van verworvenheden als de vrijheid van meningsuiting en de emancipatie van vrouwen en homoseksuelen. Om deze verworvenheden te verdedigen, wordt steeds vaker gepleit voor confrontatie en soms polarisatie.

5.2 Landelijk beleid

In paragraaf 2.2. is het Amsterdamse model geïntroduceerd, waarin een onderscheid wordt gemaakt tussen de voedingsbodem voor radicalisering, 'de vraag' en 'het aanbod' (zie schema).

Figuur 1⁹⁹

Voor beleidsmakers is op grond van dit schema vooral de volgende vraag dan relevant: hoe kun je ervoor zorgen dat het aanbod van het jihadisme niet beantwoordt aan de vraag van de zoekende jongeren? Door de vraag te verminderen? Nee, daar heb je niet direct vat op. Het aanbod tegen te gaan? Ook dit is juridisch vaak moeilijk (vrijheid van meningsuiting en godsdienst) en technisch onhaalbaar. Met een alternatief aanbod te komen? Dan kan eventueel, maar de vraag is in hoeverre je daarmee de jongeren bereikt die je wilt bereiken en het staat al snel op gespannen voet met de scheiding van kerk en staat. De voedingsbodem kan tot op zekere hoogte beïnvloed worden evenals de weerbaarheid van de jongeren en hun gemeenschappen. Maar, waar begin je?¹⁰⁰

De Nederlandse overheid hanteert bij de bestrijding van terrorisme een brede benadering. Het beleid richt zich op terroristische daden zelf, maar ook op gebeurtenissen en processen die eraan voorafgaan. Zo wordt veel aandacht gegeven aan het tegengaan van radicalisering en polarisatie.

⁹⁹ Figuur gebruikt door de Informatiehuishouding Radicalisme van Amsterdam

¹⁰⁰ De gemeente Amsterdam zet hoog in op het aanpakken van de voedingsbodem en het vergroten van de weerbaarheid. Door jongeren weerbaar te maken en negatieve ontwikkelingen in de samenleving (discriminatie) die maken dat jongeren hun binding met de samenleving verliezen, aan te pakken, hoopt ze de vraag naar het radicale gedachtegoed te verminderen. De aanpak is preventief en curatief van aard, gericht op 'denkers'. Extremisten, 'doeners', behoeven een repressieve aanpak.

NCTb

Bij de uitvoering van het landelijke beleid zijn tal van instanties betrokken. Om de samenwerking tussen al deze instanties te verbeteren kent Nederland sinds mei 2004 een Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding (NCTb). De NCTb is aangesteld om de samenwerking tussen alle instanties die bezig zijn met terrorismebestrijding te verbeteren. De coördinator is verantwoordelijk voor:

- Analyse van (inlichtingen-)informatie.
- Beleidsontwikkeling.
- Regie over te nemen beveiligingsmaatregelen bij de bestrijding van terrorisme.

De NCTb gebruikt de informatie van de diverse diensten voor het opstellen van zogenaamde dreigingsanalyses. Deze dreigingsanalyses zijn algemeen van aard, dus niet op het niveau van individuen. Op de website van de NCTb wordt het dreigingsniveau altijd aangegeven. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen: minimaal, beperkt, substantieel en kritiek. De afgelopen jaren is het dreigingsniveau in Nederland voornamelijk 'substantieel'. Op basis van deze dreigingsanalyses ontwikkelt de NCTb zijn beleid.

Sinds 1 april 2009 is Erik Akerboom de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding (NCTb). Akerboom en zijn medewerkers vallen onder de verantwoordelijkheid van de minister van Justitie (tevens coördinerend minister voor terrorismebestrijding) en de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

*Terreuraanslagen voorkomen*¹⁰¹

Politie en inlichtingen- en opsporingsdiensten spelen een belangrijke rol om extremisten op te sporen. De belangrijkste inlichtingendiensten zijn de Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst (AIVD) en de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD), die per regio is onderverdeeld in Regionale Inlichtingen en Veiligheidsdiensten (RIVD's). Politiediensten die een grote rol spelen zijn het Korps Landelijke Politiediensten (KLPD) en de Koninklijke Marechaussee, een militair politiekorps dat onder meer belast is met de politietaak voor de burgerluchtvaart en de persoonscontrole aan de grenzen.

De strafrechtelijke handhaving is in handen van het Openbaar Ministerie (OM). Het OM houdt toezicht op de opsporingsactiviteiten van de politie, beslist over de vervolging van verdachten van strafbare feiten, de vervolging zelf en de uitvoering van rechterlijke beslissingen. Binnen het OM houdt het Landelijk Parket zich bezig met het vervolgen van terroristische netwerken. Ook houdt het Landelijk Parket toezicht op de opsporingsactiviteiten van de Nationale Recherche. Het Functioneel Parket op zijn beurt houdt zich onder andere bezig met fraude- en witwaspraktijken en werkt samen met de Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst/ Economische Controledienst FIOD-ECD.

De IND is verantwoordelijk voor de uitvoering van het vreemdelingenbeleid in Nederland en besteedt bijvoorbeeld aandacht aan dossieronderzoek en besluit over de toepassing van vreemdelingrechtelijke instrumenten in het kader van terrorismebestrijding. De IND kan bijvoorbeeld een radicale prediker de toegang tot Nederland ontzeggen.

CT-Infobox

Al deze diensten werken samen in de Counter Terrorisme-Infobox (CT-Infobox). Doel van de CT-Infobox is bijdragen aan de bestrijding van terrorisme door het centraal verzamelen en vergelijken van informatie over personen die in verband worden gebracht met radicalisering en terrorisme, waarbij in het bijzonder aandacht is voor islamistisch terrorisme.

¹⁰¹ Bij dit onderdeel is vooral gebruik gemaakt van het rapport dat de Raad van Europa over de Nederlandse aanpak heeft geschreven. Zie: http://www.nctb.nl/Images/Country%20profile%202008%20NL_tcm91-147864.pdf?cp=91&cs=25496.

Tegengaan van polarisatie en radicalisering

De Nederlandse overheid wil met haar beleid radicalisering tegengaan evenals de rekrutering van personen voor terroristische doeleinden. Sommige uitingen van radicalisme kunnen direct worden bestreden met het strafrecht. Denk hierbij aan het plegen van geweld, bedreiging met geweld, oproepen tot geweld, haat zaaien en andere handelingen die bedoeld zijn om maatschappelijke onrust te veroorzaken.

Tegengaan van polarisatie

In de meeste gevallen wordt radicalisering echter voorkomen door mogelijke voedingsbodems weg te nemen, waaronder ongewenste vormen van polarisatie. Polarisatie kan volgens het kabinet worden tegengegaan door het vertrouwen van mensen in elkaar en in de democratische rechtstaat te vergroten. In de Trendanalyse Polarisatie en Radicalisering (2008) schrijft het kabinet: "Wanneer het vertrouwen van mensen afneemt op hetzelfde moment dat negatieve effecten van polarisatie gezien en ervaren worden, kan dit leiden tot een negatieve spiraal van verwijdering en frustratie, en uiteindelijk tot de mogelijkheid tot het vatbaar worden voor radicalisering." Polarisatie leidt volgens het kabinet lang niet altijd tot radicalisering. Wel kan een proces van radicalisering worden vooraf gegaan of versterkt door vormen van ongewenste polarisatie.

Om radicalisering te voorkomen heeft de overheid een pakket maatregelen ontwikkeld die als doel hebben om mensen sterker te betrekken bij de Nederlandse maatschappij en de sociale cohesie te bevorderen. Dit pakket wordt omschreven in het Actieplan Polarisatie en Radicalisering.

Op 27 augustus 2007 werd het eerste Actieplan Polarisatie en Radicalisering 2007-2011 aan de Tweede Kamer gepresenteerd. Dit plan wordt jaarlijks herzien met een nieuw operationeel actieplan waarin concrete acties en activiteiten zijn opgenomen. Bij de uitvoering van het actieplan zijn acht ministers betrokken, namelijk BZK, Justitie, WWI, SZW, VWS, Jeugd en Gezin, OCW en BZ. Daarnaast worden de AIVD en de NCTb betrokken. Het actieplan wordt mede-opgesteld door de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG).

In het Actieplan 2007-2011 werden de volgende doelstellingen geformuleerd:

- Voorkomen van (verdere) isolatie, polarisatie en radicalisering door mensen die zich dreigen af te keren van de Nederlandse samenleving en de democratische rechtsorde opnieuw te betrekken bij de maatschappij. Daarbij dient met name gedacht te worden aan scholing, stages en werk (preventie).
- Het vroegtijdig signaleren van deze processen en het ontwikkelen van een adequate aanpak (pro-actie).
- Het uitsluiten van mensen die duidelijke grenzen hebben overschreden en ervoor zorgen dat hun invloed op anderen zoveel mogelijk beperkt wordt.
- Om dit te bevorderen wordt op lokaal niveau discriminatie tegengegaan, wordt ontmoeting tussen culturen gestimuleerd, participatie op de arbeidsmarkt bevorderd en worden lokale sociale infrastructuur en netwerken versterkt. Ook wordt gewerkt aan het vergroten van de kennis over de islam onder jongeren. Hierbij wordt samengewerkt met professionals als wijkagenten, docenten, jeugdwerkers en leerplichtambtenaren, maar ook met vrijwilligers-organisaties.

Het gemeentelijk niveau is dé plek waar landelijk beleid wordt omgezet in lokale actie. Maar worden thema's als radicalisering en polarisatie ook op lokaal niveau herkend als belangrijke lokale problemen?

ACB Kenniscentrum verrichtte in 2009 een kort verkennend onderzoek (monitor, zie bijlage 3). Doel hiervan was onder andere om een indruk te krijgen van de mate waarin er in Noord-Holland sprake is van radicalisering, polarisatie en discriminatie en in welke gemeenten er op deze terreinen beleid en projecten worden ontwikkeld. Uit het onderzoek bleek dat de meeste jongerenwerkers, politie en migrantenorganisaties zich zorgen maken over een toename van spanningen tussen bevolkingsgroepen. Hoewel een meerderheid van de gemeenten aangaf dat zij onvoldoende beeld van polarisatie in hun gemeente, gaf tegelijkertijd 75% van de gemeenten aan dat er geen sprake is van polarisatie tussen groepen in hun gemeente. In enkele gemeenten gaven besturen aan zich zorgen te maken over radicalisering; deze gemeenten hebben ook besloten beleid te ontwikkelen.

Een vergelijkbaar resultaat leverde een behoeftenonderzoek uit 2007 van het COT (Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement) op.¹⁰² Van de 75 ondervraagde gemeenten gaven 27 gemeenten aan dat ze incidenteel te maken hebben gehad met incidenten op het gebied van polarisatie. Vijftien gemeenten maakten melding incidenteel te maken te hebben (gehad) met radicalisering. Slechts enkele gemeenten stelden dat er regelmatig sprake is van polarisatie of radicalisering. 27 gemeenten gaven aan te maken te hebben met rechtsradicalisering en acht gemeenten met islamitische radicalisering.

Het Verweij-Jonker instituut interviewde in 2008 vertegenwoordigers van zes gemeenten.¹⁰³ Uit het onderzoeksrapport bleek dat gemeenten liever spreken over 'tegenstellingen' en 'spanningen tussen bevolkingsgroepen' dan over 'polarisatie'. Ook werd de nuancering gemaakt dat er niet alleen sprake is van tegenstellingen en spanningen tussen autochtonen en allochtonen maar ook tussen jong en oud, oudkomers en nieuwkomers in een wijk en tussen allochtone bevolkingsgroepen onderling. Naast (inter)nationale oorzaken werden op buurtniveau conflicterende leefstijlen en overlast als de primaire oorzaken voor spanningen genoemd.

Ook in deze gemeenten is in de regel geen *specifiek* beleid voor de aanpak voor 'polarisatie'. De aanpak van spanningen tussen bevolkingsgroepen is volgens geïnterviewden indirect onderdeel van regulier beleid. Wel is volgens hen de laatste jaren is een accentverschuiving zichtbaar, waarbij meer aandacht wordt gegeven voor een preventieve aanpak van spanningen tussen bevolkingsgroepen.

¹⁰² Zannoni en Van der Varst (2007).

¹⁰³ Ron van Wonderen en Camiel Magry (2009) Polarisation and social trust in the neighbourhood: an orienting research in six municipalities towards the approach of polarisation and social trust. Rotterdam: Verweij-Jonker Instituut

Moet iedere gemeente een anti-polarisatie en radicaliseringsbeleid voeren?

Nee, niet iedere (deel)gemeente hoeft een beleid te ontwikkelen om polarisatie en radicalisering te voorkomen. Er zijn veel gemeenten die terecht prioriteit geven aan andere problemen. (Deel)gemeenten met een grote etnische en religieuze homogeniteit of gemeenten waar extreemrechtse subculturen afwezig zijn, zullen begrijpelijk hun prioriteiten elders leggen.

Ook is er geen standaardaanpak die voor alle gemeenten van toepassing is. Zo is de problematiek in een grote stad meestal anders dan in een plattelandsgemeente. De handreiking Terrorismebestrijding op lokaal niveau geeft het voorbeeld van de zogeheten 'Lonsdale'-jongeren. Er wordt aangegeven dat deze jeugdcultuur te vinden is over het hele land, maar zich toch vooral concentreert in de kleinere steden en dorpen en op VMBO-scholen.¹⁰⁴

Spanningen in middelgrote en kleine gemeenten

Het is een vaak gehoorde misvatting dat polarisatie en radicalisering typische problematiek is van de grote steden. Zo zijn er de afgelopen jaren vooral spanningen geweest in kleinere gemeenten als Culemborg, Ede en Gouda.

Het afgelopen decennium is er ook in veel kleine en middelgrote gemeenten sprake geweest van brandstichting in moskeeën. Een enkele zoekopdracht op internet levert bijvoorbeeld brandstichtingen op in Gorinchem (2001), Vianen (2003), Panningen (2004), Uden (2005), Oldenzaal (2005), Vlaardingen (2006), Huizen (2007 en 2008), Zeist (2009), Zoetermeer (2009, 2x), Drachten en Ede (2009).

Alleen al in de vier maanden na de moord op Theo van Gogh waren 135 moskeeën en 29 islamitische scholen het doelwit van bedreiging, bekladding, vernieling en brandstichting.

Noord-Holland

In eerder genoemde monitor van ACB Kenniscentrum (zie bijlage 3) wordt verwezen naar onderzoek van Art. 1 bureau discriminatiezaken Noord-Holland Noord uit 2007 waaruit bleek dat in 17 van de 26 gemeenten in Noord-Holland Noord sprake was van overlast door zogenaamde Lonsdale-jongeren. Ook wordt verwezen naar een vergelijkbaar onderzoek van het ADB Kennemerland. waaruit blijkt dat in Zwanenburg, Lisserbroek en Abbenes groepen jongeren (totaal 125) rondlopen met extreemrechtse sympathieën.

Het Noord-Hollands Dagblad berichtte op 29 november 2009 dat de politie in de regio Kennemerland 25 personen in de gaten houdt in verband met radicalisering. Dit blijkt uit een verkennend onderzoek naar polarisatie en radicalisering van het COT in deze regio. Het gaat om moslimradicalen, links- en rechts-extremisten en vermoedelijke dierenactivisten. Nadrukkelijk werd hierbij vermeld dat het om verdachten gaat en niet om schuldigen.

Uit de ACB-monitor bleek verder dat er in de gemeente Hoorn een actieve kern van ongeveer 20 jongeren is van de Hizbut Tahrir. Dit is een internationale, soennitische organisatie die vertegenwoordigd is in meer dan 40 landen die streeft naar één islamitische staat of kalifaat. De gemeente is met deze groep in dialoog gegaan.

¹⁰⁴ De Vries (2006).

Toch betreffen meldingen van overlast in de provincie Noord-Holland vooral extreemrechts en in enkel geval dierenactivisten. Volgens de eerder genoemde monitor van ACB Kenniscentrum zijn interventies in de provincie Noord-Holland daarom tot nu toe nog niet nodig geweest voor moslimradicalen; die vorm van radicalisering beperkt zich tot de fase van 'interesse voor' extremistisch gedachtegoed. Wel maken drie gemeenten melding van min of meer radicaliserende groepen, het gaat hierbij om moslims (2 keer) en extreemrechtse jongeren.

Vorbereid zijn op sociale calamiteiten is een must

Het is voor de meeste gemeenten vanzelfsprekend om zich voor te bereiden op calamiteitenplan die het gevolg zijn van natuurrampen of rampen die het gevolg zijn van ongelukken bij een bedrijf waar bijvoorbeeld gewerkt wordt met explosieve of chemische stoffen. Voor dergelijke gevallen ligt in de meeste gemeenten een rampenplan klaar, waarin duidelijk staat wie wat en wanneer moet doen. Met deze plannen zijn niet alle rampen te voorkomen, maar wel kan de schade erdoor beperkt worden.

Een vergelijkbaar plan voor sociale calamiteiten hebben de meeste gemeenten echter niet. Wanneer in een willekeurige gemeente een steekpartij plaats vindt tussen leden van twee verschillende etnische of religieuze groepen, kan het voor een gemeente bijzonder nuttig zijn een plan te hebben liggen om verdere escalatie te voorkomen. Evengoed is het zinvol een beroep te kunnen doen op een netwerk van figuren en organisaties die hierbij ondersteunend kunnen zijn en is het nuttig om als gemeente specifieke indicatoren te monitoren die kunnen duiden op maatschappelijke onvrede in een gemeente of een specifieke buurt. Onder andere ACB Kenniscentrum ontwikkelt hiervoor enkele instrumenten.

Gemeenten: signaleren en regierol

Door een netwerk op te bouwen en te onderhouden kunnen polarisatie en radicalisering vroegtijdig worden gesignaleerd. Het zijn instrumenten voor gemeenten die een anti-radicalisme beleid voeren om invulling te geven aan de zogenaamde signalerings- en regierol. Gemeentes dienen te faciliteren en een draagvlak te creëren onder betrokkenen om radicalisering te bespreken en tegen te gaan. Ter voorkoming van radicalisering richten veel gemeenten zich op het aanhalen en versterken van contacten met verschillende groepen in de samenleving en dan voornamelijk met jongeren. Dit wordt onder meer vormgegeven door:

- het stimuleren van de dialoog tussen bevolkingsgroepen,
- het organiseren van voorlichtings- en debatafkomsten,
- het versterken van maatschappelijke binding en actief burgerschap door het gezamenlijk organiseren van activiteiten.

Andere voorbeelden die in de handreiking 'Terrorismebestrijding op lokaal niveau' van het NCTb worden genoemd ter voorkoming van radicalisering zijn:

- Jongeren trainen in democratisch leiderschap en coachen op de arbeidsmarkt.
- Voorlichtingsbijeenkomsten op scholen en training van docenten.
- Bestrijden van discriminatie op de arbeidsmarkt en in de horeca.
- Inzetten van positieve rolmodellen.
- Initiatieven om schooluitval tegen te gaan.
- Stimuleren van stageplaatsen.
- Lokaal preventief jeugdbeleid.
- Faciliteren en stimuleren van initiatieven gericht op integratie.
- Bevorderen van interetnische en interreligieuze dialoog op lokaal niveau.¹⁰⁵

¹⁰⁵ NCTb, Handreiking terrorismebestrijding op lokaal niveau (2006).

Uit het eerdergenoemde onderzoek van De Vries blijkt dat de meeste gemeenten zich concentreren op het signaleren en het nemen van preventieve maatregelen om radicalisme en radicalisering te voorkomen.

Netwerken

De signaleringsfunctie wordt door gemeenten grotendeels op dezelfde manier vormgegeven. Gemeentes kunnen niet zonder een breed netwerk van organisaties: migrantenorganisaties, middelbare scholen en ROC's, ambulant jeugd & jongerenwerk, politie en justitie. Ook moskeebesturen en gezondheidszorg (onder meer huisartsen, GGD, maatschappelijk werk en thuis- en kraamzorg) zijn soms in het netwerk opgenomen. De gemeente heeft in het netwerk meestal een regisserende, coördinerende, ondersteunende of faciliterende aard.

In een zogenaamd casusoverleg van het netwerk wordt informatie gedeeld en gecombineerd. In sommige gemeenten (Amsterdam, Rotterdam) krijgen leden uit het netwerk training aangeboden om signalen beter te kunnen herkennen.

Kennis verzamelen en delen

Enkele gemeenten hebben speciaal rondom het onderwerp radicalisering een informatiehuishouding opgezet die de volgende taken heeft: kennisvergaring, monitoring, signalering en advisering. Vanuit de informatiehuishouding worden bijvoorbeeld trainingen gegeven aan professionals en vrijwilligers om hen beter bekend te maken met het fenomeen radicalisering. Ook wordt geprobeerd de meldingsbereidheid onder betrokken partners te vergroten en adviseert de informatiehuishouding bepaalde actoren. Samen bepalen zij waar specifieke aandacht naartoe moet gaan.¹⁰⁶

Vervolgacties

Nadat gemeenten signalen hebben opgevangen, moet beslist worden of er vervolgacties komen. Soms worden één-op-één coaches ingezet om jongeren, waarvan het vermoeden bestaat dat zij mogelijk af zullen glijden of zullen radicaliseren, terug op het rechte pad te krijgen. Indien er sprake is van strafbare feiten, wordt de verantwoordelijkheid van de gemeente naar politie en justitie verschoven.

Amsterdam bijvoorbeeld

De Amsterdamse aanpak is vastgelegd in de in november 2007 gepresenteerde notitie *Amsterdam tegen radicalisering*. Het Amsterdamse beleid baseert zich vooral op het in 2006 gepresenteerde onderzoeksrapport *Radicaliseringprocessen: waarom moslimjongeren in Amsterdam radicaliseren* van het Instituut voor Migratie en Etnische Studies (IMES) van de Universiteit van Amsterdam.

Het IMES adviseerde in dit rapport onder andere te investeren in het vergroten van het politieke en maatschappelijke vertrouwen van jongeren en het vergroten van hun religieuze weerbaarheid. Ook benadrukte het IMES de noodzaak om moskeeën te ondersteunen bij de aanpak van radicalisering en werd belang gehecht aan het zichtbaar maken van de diversiteit van de islam.

Het IMES adviseerde verder voor een brede aanpak te kiezen die niet alleen gericht is op radicalisme, maar ook op het wegnemen van de voedingsbodem ervan. Hierdoor kunnen maatregelen die op het eerste gezicht andere doelen dienen zoals bijvoorbeeld integratie, participatie, cohesie en binding ook van belang zijn voor het tegengaan van radicalisering. Ook het tegengaan van rechtsradicalisering maakte deel uit van de aanpak.

¹⁰⁶ De Vries (2006).

Amsterdam onderscheidt drie doelgroepen en drie aangrijpingspunten, die met elkaar zijn verbonden.

1. Degenen die radicaliseren of een radicaal gedachtegoed actief verspreiden, moeten de-radicaliseren. Op hen is een curatieve aanpak van toepassing, waarbij gepoogd wordt deze personen weer positief aan de samenleving te verbinden.
2. De 'zoekenden' moeten weerbaar worden gemaakt. Voor hen geldt een preventieve aanpak om ze weerbaarder te maken tegen negatieve invloeden en radicale gedachten.
3. Voor degenen die geraakt worden door negatieve ontwikkelingen die hun binding met de samenleving aan kunnen tasten, moet de voedingsbodem voor onvrede worden verkleind. Deze aanpak richt zich op alle Amsterdammers en legt veel accent op wederzijdse tolerantie en acceptatie.

Ondersteuning

Het voorkomen van radicalisering en polarisatie is een nog relatief nieuw beleidsterrein. Er is nog niet veel onderzoek naar het onderwerp gedaan, er is weinig bekend over de omvang van het probleem en er zijn een beperkt aantal good practices bekend. Uit het behoeftenonderzoek van COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement blijkt dan ook dat er veel behoefte bestaat aan het uitwisselen van kennis- en informatie. Er is dus behoefte aan meer kennis over de thematiek en de aanpak. Kennisoverdracht kan gebeuren in de vorm van een handreiking of formats die handvatten geven voor signalering door eerstelijns werkers (o.a. jongerenwerkers en docenten) en het digitaal ter beschikking stellen van kennis, cursussen, trainingen en meer. Het gaat daarbij niet zozeer om vuistdikke, ontoegankelijk rapporten, maar meer op handzame, in onderwerp opgeknippte en praktische handleidingen.

Hoewel de behoefte aan kennis in de vorm van formats, indicatoren en handreikingen begrijpelijk is, moet tegelijkertijd worden benadrukt dat er voor de aanpak geen kant-en-klare oplossingen zijn. Iedere gemeente kent zijn eigen sociaaleconomische en politieke omgeving en omstandigheden. Daarnaast zijn er maar weinig methoden die geëvalueerd en getoetst zijn en copy-paste in een andere sociale omgeving toepasbaar zijn. Movisie verrichtte in 2008 een verkennende studie naar sociale interventies op het terrein van radicalisering en culturele spanningen. Hierin werd onder andere geconcludeerd: "Het reservoir van concrete methoden waaruit werkers kunnen putten is beperkt. Daar komt bij dat veel van de huidige methoden op het terrein van radicalisering en culturele spanningen - en die zijn opgenomen in deze verkenning - niet altijd even helder zijn omschreven. Niet elke methode voldoet aan een aantal basiscriteria zoals een weldoordachte opzet (bijvoorbeeld een heldere doel-middelen formulering), bronvermelding of een duidelijke uiteenzetting van een systematische manier van handelen om een bepaald doel te bereiken. (...) Verreweg de meeste methoden die zijn opgenomen in dit rapport zijn evenwel niet geëvalueerd. Met name vanuit wetenschappelijke hoek gaat nog weinig aandacht uit naar de bewijsvoering over de effectiviteit van methoden of beleidsmaatregelen. Daar komt bij dat evaluaties van sociale interventies in Nederland overwegend kwalitatief van aard zijn of zich vooral richten op een beoordeling van de uitvoering van de interventie."¹⁰⁷ In hoofdstuk 7.2. over de rol van het welzijnswerk wordt uitgebreider op dit rapport ingegaan.

De grote gemeenten stuiten bij de uitwerking van het beleid vaak op de kaders van de wet- en regelgeving, die het bijvoorbeeld moeilijk maken persoonsgegevens zo lang als noodzakelijk geacht te bewaren of uit te wisselen met andere gemeenten en instanties. Ook blijkt het in de praktijk soms moeilijk een *modus vivendi* te vinden om enerzijds samen te werken met religieuze organisaties en tegelijkertijd de scheiding tussen kerk en staat te handhaven. Hierop komen we in de volgende paragraaf terug.

Inhoudelijke ondersteuning en advies aan gemeenten

Er zijn inmiddels verschillende instellingen die gemeenten ondersteunen bij het ontwikkelen van beleid.

Handreiking VNG

Het COT, Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, schreef in opdracht van de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) twee handreikingen voor gemeenten, die samen een toolkit vormen. Deze toolkit moet gemeenten helpen bij het in beeld brengen van de situatie in de eigen gemeente: in hoeverre is er sprake van mogelijke polarisatie en/of radicalisering? Ook worden er in de toolkit handvatten aangereikt voor samenwerking met belangrijke partners.

De toolkit bestaat uit twee aparte boekjes, deel 1 Tegengaan van polarisatie (juni 2008) en deel 2 Tegengaan van radicalisering (juni 2008). De boekjes zijn te vinden op de website van de VNG.¹⁰⁸

Nuansa

Nuansa is het Kennis- en Adviescentrum Polarisatie en Radicalisering dat formeel onder het ministerie van Binnenlandse Zaken valt, maar is uitbesteed aan het Amsterdamse adviesbureau Radar Advies. Op de website van Nuansa staan wetenschappelijke onderzoeken, lokale en nationale beleidsstukken, handleidingen voor de praktijk en links. Nuansa verstrekt informatie over alle typen radicalisering en polarisatie, zoals extreemrechts, islamistisch radicalisme en dierenrechtenactivisme. Ook is er aandacht voor (interetnische) spanningen, incidenten met jongerengroepen en conflicten tussen bevolkingsgroepen.

ACB Kenniscentrum

ACB Kenniscentrum adviseert gemeenten, instellingen en migrantenorganisaties in de provincie Noord-Holland over beleid en projecten om radicalisering en polarisatie te voorkomen. ACB Kenniscentrum kan hierbij onder andere een beroep doen op haar kennis van (inter)nationaal onderzoek en haar ervaringen met de uitvoering van het preventieve plan van aanpak Radicalisering in het Amsterdamse stadsdeel Oost/Watergraafsmeer (Weerbaar Oost, bijlage 4) en het project Voorkomen is Beter dan Genezen van moskeeën die zijn aangesloten bij de Raad van Marokkaanse Moskeeën Noord-Holland (RvM). (zie bijlage 5)

In opdracht van de provincie Noord-Holland zetten ACB Kenniscentrum en lokale vestigingen van Art. 1 een provinciale kenniskring polarisatie, radicalisering en discriminatie op. Ook wordt een provinciale monitor polarisatie, radicalisering en discriminatie ontwikkeld. In de zomer van 2009 is hiervan een eerste versie verschenen (zie bijlage 3).

¹⁰⁸ <http://www.vng.nl/eCache/DEF/80/340.html>.

Samenwerken met moskeeorganisaties?

Moskeeorganisaties en de vaak aan deze organisaties gelieerde stichtingen, zouden een belangrijke rol kunnen spelen bij het tegengaan van vormen van islamitische radicalisering, dus: ondersteun moskeeën in de omgang met radicaliserende jongeren en leer docenten en moskeebesturen hoe zij radicalisering kunnen herkennen en hoe ze ermee om kunnen gaan zodat jongeren zo min mogelijk afgestoten worden.

Dat schreven onderzoekers Jean Tillie en Marieke Sloom van het IMES in een advies aan de gemeente Amsterdam. Toch is in diverse Nederlandse gemeenten samenwerking met moskeeorganisaties een gevoelige kwestie. Hieraan ligt vaak de principiële vraag ten grondslag in hoeverre samenwerking met deze organisaties op gespannen voet staat met de scheiding tussen kerk en staat.

Waar de Nederlandse overheid in Uruzgan geld investeert in het opknappen van moskeeën om de *hearts and minds* van de Afghaanse moslims te winnen, is de overheid binnen Nederlandse grenzen huiverig om samen te werken met moskeeorganisaties. Waar het eerste wordt verantwoord met 'pragmatische redenen'¹⁰⁹, gebeurt het tweede niet wegens 'principiële bezwaren'. De scheiding tussen kerk en staat blijkt een lastige horde bij het ontwikkelen van een effectief beleid om radicalisering te voorkomen.

Discussie is weer actueel door grotere rol islam in Nederlandse samenleving

De discussie over de scheiding van kerk en staat is bij wijze van spreken van alle tijden, maar gaat de laatste jaren vooral over de plaats van de islam in de Nederlandse samenleving. Daarbij bestaat, simpel gesteld, een spanningsveld tussen enerzijds Nederlanders die moslim zijn en anderzijds een steeds grotere groep Nederlanders die niet (meer) geloven. De eerste groep wil zijn godsdienst zoveel mogelijk in vrijheid kunnen beleven, de tweede groep wil zo min mogelijk beperkt worden door de religie van anderen en wil religie daarom zoveel mogelijk buiten het publieke domein houden. Hierbij wordt dan vaak gewezen naar het beginsel van de scheiding van kerk en staat, dat in Nederland al in 1795 door de Fransen formeel werd geregeld. In dit spanningsveld wordt opnieuw de scheiding van kerk en staat vastgesteld, wat lokaal verschillend kan uitpakken.

Scheiding Kerk en staat is religie uit de publieke sfeer?

In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht betekent het principe tussen de scheiding van kerk en staat niet dat de overheid en de publieke ruimte, zoals bij de Franse *laïcité*, volledig a-religieus zijn. Nederland kent bijvoorbeeld een bede na de troonrede, de tekst "God zij met ons" op de euro en het ambtsgebed in sommige gemeenteraden. De scheiding van Kerk en Staat betekent ook niet dat politici en politieke partijen zich niet mogen laten inspireren door een religie.

¹⁰⁹ Aldus minister Van Middelkoop in HET Reformatorisch Dagblad, 30 maart 2007.

Wat houdt het beginsel van scheiding van kerk en staat in?

De scheiding van kerk en staat is het product van een lange historische en institutionele ontwikkeling. Het beginsel is niet letterlijk in de Grondwet opgenomen, maar is een afgeleide van andere rechtsbeginselen, waarvan het recht op gelijke behandeling (van personen en groepen) en de vrijheid van godsdienst de belangrijkste zijn. Bij die laatste vrijheid gaat het dan onder andere om de gewetensvrijheid, uitingsvrijheid en de vrijheid om een godsdienst alleen of samen met anderen in de openbaarheid te belijden.

De scheiding van kerk en staat is een theoretisch beginsel waarvan de praktische uitwerking in de tijd en per plaats kan verschillen, afhankelijk van het politieke en maatschappelijke krachtenveld. In Nederland wordt dit krachtenveld, zoals hierboven geschetst, bepaald door de opkomst van zowel de islam als het secularisme.

Het is over het algemeen geen discussiepunt dat de scheiding van kerk en staat betekent dat er in de verhouding tussen kerk en staat geen institutionele zeggenschap over en weer mag zijn. De overheid mag de staat volgens eigen inzichten, zonder zeggenschap van de kerken inrichten. De kerken zijn op hun beurt vrij van overheidsinmenging bij de vormgeving van hun kerkelijke organisatie en in de aanstelling van hun functionarissen.

Ook mag er geen rechtstreekse inhoudelijke zeggenschap zijn. De overheid mag zich niet met de geloofsleer bemoeien en kerken hebben geen formele positie in de publieke besluitvormingsprocedure.

Neutraal overheidsbeleid

Scheiding van Kerk en Staat betekent in Nederland ook dat er sprake moet zijn van een neutraal overheidsbeleid. Hieronder wordt een beleid verstaan dat verschillende geloofs- en levensbeschouwelijke tradities in evenredigheid tegemoet komt. 'Voor elke gulden aan openbaar onderwijs ook een gulden aan (goed) christelijk onderwijs,' zo klinkt het. Hierbij wordt vaak een beroep gedaan op Artikel 6 van de Grondwet, waarin staat dat ieder het recht heeft zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden.

Staatsrechtgeleerden verschillen echter wel van mening over de interpretatie van dit artikel. Sommigen, waaronder Hirsch Ballin vinden dat dit verder strekt dan het louter waarborgen van de godsdienstvrijheid. Zij vinden dat dit grondrecht ook een sociale component heeft, namelijk dat iedereen, ook de sociaal-economisch zwakkere, volledig van zijn godsdienstvrijheid moet kunnen genieten. Dit kan volgens hen betekenen dat er op de overheid een beroep wordt gedaan om voorzieningen te treffen om de godsdienstvrijheid te garanderen.

Scheiding kerk en staat in een globaliserende wereld

De discussie over de scheiding tussen kerk en staat vindt plaats in wereld waarin de positie van de staat is veranderd door globalisering, migratie en de opkomst van nieuwe media. Hierdoor kunnen religies zich gemakkelijker transnationaal organiseren. Religieuze bewegingen hoeven zich niet veel meer van nationale grenzen aan te trekken. Dit maakt de scheiding van kerk en staat gecompliceerder. De Nederlandse overheid kan met een beroep van de scheiding van kerk en staat besluiten zich afzijdig te houden van islamitische organisaties, maar dat betekent niet dat landen als Turkije of Marokko zich ook afzijdig houden van de islamitische groeperingen in Nederland. Even goed bemoeit het Vaticaan in Rome zich overigens met katholieke predikers.

Subsidie geven aan moskeeorganisaties?

De discussie over de scheiding van Kerk en Staat spitst zich in de praktijk vooral toe op de rol van de overheid. In welke mate kan een staat zich met een religie bemoeien? De overheid ondersteunt verschillende zorg- en welzijninstellingen op religieuze grondslag voor hun maatschappelijke activiteiten. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het Joods Maatschappelijk Werk of het Leger de Heils, Youth for Christ en het Scharlaken Koord. Kan een lokale overheid dan ook financiële steun geven aan religieuze organisaties als moskeeorganisaties?

Het geven van financiële ondersteuning aan (activiteiten van) religieuze organisaties ligt in Nederland gevoelig. In 1983 kwam er een eind aan de financiële staatsteun aan kerken met de invoering van de *Wet beëindiging financiële verhouding tussen Staat en Kerk*. Toch besteedt de Nederlandse regering zoals eerder aangegeven ontwikkelingsgeld aan de bouw of reparatie van moskeeën in Uruzgan; ook worden kerkelijke gebouwen zoals de Portugese synagoge in Amsterdam met staatssteun gerestaureerd als beeldbepalend monument en besloot de provincie Noord-Holland in 2008 tot subsidiëring van de bouw van een nieuwe synagoge in Amsterdam.

Volgens de staatscommissie Hirsch Ballin (1988) betekent de scheiding tussen kerk en staat niet dat de staat geen steun kan verlenen aan "geestelijke genootschappen, mits de organisatorische en de belijdenisvrijheid wordt gerespecteerd, de genootschappen op gelijke voet worden behandeld en de overheid zich onthoudt van maatregelen die ertoe strekken een bepaalde godsdienstige of levensbeschouwelijke richting te bevorderen ten koste van andere richtingen."¹¹⁰

De Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) organiseerde op 1 april 2009 een conferentie over 'Religie en publiek domein, de relatie tot gemeentelijk beleid'.¹¹¹ Tijdens deze bijeenkomst liet Kees-Jan de Vet, lid van de directieraad van de VNG, weten dat religieuze kanalen behulpzaam kunnen zijn waar gemeenten willen communiceren met groepen die via de geëigende kanalen moeilijk bereikbaar zijn. Minister Ter Horst van Binnenlandse Zaken, liet via haar secretaris-generaal Roos van Erp-Bruinsma weten dat de scheiding van kerk en staat geen waterscheiding is. De overheid moet volgens haar beperken tot faciliteren en mag geen partij kiezen voor een bepaalde religieuze stroming. Subsidiering is mogelijk wanneer het bijdraagt aan de verwezenlijking van overheidsdoelen.

Amsterdamse notitie: inclusieve en compenserende neutraliteit

In juni 2007 werd bekend dat de gemeente Amsterdam middels het erfpacht een lening had gegeven aan de Turkse stroming Milli Görüş, onder andere om te voorkomen dat Milli Görüş, voor de financiering van de bouw van de Westermoskee een beroep zou doen op geldschietters uit het buitenland. Een meerderheid van de Amsterdamse gemeenteraad sprak zich vervolgens uit tegen overheidsbemoeienis met de religieuze koers van een organisatie en het gemeentebestuur werd in een motie van de PvdA gevraagd om in haar contacten met religieuze organisaties vooral het middel van de dialoog in te zetten. Diezelfde gemeente Amsterdam ondersteunde overigens destijds nog wel het islamitische debatcentrum Marhaba, dat aanvankelijk vooral als doel had de totstandkoming van een Europese (liberale) islam te stimuleren.¹¹²

¹¹⁰ Shadid en Van Koningsveld (1990).

¹¹¹ VNG (2009).

¹¹² Onder druk van de publieke opinie en de discussie over de Westermoskee, kwam in de loop van de tijd het accent steeds minder te liggen op de islam als religie maar werd gesproken over "het cultuurgood van de islam" en "de islam als beschaving en niet als religie" (zie ook Marhaba-voorzitter Allas op 1 december 2006 in Trouw, http://www.trouw.nl/krante_narchief/2006/12/01/2301364/Centrum_voor_islam_als_beschaving.html).

Naar aanleiding van de moeilijkheden die ontstonden rond de financiering van de Amsterdamse Westermoskee en de financiering van het project Marhaba, heeft het Amsterdamse college van B&W een toegankelijke notitie opgesteld over de scheiding van kerk en staat.

In de notitie wordt een onderscheid geïntroduceerd tussen exclusieve neutraliteit, inclusieve neutraliteit en compenserende neutraliteit. Van exclusieve neutraliteit, waarbij religie niet wordt toegestaan in de publieke sfeer, is in Nederland geen sprake. In Nederland domineert het inclusief neutrale overheidsbeleid, waarbij de overheid verschillende geloofs- en levensbeschouwelijke tradities in evenredigheid tegemoet komt. Deze interpretatie van het beginsel van de scheiding van kerk en staat verzet zich niet tegen financiële banden tussen kerk en staat. Het kan voorkomen dat de overheid extra faciliteiten biedt, zolang de overheid zich maar neutraal opstelt en opereert binnen de grenzen van het gelijkheidsbeginsel en niet één religieuze groep voortrekt.

Volgens de Amsterdamse notitie kan de overheid in Nederland ook kiezen voor een compenserende visie op neutraliteit. In dat geval kan de overheid een bepaalde religieuze groep meer ondersteunen dan een andere, bijvoorbeeld wanneer er sprake is van bijzondere omstandigheden of van een historische of structurele ongelijkheid die rechtgetrokken dient te worden. Subsiëring van (de activiteiten van) moskeekoepels en/of (migranten)kerken zijn volgens het Amsterdamse college een instrument in deze maatschappijvisie om ongelijkheid weg te nemen en iedereen, ongeacht religieuze of levensbeschouwelijke achtergrond volwaardig deel te laten nemen aan de samenleving.

In haar notitie geeft het Amsterdamse gemeentebestuur aan in principe te kiezen voor een inclusief neutraal overheidsbeleid, maar bij wijze van uitzondering wil de gemeente ook de mogelijkheid hebben om te kiezen voor de compenserende visie op neutraliteit. In dat geval is (extra) subsiëring van bijvoorbeeld islamitische organisaties mogelijk.

Meer overheidsbemoeienis met de islam

Maurits Berger ziet het Amsterdamse beleid als onderdeel van een trend waarin sprake is van een toenemende overheidsbemoeienis met de islam als religie. In dat verband verwees hij in een artikel in het NRC ook naar de bemoeienis met de islamitische inspraakorganen en het overheidsoptreden in Amsterdam en Rotterdam tegen radicalisering van moslimjongeren. Berger meent dat er sprake is van een verschuiving van de grens tussen kerk en staat; een verschuiving die volgens hem in deze tijd past en in deze omstandigheden nodig is.¹¹³

¹¹³ Het artikel is online te lezen op het Allochtonenweblog:
<http://allochtonen.web-log.nl/allochtonen/2008/07/amsterdam-schen.html>

7.1 Geschiedenis, rol en functie

Vanaf het begin van de jaren '70 zijn migranten zich onder meer gaan organiseren om gebedsruimten te realiseren en geestelijke verzorgers (imams en Turkse hoca's) naar Nederland te halen. De eerste moskeeverenigingen waren voornamelijk bezig met de geloofsbeleving en weinig gefocust op de Nederlandse samenleving. Ze draaiden op de giften en inzet van de leden, die als vrijwilliger aan de slag gingen. Maar toen duidelijk werd dat het verblijf in Nederland een permanent karakter kreeg, gingen ook de religieuze organisaties zich meer richten op integratie in de Nederlandse samenleving. De organisaties die zich van oudsher vooral bezighielden met het religieuze domein, wonnen vanaf het einde van de jaren tachtig aan kracht door hun grote achterban, het vermogen om de onderlinge loyaliteit en verbondenheid in veel gevallen op vrijwillige basis om te zetten in concrete hulpverlening en hun vermogen om op basis van donaties en contributies zelf hun broek op te houden.¹¹⁴

Inmiddels zijn er 400-475 moskeeën (lang niet alle moskeeën zijn als zodanig geregistreerd) en moskeeorganisaties in Nederland, die volgens het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) door ongeveer éénderde van de in Nederland woonachtige moslims worden bezocht. De Turken hebben relatief en absoluut de meeste organisaties, waarvan het merendeel federatief is georganiseerd op basis van de verschillende stromingen binnen de Turkse islam. Een deel is gelieerd aan Diyanet, het Turkse Directoraat voor Godsdienstzaken, dat waakt over de gematigde 'Turks-islamitische synthese'. Andere belangrijke stromingen zijn de politiek-religieuze en internationaal georiënteerde Milli Görüş, de süleymancilarbeweging en de liberaal-sjiïtische alevieten.¹¹⁵

De Marokkanen hebben minder organisaties en slechts een beperkt aantal federaties, waarvan de Unie van Marokkaanse Moskee Organisaties Nederland (UMMON) de grootste is.¹¹⁶

De World Islamic Mission (WIM) is de grootste Surinaams-Pakistaanse moslimorganisatie in Nederland. Deze beweging kent mystieke leermeesters, waarvan de in Pakistan woonachtige Maulana Ahmad Noorani de belangrijkste is.

Rol en functie van de moskee

Een moskee is in sommige gevallen uitsluitend een gebedshuis voor moslims, waar zij samenkomen om te bidden onder leiding van een imam, maar de moskee heeft door de veranderde omstandigheden (blijvende vestiging, gezinsvorming- en hereniging en het wegvallen van de arbeidersverenigingen) de laatste jaren steeds vaker allerlei cultureel-maatschappelijke, educatieve en recreatieve taken en functies uit te voeren.

¹¹⁴ Butter, Hemmes, Van Oordt (2006).

¹¹⁵ De Islamitische Stichting Nederland (ISN) overkoepelt de grootste groep van samenwerkende moskeeën in Nederland en beheert de moskeeën die door plaatselijke moskeestichtingen aan haar zijn overgedragen. De ISN valt onder het van het Turkse Directoraat voor Geloofszaken (Diyanet).

De Stichting Islamitisch Centrum is een Turkse, mystiek-religieuze beweging die zich sterk heeft laten inspireren door Suleyman Hilmi Tunahan, een leermeester in de Naqshbandi Sufi-orde. De aangesloten islamitische centra bieden naast een gebedsruimte meestal ook onderwijs en de grotere beschikken over een internaat. Deze stroming leidt haar eigen voorgangers op.

Milli Görüş is een religieus politieke beweging uit Turkije en heeft haar Europese hoofdkantoor in het Duitse Keulen. De religieuze voorgangers van Milli Görüş hebben meestal een opleiding in Turkije gehad, soms aangevuld met een studie in de Arabische wereld. De Federatie van Alevitische Gemeenschappen in Nederland (FAGN) of HAK-DER vertegenwoordigt de alevieten, een Turkse minderheidsgroepering, die meestal wordt beschouwd als een tak van de sjiiitische islam, maar door sommige alevieten juist wordt aangeduid als een culturele, humanistische stroming met vooral historische banden met de islam. De religieuze voorgangers van de alevieten heten geen imams, maar dede's. Hun rol is in vergelijking met die van de imams beperkt. Zie ook: De imam en de dede (2007).

¹¹⁶ Lees voor een uitgebreide beschrijving van alle islamitische stromingen in Nederland Van mat tot minaret van Nico Landman (1992).

Financiering

De religieuze activiteiten worden betaald uit collectes en giften van de achterban.¹¹⁷ Ook beschikken sommige moskeeën over een kleine winkel waarvan de inkomsten (ten dele) ten goede komen aan bijvoorbeeld het onderhoud van de moskee.

De niet-religieuze activiteiten in en rond moskeeën worden meestal geïnitieerd en georganiseerd door aan de moskee gelieerde jongerenverenigingen of sociaal-culturele stichtingen. Met deze verenigingen of stichtingen hebben de moskeeën de mogelijkheid naar buiten te treden als een migrantenorganisatie zonder te veel nadruk te leggen op de religieuze achtergrond en het biedt bovendien de mogelijkheid subsidie aan te vragen voor de maatschappelijke en sociaal-culturele activiteiten die in de moskee plaatsvinden. Activiteiten die een bijdrage leveren aan de integratie of inburgering van de doelgroep komen in aanmerking voor overheidssubsidie.

In gesprekken die we gevoerd hebben met een aantal imams en bestuursleden over radicalisering en de plannen van de overheid daaromtrent komt geen eenduidig geluid. De betrokkenen zijn het onderling niet eens over financiering door de overheid van dergelijke projecten in samenwerking met de moskee. Waar de één stelt: *“Liever niet, want wie betaalt, die bepaalt”*, zegt de andere duidelijk: *“Door het organiseren van allerlei sociaal-culturele activiteiten voor jongeren in moskeeën weet de moskee wat er leeft onder jongeren. Dat is erg belangrijk. De overheid zou dit moeten stimuleren door te professionaliseren en te financieren.”* En: *“Ja graag, kwaliteit kost geld”*.

Activiteiten gericht op maatschappelijke participatie

Ongeveer 80% van de moskeeorganisaties ontwikkelt activiteiten die gericht zijn op maatschappelijke participatie. De activiteiten van deze organisaties zijn vergelijkbaar met die van andere, niet religieuze migrantenorganisaties. Dat blijkt uit het ACB-onderzoek *Pijlers voor Bruggenbouwers* naar de activiteiten en ondersteuningsbehoeften van migrantenorganisaties.¹¹⁸

Onderzoekers van stichting Oikos berekenden in 2009 dat het geldbedrag dat door activiteiten van moskeeën wordt uitgespaard aan kosten voor tal van instellingen ruim € 150 miljoen euro per jaar bedraagt.¹¹⁹

In het rapport ‘Laat het van twee kanten komen’ worden de maatschappelijke activiteiten van de moskee ingedeeld in drie categorieën. Ze zijn gericht op de emancipatie van de achterban (voorlichting, activiteiten ter versterking van de identiteit), gericht op participatie in de Nederlandse samenleving (inburgering, huiswerkbegeleiding, computercursus, arbeidsbemiddeling) en/of gericht op integratie (interreligieuze dialoog, lid van overlegstructuren, debatten). De (maatschappelijke) activiteiten worden vaak georganiseerd in samenwerking met andere organisaties.

¹¹⁷ Er doen wel verhalen de ronde dat moskeeën steun krijgen van rijke oliesjeiks uit de Golfstaten. Zo bleek in februari 2007 uit een uitzending van Reporter dat de Essalam moskee in Rotterdam wordt gebouwd met een donatie van 4 miljoen van de steenrijke sjeik Rashid al Maktoum uit Dubai. Dergelijke giften kunnen verklaard worden uit de islamitische plicht geld te geven aan de armen (zakaat). Rijke moslims uit de oielanden willen op deze manier hun arme geloofsbroeders in Nederland ondersteunen. Een voorwaarde voor de zakaat is, dat de verstrekker van de zakaat zich niet bemoeit met de wijze waarop met het geld invulling wordt gegeven aan de beleving van de islam. Indien dit wel gebeurt, zou de religieuze waarde van de zakaat verdwijnen. In de praktijk is dit natuurlijk lastig te controleren. Men kan zich bovendien ook indirect met de inhoud bemoeien, bijvoorbeeld door als extra gift gratis boeken te leveren met een bepaalde inhoud. Diyanet, het Turkse ministerie van Religieuze Zaken heeft een goede controle, omdat zij zelf boeken verspreid, de inhoud van preken kent en sommige radicale literatuur zelfs censureert. Toch gaan er van minder transparante organisaties ook verhalen dat op deze manier invloed wordt gekocht op het beleid van een Nederlandse moskee of dat aangrijpen om hun versie van de (radicale) islam te verspreiden. Zo lang er niet meer duidelijkheid bestaat over de (on)waarheid van deze verhalen, heeft het weinig zin hierover te speculeren.

¹¹⁸ Butter, Hemmes, Van Oordt (2006)

¹¹⁹ Van der Sar, Lombo -Visser en Boender (2009) *Moskeeën gewaardeerd: Een onderzoek naar het maatschappelijk rendement van moskeeën in Nederland*, Utrecht: Oikos.

De moskee is ook een plek voor scholing, meestal in de weekenden. Er worden lessen gegeven in het Arabisch en er zijn koranlessen voor kinderen. Doel is de cursisten, meestal uit het basisonderwijs, wat van de cultuur of taal van het herkomstland (van ouders) bij te brengen. In sommige moskeeën wordt een breder palet aan cursussen aangeboden, die gericht zijn op de onderwijs- en arbeidsparticipatie van de bezoekers van de moskee. Zo wordt er in verschillende moskeeën huiswerkbegeleiding aangeboden en in sommige gevallen zijn er ook cursussen die bedoeld zijn om de maatschappelijke participatie van vrouwen te bevorderen. Aandacht is er eveneens voor sport, excursies en voorlichting. Ook ontwikkelen enkele moskeeën activiteiten speciaal voor ouderen en zijn er een paar Turkse moskeeën waaraan internaten voor kinderen zijn verbonden.

De rol van de imam

De imam houdt zich primair bezig met religieuze activiteiten. Hij gaat voor in gebed en houdt - in ieder geval op vrijdag - een preek. Hij houdt zich ook bezig met andere religieuze taken die het leiden van een gewone geloofsgemeenschap met zich meebrengt, zoals alle rituelen rond geboorte, huwelijk en overlijden. Sommige imams treden daarnaast ook op als reisleader tijdens de bedevaart naar Mekka.¹²⁰

De imam wil graag zo goed mogelijk verschillende (religieuze en andere) vragen vanuit de achterban beantwoorden en problemen oplossen. De moeilijkheid die imams hierbij ervaren is dat vragen in een Nederlandse context staan. Een mooi voorbeeld hiervan is de vraag: "mogen mijn kinderen meedoen met het Sinterklaasfeest?" Veel imams weten niet altijd wat ze met deze vragen aanmoeten.

Door de Nederlandse maatschappij wordt de imam soms gezien als iemand die bruggen kan bouwen tussen de geloofsgemeenschap en de Nederlandse samenleving. Welmoet Boender die in 2007 promoveerde op de maatschappelijke rol van de imam, stelt dat deze rol behoorlijk wordt overschat. Er bestaat wel een beeld van de 'ideale imam', die bruggen bouwt tussen de weinig geïntegreerde geloofsgemeenschap en Nederland, maar dat beeld komt niet overeen met de werkelijkheid. De overdracht van religieuze waarden en normen wordt bijvoorbeeld ook steeds meer gedaan door een intellectueelreligieus kader, waaronder islamitische studentenverenigingen.

De imam is niet meer de enige bron van informatie, mensen gaan ook veel zelf op zoek in boeken, internet en via televisiesjeiks. Boender stelt dat Nederlanders imams misschien ook zien als maatschappelijk leider, maar dat imams zichzelf toch vooral als religieus leider zien. Zij voelen zich verantwoordelijk voor hun achterban en willen hier graag op inspelen, maar zijn hier niet altijd toe in staat.¹²¹

Probleem is ook dat de meeste imams in het buitenland hun opleiding hebben gehad en weinig kennis hebben van de Nederlandse samenleving. Vanaf het begin van de jaren 90 wordt daarom al gesproken over de wenselijkheid van in Nederland opgeleide imams. Lang na het uitkomen van het rapport *Imamopleiding in Nederland: kansen en knelpunten*, dat Nico Landman op advies van toenmalig staatssecretaris Netelenbos van OC&W al in 1996 schreef, publiceerde de Adviescommissie imamopleidingen in 2003 het rapport *Imams in Nederland: wie leidt ze op?*¹²² Hierin werd onder andere geconcludeerd dat het moeilijk was om voldoende draagvlak voor de opleidingen te creëren door onderlinge verdeeldheid en geringe organisatiegraad. Eén voor de gehele moslimgemeenschap aanvaardbare opleiding is volgens de Adviescommissie een onhaalbare zaak wegens de onderlinge diversiteit. Realistischer is daarom een opleiding per godsdienstige richting of groepering binnen de islam. De commissie beval aan dat de overheid een beleid zou ontwikkelen waarin elk initiatief tot opleiding van imams dat past in de integratiedoelstelling, maar niet is voorzien in de onderwijswetgeving, financieel kan worden gefaciliteerd.

¹²⁰ De imam en de dede (2007).

¹²¹ NRC Handelsblad, 13-11-2007: 'Invloed imam op moslims overschat' en W. Boender, Imams in Nederland, een impressie op: www.flwi.ugent.be/cie/CIE/boender2.htm.

Inmiddels zijn er in Nederland drie imamopleidingen. Aan de Universiteit van Leiden hebben ze gekozen voor het duplex-orde model: een wetenschappelijke opleiding tot islamoloog wordt gecombineerd met een strikt gescheiden opleiding bij een religieuze instelling. Aan de Vrije Universiteit geldt de simplex orde en vallen de wetenschappelijke en religieuze opleiding wel samen in één traject en aan de Hogeschool InHolland in Diemen kun je op hbo-niveau een opleiding tot imam en geestelijk verzorger krijgen. Iedere opleiding is verbonden met andere religieuze (koepel)organisaties.

Wie betaalt straks de polder-imam?

Het is overigens zeer de vraag hoeveel in Nederland opgeleide imams daadwerkelijk aan het werk zullen gaan in Nederlandse moskeeën. Het salaris van de imam zal in veel moskeeën moeten worden opgebracht door de moskeebezoekers, waaronder veel werkloze of arbeidsongeschikte mannen van de eerste generatie. Het salaris van een imam is daardoor laag, zeker voor iemand met een HBO of academische opleiding. Ondere andere vanwege dit salaris heeft de functie van imam geen hoge status. Voor veel moskeeën gaat daarom de volgende paradox op: om meer jongeren te trekken, zullen ze Nederlandse sprekende imams moeten aanstellen, maar om die imams te kunnen betalen zullen ze meer, hoger opgeleide en vaak beter betaalde jongeren moeten trekken.

Moskeebesturen

Over de rol van de imam bestaan verschillende verwachtingen. Dit geldt ook voor moskeebesturen. De moskeeën worden vaak geleid door mannen van de eerste generatie die lang niet altijd over de daarvoor benodigde kennis en vaardigheden beschikken. Dat er relatief weinig jongeren bestuurslid zijn, komt volgens enkele bestuurders in het onderzoek 'Laat het van twee kanten komen', omdat jongeren geen vrijwilligerswerk willen doen.¹²³ Uit de interviews met (jongere) moskeebestuurders blijkt dat zij hier een andere mening over hebben. Zij stellen dat het voor de tweede generatie moeilijk is zich te mengen in de besturen die voor het grootste gedeelte uit eerste generatie bestaan.

*"De eerste generatie is wantrouwend ten opzichte van de tweede generatie en heeft starre interpretaties van besturen. Nieuwe frisse plannen van jonge bestuurders worden niet gehonoreerd."*¹²⁴

De oudere moskeebestuurders herkennen op hun beurt het probleem, maar zijn bang de trouwe (eerste generatie) achterban van zich te vervreemden wanneer jongeren het overnemen. Bovendien hebben jongeren een andere, meer Nederlandse wijze van besturen. Jongere bestuurders zijn minder vaak aanwezig in de moskee en maken meer gebruik van moderne communicatiemiddelen.

De laatste jaren komen er hier en daar moskeeën die door jongeren worden geleid. De Amsterdamse Poldermoskee is hiervan de bekendste.

¹²³ Driessen, Van der Werf en Boulal (2004) en De imam en de dede, ACB Kenniscentrum, 2007.
¹²⁴ Arts (2007).

7.2 Actor in het maatschappelijk middenveld?

In onderzoek van Canatan e.a. (2003) wordt gesteld dat moskeebesturen de contacten met de overheden als 'matig' ervaren. Dit wordt verder gespecificeerd als: Er wordt laat of helemaal niet gereageerd op subsidieverzoeken en ambtenaren hebben volgens de moskeebesturen te weinig kennis van en begrip over de islam. Op hun beurt vinden ambtenaren vaak dat moskeebestuurders weinig kennis hebben van procedures en regelgeving. Ook vinden zij dat moskeebestuurders zich onvoldoende aan de afspraken houden.¹²⁵ Driessen e.a. (2004) geven juist aan dat de relatie tussen moskee en overheid door moskeeën als goed wordt ervaren. Hier wordt wel de opmerking bijgemaakt dat dit onvoldoende wordt uitgedrukt in financiële steun. Ook voelen moskeeën zich te weinig erkend als officiële gesprekspartner voor de overheid. De overheid wordt in de quickscan aangeraden om structureel overleg te starten met verschillende moskeeën. Er kan in die overleggen gekeken worden naar de mogelijke rol van moskeeën in actuele maatschappelijke vraagstukken.¹²⁶

Canatan e.a. (2005) stellen dat 78% van alle moskeeën enige relatie heeft met gemeenten. Van hen is eenderde ontevreden over die relatie. Die onvrede komt voort uit het gevoel van ongelijkwaardigheid. Moskeeën hebben het idee instrumenteel ingezet te worden ten behoeve van de integratie, terwijl zij zelf niet kunnen meepraten of hun idee over integratie kenbaar kunnen maken. Een aanbeveling van Canatan is om de relatie tussen moskee en overheid gelijkwaardiger te maken. Een aanbeveling van Pels e.a. (2006) die hierop aansluit, is dat netwerkvorming tussen moskeeën en hun omgeving goed zou zijn.¹²⁷

7.3 Wat kan de moskee doen tegen radicalisering?

Ali Belhaj, voorzitter van de El Islam-moskee in de Haagse Schilderswijk verklaarde in een interview in 2005 met het blad Zorg en Welzijn dat zijn moskee zich verre wil houden van elke vorm van radicalisme. Belhaj wijst de jongeren met extreme ideeën de deur, belt bij incidenten prompt de pers en meldt ze zo nodig bij de burgemeester. *'We willen hier geen radicale jongeren. Hier mag je bidden, maar niet in het geheim extreme zaken bespreken. Jongeren die geen begrip hebben voor de islam, die allerlei kwesties op een hoop gooien - politieke problemen in het Midden-Oosten, persoonlijke problemen, bepaalde interpretaties van de islam - en vervolgens de Jihad prediken, die willen we hier niet.'* Belhaj informeerde daarom meteen de media en de politie toen een groep jongeren een actie begon om Jihad-literatuur in de bibliotheek van de moskee te krijgen. Ahmed Marcouch, destijds woordvoerder van de Amsterdamse moskeekoepel Ummao, denkt dat het verstandiger is om met radicaliserende jongeren in debat te gaan. De moskee moet geen controle-instituut worden, maar een veilige plaats blijven voor bezinning, vindt hij.¹²⁸

¹²⁵ Canatan et al. (2003).

¹²⁶ Driessen, Van der Werf en Boulal (2004)

¹²⁷ Canatan et al. en Pels et. al. (2006)

¹²⁸ <http://www.zorgwelzijn.nl/dossiers/id20105->

De imams en bestuursleden van moskeeën waarmee is gesproken, zijn in meer of mindere mate allen bezig met het fenomeen radicalisering. Zij beschouwen het als hun 'morele plicht' om radicalisering te voorkomen. Bovendien vinden zij dat de islamitische gemeenschap en moskeeën er niet bij gebaat zijn als er in Nederland nog een extremistisch incident zou plaatsvinden vanuit islamitische hoek.

Ook hebben zij wel ideeën over hoe ermee om te gaan. Moskeeën kunnen, volgens henzelf een aantal dingen doen om radicalisering te voorkomen en eventueel processen van radicalisering om te keren. Met de stelling dat te weinig jongeren nog naar de moskee gaan om überhaupt vanuit de moskee iets voor hen te kunnen betekenen, zijn veel moskeeën het niet eens. Jongeren komen nog steeds naar de moskee en bezoeken ook de maatschappelijke activiteiten die in de moskee worden georganiseerd. Doordat jongeren bij deze activiteiten aanwezig zijn, verklaren de bestuurders van de moskee voor een belangrijk deel te weten wat er speelt bij de jongeren. Vaak is het zo dat jongeren naar de moskee moeten gaan van hun ouders, of ze willen of niet. Contact met hen maken is voor de moskee dus geen opgave.¹²⁹

Als jongeren niet direct worden bereikt, bestaat altijd de mogelijkheid hun ouders aan te spreken. Op die manier worden jongeren indirect bereikt. Dat moskeeën worden benaderd om samen te werken wordt door de bestuurders en andere vrijwilligers als iets positiefs gezien. Toch plaatsen sommigen daarbij wel een kritische kanttekening:

*"Moskeeën zijn slechts één actor in het veld, er zijn ook scholen, buurthuizen en zo. De rol die de moskee kan spelen, moet niet overschat worden. De verwachtingen die de overheid nu heeft van moskeeën zijn niet realistisch."*¹³⁰

Hieronder een aantal kernactiviteiten van de moskee, die volgens geïnterviewden zelf een bijdrage (zouden kunnen) leveren ter preventie van radicalisering.

1) *contact onderhouden* met jongeren is een belangrijke taak van de moskee. Een imam heeft hierin een grote rol. Moskeebesturen moeten dan wel zorgen voor een goede imam. Dat wil zeggen een imam die een degelijke theologische opleiding heeft afgerond, maar die ook de Nederlandse context goed kent en het liefst ook de taal spreekt. De imam moet op zijn minst de taal van de jongeren spreken, op eenzelfde niveau.

2) de imam kan jongeren ook *corrigeren*. Jongeren hebben volgens de bestuurders vaak weinig theologische kennis. Een imam kan hier op inspringen en met theologische kennis en bronnen deze interpretatie bijstellen. Dit kan ook gebeuren door andere geleerden dan de imam, die bijvoorbeeld voor een lezing in de moskee worden uitgenodigd. Een interactieve lezing is volgens de bestuurders de beste manier, aangezien men dan ook veel hoort over wat er onder de jongeren leeft en gedacht wordt.

"Imams zijn niet altijd even capabel. Jongeren zijn soms overtuigd dat zij meer kennis hebben dan de imam."

en: *"Jongeren moeten een plek krijgen waar ze deze gedachtes uit kunnen spreken, ook als hun denkbeelden extreem zijn."*¹³¹

¹²⁹ Dit is zo volgens moskeebesturen zelf, maar zij bereiken uiteraard maar een beperkte groep jongeren, namelijk jongeren die zelf naar de moskee gaan of die ouders hebben die naar de moskee gaan.
¹³⁰ Arts (2007).
¹³¹ Idem.

Veel moskeebestuurders zijn voorstander van een Nederlandse imamopleiding, omdat imams hierdoor beter op de hoogte raken van de Nederlandse situatie. Ook het taalaspect is belangrijk. Jongeren die hier geboren zijn, beheersen onvoldoende Arabisch om de nuances van teksten of preken te begrijpen. Preken in het Nederlands vinden de meeste bestuurders een goed idee om de jongeren te bereiken. Of de hier opgeleide imams ook voldoende theologische kennis zullen bezitten, wordt door menig bestuurslid overigens wel betwijfeld.

De imam kan jongeren, maar ook hun ouders en de hele gemeenschap, aanspreken in zijn preken. In hun preken besteden verschillende imams al aandacht aan maatschappelijke thema's, zoals loverboys of eerwraak. Wellicht kan er volgens de moskeebestuurders ook meer aandacht komen voor radicalisering in preken.

3) jongeren *actief betrekken* bij activiteiten. Om de generatiekloof binnen de moskee tegen te gaan, moet volgens de bestuurders geïnvesteerd worden in jongeren. Jongeren krijgen nu niet voldoende kansen zich binnen de moskee te ontwikkelen, zij voelen zich niet meer thuis en richten hun eigen clubjes op (soms op internet).

Voor de jongeren moeten volgens de bestuurders in de moskee interactieve lezingen worden georganiseerd. De vrijdagspreek is eenrichtingsverkeer, dan wordt er alleen maar geluisterd. Het is ook van belang dat jongeren een plek hebben waar zij aan de islam gelieerde onderwerpen kunnen bespreken. Zij kunnen van elkaars meningen leren en zo ook andere denkbeelden leren respecteren. Jongeren met radicale denkbeelden worden nu soms de moskee uitgestuurd. Dit gebeurt meestal uit angst de goede naam van de moskee te verliezen. Moskeeën zouden dit echter niet moeten doen, tenminste niet om die reden (wel als zij daar eigen, andere redenen voor hebben). De jongeren die in de moskee komen, kunnen nog aangesproken worden. Bepaalde interpretaties, die zij van internet halen, kunnen in de moskee (bijvoorbeeld door de imam) weersproken worden.

4) radicalisering *signaleren*. Omdat jongeren, ook radicale, de moskee bezoeken, is de moskee een goede plek om ogen en oren open te houden.

*“De moskee moet wel gewoon de politie kunnen bellen, indien zij de situatie niet meer in de hand hebben, zonder dat zij gelijk als zondebok in de media terecht komen”.*¹³²

Scholen en moskeeën delen veel met elkaar (bijvoorbeeld een grote groep kinderen gaat naar beide instellingen toe). Het is volgens de bestuurders daarom jammer dat er niet meer wederzijds gebruik wordt gemaakt van elkaars ervaringen/expertise, ook als het gaat om de zogenoemde ‘hangjongeren’. Moskeeën hebben het netwerk om jongeren te bereiken, ze kennen de jongeren en jongeren vertrouwen hen, zodat een aanpak effectiever kan zijn.

Voorbeelden vanuit moskeeën of moskeekoepels

Er zijn islamitische- of moskeeorganisaties die al geruime tijd bezig zijn met het onderwerp radicalisering, soms bewust, maar vaak ook zonder het als zodanig te benoemen. Moskeekoepels als Milli Görüs, de Unie van Marokkaanse Moskeeën in Amsterdam en Omstreken (UMMAO), de Unie van Marokkaanse Moslimorganisaties in Nederland (UMMON) en de Raad van Marokkaanse Moskeeën Noord-Holland (RVM) hebben projecten geformuleerd om radicalisering te voorkomen.

In bijlage 5 een beschrijving van één van deze initiatieven, Voorkomen is Beter dan Genezen, dat de RVM en UMMON samen met ACB Kenniscentrum hebben ontwikkeld. Hieraan nemen 18 Marokkaanse moskeeën uit Noord-Holland deel.

¹³² Idem.

“Welzijnsinstellingen en scholen onderkennen vaak niet de signalen die wijzen op radicalisering. Als je gaat praten, blijkt er vaak meer aan de hand te zijn.” Dat verklaarde de Amsterdamse stadsdeelvoorzitter Ahmed Marcouch op 28 september 2008 in een interview met het ANP.

Voorals welzijns- en onderwijsinstellingen zijn volgens Marcouch nog te passief. ‘Ik hoor vaak “Bij ons valt het wel mee” of “Hier gebeurt niks”, terwijl als je gaat praten er toch vaak meer aan de hand blijkt te zijn.’ Scholen zijn bovendien bang voor imagoschade. Ze lossen het liever zelf op, aldus Marcouch. De stadsdeelvoorzitter geeft het voorbeeld van een jongen die in zijn werkstuk schrijft dat hij hoopt dat de islam de wereld verovert en dat hij het liefst PVV-voorman Geert Wilders wil onthoofden. De school heeft de leerling in een paniecreactie geschorst. Volgens Marcouch een volstrekt verkeerde aanpak. ‘Je moet juist de confrontatie aangaan en ideeën van zo iemand in de school aan de kaak stellen.’¹³³

8.1 Radicalisering in het onderwijs

De afgelopen decennia is er sprake van een toename van het aantal islamitische leerlingen in het onderwijs. Een groeiende groep jonge moslims in Nederland voelt zich aangetrokken tot orthodoxe interpretaties van de islam. Tegelijkertijd wordt op sommige scholen vaker melding gemaakt van interculturele spanningen en polarisatie.

Het onderwijs lijkt de geëigende plek om radicalisering en polarisatie tegen te gaan. Maar scholen willen niet fungeren als een verlengstuk van justitie en willen niet verantwoordelijk worden gesteld voor de oplossing van alle maatschappelijke problemen. Scholen willen leerlingen een veilige omgeving bieden om hun identiteit te ontwikkelen; ze zijn huiverig te spreken over radicalisering, discriminatie en polarisatie, omdat ze hun goede naam willen behouden en (potentieel) nieuwe leerlingen en hun ouders niet willen afschrikken.

Radicalisering

Sinds 2005 worden discriminatie en radicalisering gemeld bij vertrouwensinspecteurs. Het gaat hier om discriminatie naar ras en religieus georiënteerd extremisme.¹³⁴ De cijfers van de onderwijsinspectie geven aan dat op verschillende schooltypes sprake is van incidenten van racisme en discriminatie: ongeveer 12% in het primair onderwijs, 30% in het speciaal onderwijs en 55-70% in het voortgezet onderwijs.¹³⁵

¹³³ <http://allochtonen.web-log.nl/allochtonen/2008/09/marcouch-taboe.html#more>

¹³⁴ Inspectie van het Onderwijs (2007, 2008).

¹³⁵ Trendanalyse polarisatie en radicalisering 2008.

Volgens het jaarverslag van de onderwijsinspectie 2005-2006 hebben de vertrouwensinspecteurs dat schooljaar 42 meldingen van discriminatie en drie meldingen van radicalisering behandeld. Het ging bijvoorbeeld om radicale uitingen van leerlingen en het vertonen van haatvideo's. Religieus georiënteerde gedragingen kwamen volgens de onderwijsinspectie vooral voor op scholen voor speciaal onderwijs, praktijkonderwijs en VMBO. Rond 1-2% van deze scholen gaf aan in 2004/2005 te maken te hebben gehad met religieuze radicalisering. En de cijfers over het schooljaar 2005/2006 bevestigen dit beeld.¹³⁶ Van rechts-extremisten en van provocaties door 'Lonsdale-jongeren' wordt vooral melding gemaakt in het voortgezet onderwijs.

Wanneer er geen meldingen zijn, betekent dat niet dat er geen sprake is van radicalisering. Uit het COT-rapport *De rol van eerstelijns werkers bij het tegengaan van polarisatie en radicalisering*¹³⁷: "Als men een school vraagt of er sprake is van radicalisering op school, dan is het antwoord in de regel nee. Tegelijkertijd zijn er leerkrachten in het primair onderwijs die worden geconfronteerd met juichende kinderen als er ergens in de wereld een aanslag is gepleegd. Andere leerlingen weigeren gehoor te geven aan een aanwijzing van een leerkracht omdat 'dat niet mag van de islam'. Van weer andere leerlingen weten docenten en leerkrachten niet of het nu gaat om het kopiëren van uitlatingen van oudere broers of zussen of dat er sprake is van werkelijk radicaal gedachtegoed. En dan is er nog de beroepsethiek die zegt dat een school er niet is om kinderen te stigmatiseren of 'uit te leveren aan de snuffelstaat'."

Amsterdams onderzoek

In 2005 liet de gemeente Amsterdam twee onderzoeken uitvoeren om de stemming te peilen op Amsterdamse scholen voor het voortgezet onderwijs.

Extremisme en radicalisering in het VO

Eén onderzoek werd gehouden onder 239 personeelsleden (leerkrachten) in het onderwijs. De Dienst Onderzoek en Statistiek van de gemeente Amsterdam onderzocht hoe vaak zij geconfronteerd werden met extremisme en radicalisering.¹³⁸ Hieruit bleek dat bijna de helft (47%) regelmatig geconfronteerd wordt met radicale uitingen van leerlingen. Dit kwam aanmerkelijk vaker voor op zwarte scholen (61%), dan op gemengde (46%) of witte scholen (30%). Uitingen gericht tegen Joden of Israël wordt door 31% van de leraren vaak of soms waargenomen, antiwesterse uitlatingen, waartoe ook uitspraken gericht tegen homo's worden gerekend, door 29% en het goedkeuren van geweld vanuit islamitische motieven door 26%. Ook uitingen gericht tegen de democratie en de Nederlandse rechtstaat (21%) en het dragen van bepaalde kleding, zoals een djellaba, met de bedoeling extreme standpunten uit te dragen (16%) worden door de leraren waargenomen. Verder maken de leerkrachten melding van uitingen gericht tegen moslims (18%) en het goedkeuren van politiek geweld vanuit extreemrechtse of racistische motieven (16%). Ruim een derde (37%) van de leraren wordt geconfronteerd met leerlingen die gebruik van geweld beschouwen als normaal en geoorloofd gedrag. Tenslotte geeft meer dan de helft van de leraren (53%) aan hun leerlingen vaak of soms contact met 'andere' groepen vermijden en zich terugtrekken met 'gelijkgezinden'.

¹³⁶ Inspectie van het Onderwijs (2007, 2008).

¹³⁷ COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement (2008).

¹³⁸ Visser en Slot (2005).

Volgens de meeste leraren gaat het hierbij (vooral) om provocerend en puberaal gedrag van leerlingen (79%); ongeveer 9% meent dat het overwegend reële opvattingen van leerlingen zijn. Toch maakt een ruime meerderheid van de leerkrachten (65%) zich min of meer zorgen over de situatie. De docenten vinden dat ze op moeten treden tegen leerlingen met extreme uitingen en gedragingen en doen dat meestal (89%) ook, hierbij is opvallend dat vrouwelijke leerkrachten (98%) veel vaker ingrijpen dan hun mannelijke collega's (81%). Een deel van de leerkrachten (28%) vindt dat ze onvoldoende zijn geëquipeerd om in te grijpen. Een vergelijkbare conclusie wordt getrokken door het Amsterdams Onderwijsadviespunt Radicalisering (AOR): veel docenten weten niet voldoende van radicalisering en krijgen weinig ondersteuning.¹³⁹ Schoolleiders zouden weinig aandacht willen besteden aan radicalisering omdat ze bang zijn voor aandacht van de media en een slechte naam voor hun school.

Interculturele verhoudingen

In hetzelfde jaar, 2005, liet het Amsterdamse College van B&W een quickscan uitvoeren om beter zicht te krijgen op de interculturele verhoudingen op Amsterdamse scholen voor Voortgezet Onderwijs (VO) en Middelbaar Beroepsonderwijs (MBO). Belangrijkste conclusie van dat onderzoek was dat op 21 van de 25 onderzochte scholen sprake is van redelijk tot goede interculturele verhoudingen tussen leerlingen. De verhoudingen tussen leerlingen van verschillende etnische afkomst zijn op deze scholen de laatste paar jaar niet veranderd. Toch geven enkele trends uit dit onderzoek reden tot zorg, net als het hierboven genoemde Amsterdamse onderzoek naar extremisme en radicalisering.

Zo concludeert onderzoekster Eva Klooster dat bij een toenemend aantal Marokkaanse leerlingen (grote schatting 50%) en in mindere mate Turkse leerlingen de binding met de Nederlandse samenleving vermindert. Sinds de eeuwwisseling, maar vooral na de aanslagen in New York, voelen de Turkse en Marokkaanse leerlingen zich minder geaccepteerd in de Nederlandse samenleving. Vooral Marokkaanse (V)MBO leerlingen uiten steeds vaker antiwesterse denkbeelden en Marokkaanse jongens doen op alle scholen vaker negatieve uitlatingen over Israël en joden. Klooster maakte hierbij tegenover het NRC de kanttekening dat als leerlingen zich antiwesters uiten, ze zich niet op medeleerlingen richten, maar op abstracte noties als de samenleving, de media en de politiek.¹⁴⁰

Veel scholen die werden ondervraagd voor de quickscan, maakten zich zorgen over de algemene verharding en verruwing in gedrag. Ook maakten docenten zich zorgen over de slechter wordende verhouding van leerlingen met de Nederlandse samenleving. Er leven anti-Nederlandse sentimenten en leerlingen vragen aandacht voor discriminatie en intolerantie. Religie, zo stelt een docent op het VMBO, wordt een veilige haven in een steeds onveiligere ervaren samenleving.

Docenten erkennen ook het bestaan van radicalisering in het onderwijs, hoewel zij het onderling niet eens zijn over de definitie van radicaal gedrag. Het wordt beschreven als provocerend gedrag, horend bij de puberleeftijd, maar ook wordt de koppeling met religie gemaakt en een anti-Nederlandse, antiwesterse houding.

¹³⁹ Van Eck (2008).

¹⁴⁰ Hoe een klein onderzoek naar radicalisering tot te grote conclusies leidt, NRC Handelsblad, 2 juni 2005

Is radicalisering een probleem voor het onderwijs?

Aan het onderwijs wordt een belangrijke functie toegekend om radicalisering te voorkomen. Het onderwijs moet leerlingen een veilige omgeving bieden om hun identiteit te ontwikkelen. Voor een leerling kan deze zoektocht naar een identiteit langs grillige paden verlopen. Dit kan gepaard gaan met gedrag dat door de omgeving als radicaal wordt ervaren, maar dat tegelijkertijd van alle tijden is en niet verontrustend hoeft te zijn. Het wordt wel problematisch wanneer eigen gedachten leiden tot de aantasting van de rechten van andere leerlingen en onderwijspersoneel.

Aan het onderwijs de moeilijke taak dit alles in goede banen te leiden en te voorkomen dat het uit de hand loopt.

Polarisatie

Ook de tegenstellingen tussen groepen jongeren op scholen zijn er altijd geweest. Wat nieuw is, is dat er de afgelopen decennia sprake is van een forse toename van leerlingen met een andere etnische achtergrond en een andere huidskleur. Een relatief grote groep van deze leerlingen belijdt een ander geloof, de islam. Zeker in de grote steden is er sprake van een sterke stijging van het aantal islamitische leerlingen. Deze leerlingen kiezen vaak bewuster dan hun ouders voor de islam. Het geloof biedt hen houvast en geeft de mogelijkheid voor een positieve identificatie. Soms leidt de keuze voor orthodoxe opvattingen ertoe dat leerlingen zich willen afzonderen en niet aan alle activiteiten op school mee willen doen. Soms gaat het ook gepaard met politieke opvattingen die als antiwesters, vrouw – of homo-onvriendelijk kunnen worden opgevat.

Dit kan leiden tot spanningen op school. Voor docenten, mentoren en leerlingen kan het soms lastig zijn met deze leerlingen om te gaan. In hoeverre gaat het om gewoon pubergedrag? Is er sprake van een 'islamisering' van het onderwijs, is dat op één of andere manier bedreigend of is alle aandacht juist schromelijk overdreven? In hoeverre moet je als school aan de religieuze wensen van leerlingen voldoen? Moet je als school interculturaliseren of juist nadrukkelijker vasthouden aan Nederlandse normen en waarden? Moet je meer aandacht besteden aan de islam in het lesprogramma? Wat doe je als leerlingen geen hand meer willen geven? Wanneer moet je jezelf zorgen maken en ingrijpen? Bij wie kun je terecht om hulp? In hoeverre is er nu werkelijk sprake van radicalisering in het onderwijs.

Kloof leerlingen-docenten

In verschillende publicaties wordt gewezen op de kloof tussen leerlingen en docenten, die in de grote steden misschien wel groter is dan ooit. De schoolleiding en een groot deel van het onderwijzend personeel is autochtoon en meestal seculier. In het rapport *Interculturele verhoudingen op Amsterdamse scholen voor voortgezet onderwijs* wordt geconstateerd dat docenten een groeiende kloof ervaren tussen de denkwijze van henzelf en die van moslimleerlingen. Volgens de docenten komt dit doordat de leerlingen maatschappelijke onderwerpen vanuit een ander standpunt bekijken en andere nieuwsbronnen gebruiken.

Over het algemeen hebben de leerlingen een gering historisch besef en vooral Marokkaanse leerlingen zouden niet gewend zijn om te discussiëren. Een kwart van de leerkrachten raakt gedemotiveerd door leerlingen die de wereld verdelen in 'moslims en niet-moslims' en 'Marokkanen en joden'.

In het blad Vioscoop verklaart een leerling van het Pieter Nieuwland College: “De kloof is te groot tussen de wereld van de leerling en die van de leraar, en dat maakt de omgang moeilijk”.¹⁴¹ Ook uit het onderzoek van Trees Pels¹⁴² wordt deze kloof tussen docenten en vooral allochtone leerlingen enigszins bevestigd. In een gesprek met Pels, onderzoeker bij het Verwey Jonker Instituut, vertelt zij dat uit haar onderzoek bleek dat Marokkaanse jongeren door docenten iets negatiever beoordeeld werden. “Niet zozeer omdat deze jongeren zich zo misdragen, maar omdat de docenten hun gedrag niet kunnen plaatsen en niet weten hoe zij hiermee om moeten gaan. De kloof lijkt eerder groter te worden dan kleiner, terwijl er juist nu behoefte is aan overbrugging.” Pels pleit onder andere voor meer aandacht voor diversiteit, op scholen, maar ook op de lerarenopleidingen en PABO’s.

Interculturalisatie

Een belangrijke verklarende factor voor deviant gedrag van allochtone jongeren wordt vaak gezocht in het leven tussen of in twee verschillende sociale werelden; die van thuis en school. Uit onderzoek van Andriessen (Universiteit Utrecht) blijkt dat aanpassing aan de culturele omgeving in combinatie met een idee van lage acceptatie door de ontvangende samenleving, negatieve effecten kunnen hebben op individuele inspanningen, c.q. schoolse inspanningen.¹⁴³ Volgens Andriessen manifesteert iemand zich beter in publieke contexten wanneer hij of zij kiest voor een combinatie van cultuurbehoud en cultuuraanpassing.

Kinderen van allochtone ouders hebben vaak het gevoel dat zij nergens bij horen. Dat blijkt ook uit het Actieplan Slotervaart.¹⁴⁴ Voor (allochtone) kinderen wordt het moeilijker met hun ouders gemeenschappelijke opvattingen te delen en over religie en samenleving te kunnen praten. De generatiekloof neemt daardoor alleen maar toe. Dat versterkt de culturele onthechting tussen de kinderen, hun ouders en de samenleving. Bewust of onbewust gaan de kinderen dan op zoek naar eigen antwoorden en eigen identiteit.

Het vergt van scholen, en zeker van leerkrachten, dan ook interculturele vaardigheden om deze kinderen positief te stimuleren en hun eigen identiteit vorm te geven. Leerkrachten lijken de opvatting te hebben dat allochtone ouders tekortschieten in hun opvoeding en dat zij onvoldoende in staat zijn hun kinderen goed in het onderwijs te ondersteunen.¹⁴⁵ Deze beeldvorming heeft ook een onbedoelde invloed op de kinderen zelf. Zij zien vaak hun ouders geconfronteerd worden met het miskennen van hun verantwoordelijkheid en de manier waarop zij negatief benaderd worden.

Uit het onderzoek naar interculturele verhoudingen in het voortgezet onderwijs blijkt dat de interculturele verhoudingen op een school positief worden beïnvloed door een multi-etnisch docentencorps en een gedegen kennis van docenten van de achtergronden van leerlingen uit etnische groepen. Scholen zouden daarom moeten streven naar meer multi-etnische docententeams.¹⁴⁶

Islamitische scholen

Op grond van artikel 23 van de grondwet waarin de vrijheid van onderwijs is geregeld, hebben moslims de mogelijkheid scholen op islamitische grondslag te stichten. Vandaar dat islamitische scholen deel uitmaken van het Nederlands onderwijsbestel. Dat gaat niet zonder slag of stoot. Het islamitisch onderwijs staat vaak ter discussie, of het nu gaat over de inhoud van de godsdienstlessen, onderwijskwaliteit, seksescheiding, segregatie of bestuursperikelen.

¹⁴¹ Citaat van een leerling in Vioscoop, ‘Kloof in het klaslokaal’, Magazine 2008, nummer 26.

¹⁴² Pels (2002).

¹⁴³ Andriessen (2006)

¹⁴⁴ Actieplan Slotervaart: het tegengaan van radicalisering 2007.

¹⁴⁵ De Ruiter, De Graaf en Maier (2006).

¹⁴⁶ Klooster (2005).

Er zijn geen aanwijzingen dat leerlingen op islamitische scholen eerder zouden radicaliseren dan andere leerlingen. Wel zouden moslimleerlingen zich eerder uitgesloten en niet geaccepteerd kunnen voelen. Volgens Buijs e.a. is hier sprake van de integratieparadox.¹⁴⁷ (Moslim)jongeren die een toekomst in Nederland willen opbouwen, maatschappelijk willen meedoen, goed studeren en Nederlands spreken, zijn gevoeliger voor discriminatie en uitsluiting. Dit wordt bevestigd door een studie van Entzinger over integratie van allochtonen.¹⁴⁸ Uit deze studie is gebleken dat (moslim)jongeren, ondanks hun toegenomen integratie, te maken hebben met een groeiende kloof tussen hen en de samenleving.

Edu Dumassy, die onderzoek deed naar islamitische scholen, verklaart de interesse voor deze scholen ook uit het falende transculturalisatiebeleid op andere scholen. In een column op de onderwijswebsite Tijm schrijft hij: "Toen ik 10 jaar geleden inviel op scholen in Amsterdam-West, verboden veel scholen moslimmeisjes om hoofddoekjes te dragen. Ik zag vaak hoe moslimouders in gesprekken niet echt serieus werden genomen laat staan dat ze - behoudens enige uitzonderingen en dan nog vaak bij problemen - thuis bezocht werden."¹⁴⁹

In 2007 werd door de AIVD opgemerkt dat de politieke islam op een aantal scholen zijn intrede heeft gedaan. Dumasy komt in zijn onderzoek *Kwaliteitsdilemma's van islamitische scholen* (2008) tot dezelfde constatering. Hij waarschuwt voor het gevaar dat de scholen in zichzelf gekeerd zullen raken en eerder de fundamentele waarden en normen van de islam zullen benadrukken dan die van de Nederlandse democratische samenleving. In zijn boek hekelt Dumasy de incompetente schoolbesturen van sommige islamitische scholen die te krampachtig met islamkritiek omgaan en te weinig doen om de kernwaarden van de Nederlandse democratische rechtsstaat op de leerlingen over te brengen.¹⁵⁰

Aanpak

In het actieplan polarisatie en radicalisering 2007-2011 wordt het onderwijs een belangrijke rol toegekend om te voorkomen dat leerlingen radicale gedachten ontwikkelen. In het actieplan wordt daarbij verwezen naar het algemene, reguliere beleid op nationaal niveau dat zich niet specifiek richt op het voorkomen van polarisatie en radicalisering, maar dat wel een belangrijke bijdrage daaraan levert door mogelijke voedingsbodems voor polarisatie en radicalisering weg te nemen. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om thema's als het bevorderen van duurzame participatie van jongeren op de arbeidsmarkt, de zorg voor geschikte stageplekken voor jongeren, het tegengaan van voortijdig schoolverlaten, het bevorderen van economische, maatschappelijke en politieke participatie van jongeren, burgerschap en sociale integratie als kerndoel in het onderwijs, opvoedingsondersteuning en het tegengaan van discriminatie en jeugdcriminaliteit.

Naast het algemene, reguliere beleid, voert de overheid volgens het Actieplan polarisatie en radicalisering 2007-2011 ook specifiek beleid op nationaal niveau. Dit beleid richt zich op het zo goed mogelijk faciliteren van de lokale aanpak én op beleid dat op nationaal niveau ingezet wordt. Tot de beleidslijnen behoren het vergroten van de weerbaarheid en binding aan de samenleving van individuen en groepen en hun omgeving (ouders/opvoeders etc.) en het vergroten van competenties van het lokaal bestuur en professionals die veel met jongeren en jongerengroepen werken.

¹⁴⁷ Buijs, Demant, & Hamdy (2006).

¹⁴⁸ Etzinger & Dourleijn (2008).

¹⁴⁹ http://www.tijm.nl/rubriek1/column_dumasy.htm.

¹⁵⁰ Dumasy, E. (2008). *Kwaliteitsdilemma's van islamitische scholen*. Amsterdam: SWP.

Hierbij wordt gedacht aan het bevorderen van de kennis en vaardigheden van democratisch burgerschap onder jongeren die zich aangetrokken voelen door rechtsextremisme of islamitisch extremisme. Ook wordt belang gehecht aan het betrekken van ouders via onderwijs, inburgeringtrajecten en opvoedingsondersteuning bij de maatschappij en de ontwikkeling van hun kinderen. Daarnaast dienen ouders te leren om het gesprek aan te gaan met kinderen die zich aangetrokken voelen tot radicaal gedachtegoed.

In de Voortgangsrapportage Actieplan Polarisatie en Radicalisering 2008 worden enkele concrete projecten genoemd die in dit kader gefinancierd worden. Denk hierbij aan een stageproject met Politie Haaglanden, gericht op allochtone VMBO'ers en MBO'ers. Ook ontwikkelt de KPC-groep een toolkit/handboek voor het onderwijs waarmee docenten en directies beter in staat zijn te herkennen en te handelen. Het Kennis- en Adviescentrum voor het onderwijs is nog niet van de grond gekomen. Het beoogde centrum heeft zich teruggetrokken. Wel worden in samenwerking met het onderwijsveld kennisnetwerken opgericht voor uitwisseling van informatie over good practices.

Amsterdam

In 2006-2007 werd als pilot gestart met een Amsterdams Onderwijsadviespunt Radicalisering (AOR). Scholen maakten echter te weinig gebruik van het AOR. Docenten maken zich wel zorgen over bepaalde radicale uitspraken van leerlingen, maar schoolleiders zijn bang voor negatieve aandacht voor hun school. Volgens de AOR speelt de grootse media-aandacht hierbij een rol. In de eindrapportage van de AOR wordt de aanbeveling gedaan scholen aanvullende informatie te verschaffen over radicalisering. Ook wordt gesteld dat er een onderwijsaanbod moet worden ontwikkeld rond sociale veiligheid en actief burgerschap. Docenten moeten beter getraind worden om radicalisering te herkennen. Op de site van schoolenveiligheid.nl staan tips voor lesmateriaal.¹⁵¹

Het AOR is inmiddels ondergebracht bij Veilig in en om Scholen (VIOS) dat in 2001 is opgericht. Het VIOS ondersteunt en adviseert Amsterdamse scholen op het gebied van sociale veiligheid. Bij het VIOS-netwerk zijn zeventig Amsterdamse scholen voor voortgezet onderwijs aangesloten. Sinds het schooljaar 2008/2009 werkt VIOS ook voor het primair onderwijs.

Tot slot

Sinds 2005 zijn er initiatieven opgezet en mogelijkheden gecreëerd voor het onderwijs om radicalisering te voorkomen.¹⁵² De overheid en de gemeentes proberen de scholen te stimuleren een rol te nemen in de aanpak van radicalisering binnen het onderwijs en hier en daar gebeurt dat ook.

Uit het COT-onderzoeksrapport (2008) blijkt dat veel scholen worstelen met de vraag of zij een rol hebben bij het tegengaan van radicalisering.¹⁵³ Het is voor veel scholen een moeilijk grijpbaar onderwerp. Wanneer is radicaal gedrag gezond pubergedrag, wanneer is er sprake van orthodoxie en wanneer van extremisme? Radicalisering is moeilijk te herkennen.

¹⁵¹ Rapportage adviespunt radicalisering; zie www.schoolenveiligheid.nl/aps/School+en+Veiligheid/themas/%.

¹⁵² Eck, van S. (2008) Hoe te herkennen en te handelen? Radicalisering in het klaslokaal. Amsterdam: Centrum voor Nascholing Amsterdam.

¹⁵³ COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement (2008), De rol van eerstelijns werkers bij het tegengaan van polarisatie en radicalisering. Van 'Ogen en oren' naar 'het hart' van de aanpak. Den Haag: COT.

Daarnaast stuit vooral de vraag om een signalerende rol te vervullen diverse leerkrachten tegen de borst. Zij ervaren het melden van radicalisering als in strijd met het geven van de les en de beroepsethiek. Het leidt tot dubbele rollen: die van vertrouwenspersoon en (verlengstuk van) gezagsdragers. Volgens sommige docenten en scholen hoort de aanpak van radicalisering primair bij justitie.¹⁵⁴ Zij kunnen daarbij verwijzen naar de aanbevelingen uit het rapport van de commissie Dijsselbloem¹⁵⁵, waarin wordt gesteld dat de politiek terughoudend moet zijn om maatschappelijke problemen bij het onderwijs neer te leggen.

Er heerst daarnaast een taboe op het onderwerp waardoor niet elke docent erover wil praten. Tenslotte is het volgens velen niet duidelijk wat er van hen verwacht wordt. Er is wat betreft de omgang met radicaliserende leerlingen sprake van een zekere handelingsverlegenheid van leraren.¹⁵⁶ Tijdens een conferentie over orthodoxie in het onderwijs die door ACB Kenniscentrum met de Stichting voor Kennis en Sociale Cohesie werd georganiseerd pleitte pedagoog Henk Blenkers voor meer aandacht voor de pedagogische rol van een docent.¹⁵⁷ Een docent moet niet alleen socialiseren, maar ook emanciperen. Volgens Blenkers dienen docenten radicaal gedrag niet te snel te veroordelen, maar moeten ze zich openstellen voor de gedachten en normeringen die achter dat gedrag liggen. Docenten moeten zich bewust zijn van hun eigen sociale omgeving en hun eigen dominante kaders en macht. Ze moeten de bereidheid tonen niet alleen te leren over, maar ook van religies. Het is volgens hem van essentieel belang voor een leraar om transparant te zijn en eerlijk te zijn over wat hem/haar zelf raakt. Open en authentiek zijn impliceert ook dat een leraar aandacht heeft voor transculturaliteit. Meer aandacht voor interculturalisatie tijdens de opleidingen en meer multi-etnische docententeams zouden hierin verbetering kunnen brengen.

8.2 Welzijnswerk

Ook voor het welzijnswerk liggen er bij het tegengaan van radicalisering veel taken, denken verschillende deskundigen. “Als jongeren met zichzelf in de clinch liggen, door discriminatie, gebrek aan werk of frustraties die kunnen leiden tot radicalisering, dan moet je een netwerk hebben in de hulpverlening,” zei Ahmed Marcouch in februari 2005 in een interview met Martin Zuithof van het blad Zorg en Welzijn. Marcouch was destijds woordvoerder van de Amsterdamse moskeekoepel Ummao en manager Jeugdbeleid in Amsterdam Zeeburg. “Je moet de voedingsbodem weghalen. Je moet oppassen dat je dat niet meteen criminaliseert door de politie te roepen. Als je dit soort gevallen ziet in de moskee vind ik het voor de hand liggen dat je kijkt naar de jeugdzorg, werk, onderwijs, coaching en mentorschap.”

¹⁵⁴ Idem.

¹⁵⁵ Tijdelijke Commissie Parlementair Onderzoek Onderwijsvernieuwingen (ook wel de commissie Dijsselbloem genoemd) 2008, Tijd voor Onderwijs. Den Haag: Tweede Kamer

¹⁵⁶ Blenkers (2008).

¹⁵⁷ Blenkers sprak tijdens de conferentie Tussen orthodoxie en professionaliteit die werd georganiseerd door ACB Kenniscentrum en SKC op 10 juni 2009.

Mohamed Ajouaou, theoloog en voormalig adviseur bij het welzijnsinstituut Prisma Brabant pleit in hetzelfde artikel voor meer aandacht in de welzijnssector voor de geloofsbeleving van mensen. “Welzijn is seculier, geloof hoort bij de kerk en bij de moskee, dat is het idee. Daardoor is er geen expertise ontwikkeld om bijeenkomsten te organiseren over dit soort thema’s en de maatschappelijke spanningen die het oplevert. Wat heeft het te maken met identiteit van de jeugd? Die discussie hoeft je alleen maar te arrangeren, je hoeft niet met oplossingen te komen. Je plukt bijvoorbeeld een paar dingen van internet en vraagt jongeren of ze het er mee eens zijn.”

Voor welzijns- en jongerenwerkers is het belangrijk veel te investeren in de contacten met jongeren. Ze zouden daarom goed op de hoogte moeten zijn van ontwikkelingen binnen een bepaalde groep - tenminste, binnen de groepen die ze bereiken. In het COT-rapport *De rol van eerstelijns werkers bij het tegengaan van polarisatie en radicalisering* wordt geconstateerd dat welzijnswerkers vanaf 11 september 2001 te maken hebben gekregen met:

- algemene maatschappelijke verruwing en verharding;
- zorgen over discriminatie waaronder discriminatie van moslims;
- zorgen over interculturele verhoudingen;
- problematiek rond de zogenoemde Lonsdale-jongeren;
- een toegenomen invloed van de factor religie bij moslimjongeren (toegenomen religieus zelfbewustzijn);
- botsingen tussen normen, waarden en culturele verschillen.¹⁵⁸

Volgens het COT hebben welzijnsinstellingen en jongerenwerkers meer behoefte gekregen aan kennis over culturele en religieuze aspecten, in het bijzonder bestaat behoefte aan kennis over rechtse subculturen en de belevingswereld van jonge moslims.

Voor een deel van de welzijnswerkers geldt dat zij zelf min of meer een ‘radicale’ achtergrond hebben, meestal in de kraak-, milieu- of vredesbeweging. Uit hun verleden herkennen ze het wantrouwen tegen de heersende elites en de overheid. Ze vinden hierdoor zelf niet zo snel iets radicaal wanneer het een links karakter heeft. Tegelijkertijd hebben ze zelf vaak in het verleden afscheid genomen van het geloof van hun ouders en hebben moeite zich te verplaatsen in de gedachtewereld van moslims - voor zover deze groep overigens deelneemt aan het jongerenwerk.

Deze achtergronden maakt het voor welzijnswerkers moeilijker radicalisering te signaleren en - indien relevant en gewenst - te melden. Uiteraard niet ten behoeve van de eigen interventies, maar wel om radicalisering te melden bij justitie. Om radicalisering te kunnen signaleren is een vertrouwensrelatie van belang; het melden van radicalisering wordt in zo’n relatie ervaren als ‘klikken’ of ‘verraad’.

Overdraagbare methoden?

Een van de tips voor achtergrondinformatie over radicalisering in het onderwijs op de site schoolenveiligheid.nl is de brochure van het NIZW Sociaal Beleid en Verdiwel: ‘Radicaal Jong’. Deze brochure richt zich voornamelijk op jongerenwerkers. Ga meer de straat op, bezoek scholen en werk met succesvolle allochtone jongeren. De brochure is opgebouwd rond de volgende vragen:

1. Wat kun je als jongerenwerker doen om culturele spanningen te verminderen?
2. Hoe herken je radicalisering en wat kun je daar dan als jongerenwerker aan doen?
3. Wat doe je als er sprake is van gewelddadige incidenten?

¹⁵⁸ COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement (2008).

Per onderdeel worden tips en praktijkervaringen gegeven. Daarnaast vindt de lezer links naar websites, informatie over radicalisering en de rol van internet én een aantal uitwerkingen van goede voorbeelden.

De vraag is in hoeverre elders toegepaste methoden overdraagbaar zijn. Movisie heeft in 2008-2009 een verkenning uitgevoerd naar sociale interventies op het terrein van radicalisering en culturele spanningen.¹⁵⁹ Deze verkenning leverde 20 voorbeelden op die sociaal werkers in hun werkpraktijk kunnen toepassen. De interventies gericht op moslimjongeren waren vooral afkomstig uit Slotervaart en interventies gericht tegen links-radicale jongeren zijn niet gevonden. Movisie concludeerde na de verkenning onder andere:

- niet methoden, maar richtlijnen zijn in zwang

Er is een beperkt aantal concrete methoden. Bovendien zijn veel van de huidige methoden niet altijd even helder omschreven. “Niet elke methode voldoet aan een aantal basiscriteria zoals een weldoordachte opzet (bijvoorbeeld een heldere doel-middelen formulering), bronvermelding of een duidelijke uiteenzetting van een systematische manier van handelen om een bepaald doel te bereiken.”

- de omvang van jeugdradicalisme is onduidelijk

Om methoden gericht te kunnen inzetten moeten beroepskrachten een realistische inschatting kunnen maken van de omvang van het probleem en dat valt niet altijd mee. Van welzijns- en jongerenwerkers wordt verwacht dat zij met radicaliserende jongeren in contact treden en met hen in gesprek gaan, maar het is vaak onduidelijk of ze wel over ‘klandizie’ zullen beschikken om deze methoden op toe te passen.

- Methoden radicalisering: verschillende uitgangspunten en doelstellingen

De methoden hanteren verschillende uitgangspunten en doelstellingen. In het geval van moslimjongeren bijvoorbeeld, starten sommige interventies sterk vanuit de islam, andere gebruiken juist de democratische verworvenheden van de seculiere samenleving als richtsnoer, weer andere methoden proberen via overbruggend contact wederzijds begrip tussen jeugdgroepen te bevorderen. Het vertrekpunt van een interventie heeft direct invloed op de wijze waarop eventuele effecten worden beoordeeld. Het is onduidelijk welke uitgangspunten van methoden het meest relevant zijn om jongeren meer bij de samenleving te betrekken.

- Polariseratie en Radicalisering: twee kanten van dezelfde medaille?

Polarisatie en radicalisering worden vaak in één adem genoemd. Volgens sommigen gaat het om twee verschillende vormen van jeugdproblematiek. Hoewel het aannemelijk is dat beide processen elkaar beïnvloeden, is een culturele clash tussen jeugdgroepen (polarisatie) wezenlijk anders dan het vraagstuk van radicalisering.

- Beperkte aandacht voor bewezen effectiviteit methoden

De meeste methoden zijn niet geëvalueerd. De evaluaties van sociale interventies zijn in Nederland overwegend kwalitatief van aard of richten zich vooral op een beoordeling van de uitvoering van de interventie. Toetsende onderzoeksmethoden lijken op dit moment niet te worden toegepast.

¹⁵⁹ Lub (2009).

9 Aanpak van radicalisering in het buitenland

Sinds de aanslagen van 11 september 2001 en de daaropvolgende War on Terror is er wereldwijd meer aandacht gekomen voor het voorkomen van extremisme en terrorisme. In het bijzonder is er meer belangstelling gekomen voor islamitisch geïnspireerd extremisme.

Verschillende Europese landen hadden al jarenlang ervaring met bijvoorbeeld separatisme (Basken in Spanje en Frankrijk), religieus extremisme (katholieke en protestanten in Noord-Ierland) of links extremisme (RAF in Duitsland en de Rode Brigades in Italië). Engeland kent daarnaast al een lange traditie op het terrein van dierenrechtenextremisme en Duitsland heeft veel ervaring met de aanpak van rechtsextremisme en extreme uitingen van antiglobalisme.

Islamitisch extremisme is relatief nieuw in de VS en West-Europa, maar kent een langere geschiedenis in de islamitische landen. In landen als Saoedi-Arabië, Indonesië, Maleisië, Egypte en Singapore bestaan bijvoorbeeld al enige tijd programma's deradicaliseringsprogramma's waarvan sommige met succes worden toegepast. Het IMES beschrijft een aantal van deze programma's in de publicatie *Teruggang en uittreding; processen van deradicalisering ontleed* (2008).

Om kennis en ervaringen uit te wisselen werkt Nederland in Europees verband aan het EU actieplan radicalisering en rekrutering uit 2005. In Beneluxverband wordt samengewerkt aan de reductie van radicalisering door samenwerking bij wetenschappelijk onderzoek, het stimuleren van een pluriform aanbod over de islam op internet en het opzetten van uitwisselingprogramma's tussen professionals (leren van elkaars ervaringen en aanpak). Daarnaast onderhoudt Nederland intensieve bilaterale contacten met het Verenigd Koninkrijk, Denemarken, Frankrijk, de Verenigde Staten en Canada.¹⁶⁰

In dit hoofdstuk aandacht voor de aanpak van islamitisch extremisme op drie verschillende plekken:

- in Frankrijk waar de aanpak van radicalisering nauw verweven is met de typisch Franse opvattingen over de scheiding van kerk en samenleving,
- in Marokko waar sinds het aantreden van Mohammed VI democratische hervormingen op gespannen voet staan met de repressieve wijze waarop orthodoxe groepen worden aangepakt
- In Engeland waar een veel beperktere scheiding van kerk en staat bestaat dan in Nederland. De casestudy Birmingham laat zien dat samenwerking met salafistische groepen en een overheid die zich bemoeit met de invulling van de religie een aanpak is die vruchten afwerpt.

9.1 Franse aanpak van radicalisering en extremisme

Islam in Frankrijk achtergrond en feiten

De islam is in Frankrijk met tussen de 5 en 6 miljoen moslims de tweede godsdienst na het katholicisme. Meer dan tweederde van de moslims is afkomstig uit de voormalige koloniën van Frankrijk in Noord-Afrika (uit Algerije, 35%, Marokko 25% en Tunesië 10%). Omdat in Frankrijk het zogenaamde *ius solis* geldt¹⁶¹, hebben migranten van de tweede generatie wel de Franse nationaliteit en migranten van de eerste generatie meestal niet.

Van de Noordafrikaanse moslims heeft maar een klein percentage een Arabische achtergrond, 80% behoort tot Imazighen of Kabylen. Daarnaast is 9% afkomstig uit Turkije en zijn er kleinere groepen afkomstig uit Azië, Afrika en het Midden-Oosten. Tenslotte zijn er tussen de 30.000 en 70.000 bekeerlingen. Jaarlijks bekeren ongeveer 3600 Fransen zich tot de islam. Ter vergelijking: omgekeerd zijn er 200 à 300 moslims per jaar die katholiek worden. Er is sprake van een grote concentratie van moslims in de buitengemeenten van de grote steden.

Lang niet alle moslims praktiseren hun geloof ook. Volgens een enquête (welke?) uit 2006 zou de helft van de Franse moslims (49%) niet naar de moskee gaan. Maar, het aantal moslims dat zijn geloof ook echt praktiseert, neemt wel toe. Zo doet nu 88% van de moslims aan de ramadan tegenover 60% in 1989.

Moslimorganisaties in Frankrijk

Het islamitische landschap in Frankrijk kent twee polen: enerzijds de afzonderlijke etnische en nationale stromingen en anderzijds de groeperingen vanuit een meer universalistische perspectief, die zijn geïnspireerd door de doctrine van de moslimbroeders. Daarnaast zijn er diverse mystieke broedersschappen en groepen, die vooral jonge moslims van Arabische oorsprong trekken.

De etnisch-nationale zijde van het spectrum omvat de Mosquee de Paris evenals de moskeeën van Evry en Mantes la Jolie. Ook andere belangrijke organisaties die zijn ontstaan tijdens de vroege jaren 1980 worden gekenmerkt door de nationale herkomst van de personen of groepen die zij vertegenwoordigen. In 1985 werd de Nationale Federatie van Franse Moslims (FNMF) opgericht. Deze federatie positioneerde zich als belangrijkste rivaal van de Mosquee de Paris door te pleiten voor het bevorderen van een Franse islam, bevrijd van de invloed van de landen van herkomst. Daarnaast is er nog de Unie van Franse Moslims Organisaties.

Er zijn naar schatting 2100 moskeeën in Frankrijk en drie middelbare islamitische scholen. Deze scholen worden niet door de overheid gesubsidieerd. Dit is het gevolg van de aangenomen wet over de *laïcité* uit 1905, waardoor alleen het openbare onderwijs door de overheid gesubsidieerd worden. De moskee in Evry liet in een gesprek weten financiële steun te ontvangen uit Marokko en van de lokale overheid. De gedachte achter de subsidie door de gemeente Evry is om het moskeebestuur weerbaar te maken tegen radicalisering en om moslimfundamentalisten de toegang tot de moskee te weigeren.¹⁶²

¹⁶¹ Le droit du sol; je krijgt je nationaliteit op grond van het land waarin je geboren bent.

¹⁶² Uit interviews met de secretaris van het bestuur van de moskee in Evry en met een docent van het schooltje van de moskee.

Laïcité en het hoofddoekverbod

Voor moslims in Frankrijk vormen de Franse wet over de laïcité, het Europese Recht en de bronnen van het islamitische recht, waaronder de sharia, de belangrijke juridische referentiekaders.

De hoofddoek heeft in Frankrijk een grote symbolische betekenis gekregen. Het debat over het dragen ervan op scholen en in overheidsgebouwen woedt in Frankrijk al sinds de jaren tachtig en werd direct in verband gebracht met de Franse wet over de laïcité, die de scheiding van kerk, staat en maatschappij bepaald. In 2002 besloot president Chirac om een commissie in te stellen die zich moest gaan buigen over de betekenis van de laïcité in de 21e eeuw. Eind 2003 publiceerde de commissie onder leiding van Bernard Stasi haar eindrapport. Hierin werd het belang van de laïcité benadrukt: “De onkerkelijke staat, die garant staat voor de gewetensvrijheid en de vrijheid van geloof en van meningsuiting, beschermt het individu; staat iedereen toe om al dan niet een geestelijke of religieuze keuze te doen, van keuze te veranderen of ervan af te zien; zorgt ervoor dat geen enkele groep, geen enkele gemeenschap aan wie dan ook, met name met het oog op zijn oorsprong, een confessioneel lidmaatschap of identiteit kan opleggen. Deze eis betreft allereerst de school. De leerlingen moeten, om tot een zelfstandig oordeel te komen, leren en zich ontwikkelen in een klimaat van geestelijke rust.”¹⁶³

De Commissie Stasi pleitte voor een verbod op het dragen van ‘opzichtige religieuze tekenen’ in scholen en overheidsinstellingen, zoals een groot kruis, een keppeltje of een sluier. Verder was de commissie voor godsdienstonderwijs op openbare scholen en het vervangen van twee christelijke vrije dagen door een joodse en een islamitische feestdag. Deze laatste aanbeveling werd niet overgenomen, maar er kwam wel godsdienstonderwijs en ook een wet in 2004 tegen het dragen van ‘opzichtige’ religieuze tekens op scholen, waaronder de hoofddoek. De toenmalige Franse minister van Binnenlandse Zaken, Nicolas Sarkozy, was er niet gelukkig mee. Hij vreesde dat de wet door veel moslims als een vernederende provocatie zou worden ervaren.

De discussies in Frankrijk over de aanbevelingen van de Commissie Stasi vormden aanleiding voor een brede discussie over de religieuze identiteit van de Franse burgers en voor onderzoek naar de opvattingen van moslims over uiteenlopende kwesties.¹⁶⁴

Overheidsbeleid: ontwikkeling van een Franse islam

In Frankrijk bestaat een sterker nationaal bewustzijn dan in Nederland. Daar heeft altijd een debat plaatsgevonden over wat het is om Frans te zijn. Wie lang genoeg in Frankrijk woont en de taal goed spreekt, wordt gezien als Frans. Voor veel Fransen is Vincent van Gogh bijvoorbeeld een Fransman. De Franse overheid hecht er veel belang aan dat moslims zich primair Frans voelen en daarna pas beschouwen als moslims met een eventueel andere etnisch-culturele identiteit; elke vorm van parallelle samenlevingen op islamitische basis moet voorkomen worden. Hiertoe wordt door de Franse overheid geïnvesteerd in het ontstaan van een ‘Franse Islam’, die ook moet bijdragen aan het voorkomen van radicalisering.

¹⁶³ Sylvester Hoogmoed, ‘Frankrijk: scheiding van moskee en staat’, in: De Helling, 2005/4.

¹⁶⁴ Brouard en Tiberj (2005). Zo bleek dat 39% van de praktiserende moslims homoseksualiteit verwerpt tegen 21% van de Fransen, dat 43% voor gescheiden zwenktijden voor vrouwen en mannen is en dat 46% van de moslims antisemitische denkbeelden koestert tegen 18% van de Fransen. Over het christendom heeft 80% van de praktiserende moslims in Frankrijk een positieve mening. De meeste Franse moslims zijn sterk georiënteerd op linkse partijen, maar liefst 52% stemt op sociaal-democraten (PS). <http://www.islamlaicite.org/article716.html>.

De commissie Stasi had voorgesteld de “neutraliteit” van de overheid vorm te geven door de islam als gelijkwaardige godsdienst naast het christendom en het Jodendom te erkennen. Hierdoor werd het mogelijk maatregelen te nemen ter bevordering van een “Franse, gematigde Islam” die past binnen de uitgangspunten van de Republiek. Dit betekende dat:

- het mogelijk werd de bouw van moskeeën door de overheid te financieren met als doel buitenlandse financiering tegen te gaan. Er zijn nu meer dan 30 moskeeën in aanbouw¹⁶⁵.
- de mogelijkheid ontstond voor het stichten van islamitische privé (middelbare) scholen. Momenteel zijn er drie islamitische middelbare scholen;
- in samenwerking met de Islamitische Raad een opleiding voor imams in Frankrijk kon worden opgezet.

Het was vooral Nicolas Sarkozy die zich hard maakte voor de ondersteuning van de gematigde moslims. Hoewel hij voorstander is van *laïcité* liet hij weten grote problemen te verwachten wanneer de overheid zich door daar de nadruk op te leggen onvoldoende zou bekommeren om de naar schatting vijf miljoen moslims. Sarkozy: “Er is een antiklerikale kern in onze samenleving. Als dit antiklerikalisme kan samengaan met een vorm van antimoslim racisme, dan worden we geconfronteerd met een explosief mengsel.” Tegelijkertijd hoopt hij dat het (islamitische) geloof kan voorkomen dat jongeren in de banlieues volkomen losgeslagen raken en de maatschappij de rug toekeren. “Wat is een gelovige anders dan iemand die hoopt? In de collectieve dynamiek van een samenleving kan dat een perspectief bieden op mobilisatie voor het gemeenschappelijke goed en richting geven aan het leven.”¹⁶⁶

In 2002 werd onder leiding van de Nicolas Sarkozy de Franse Raad voor het Islamitische Geloof opgericht; *le Conseil français du culte musulman* (CFCM). Hiermee bracht Frankrijk alle islamitische stromingen in Frankrijk samen in één bestuursorgaan dat als enige gesprekspartner van de overheid functioneert. In Nederland is een vergelijkbare vertegenwoordiging nog niet van de grond gekomen.

In vergelijking met Nederland, lijkt het Franse beleid er meer in geslaagd dat moslims zich allereerst Frans staatsburger beschouwen en daarna pas moslims. In Frankrijk wordt de burger aangemoedigd zich Frans te voelen en te gedragen. Hoewel de sociale werkelijkheid in Frankrijk anders is, ligt in Frankrijk in het politieke vertoog de nadruk op één gemeenschap van gelijkwaardige burgers. In Nederland blijft daarentegen het accent liggen op het anders zijn: je bent en blijft een allochtoon - een soort tweederangsburger - en wordt nooit een “echte Nederlander”. Toen Franse moslims zich in september 2004 solidair toonden met twee Franse journalisten die in Irak in gijzeling werden genomen, werd dit in Frankrijk als een succes van het beleid beschouwd. Deze onvoorwaardelijk solidariteit zou volgens sommigen zelfs hebben bijgedragen aan de vrijlating van de journalisten.

¹⁶⁵

¹⁶⁶ Hoogmoed (2005)

Overheidsbeleid ten aanzien van islamitische radicalisering en extremisme

Frankrijk heeft meer dan 30 jaar ervaring met het bestrijden van terrorisme. Aanvankelijk ging het vooral om strijd die voortkwam uit de dekolonisatie van (vooral) Noord-Afrika. Daarna volgden aanslagen van de linkse *Action Directe*, van de separatistische bewegingen van Corsica en Baskenland en aanslagen die gepleegd werden door de *Groupe Islamique Armée* (GIA), de militaire tak van het Algerijnse *Front Islamique du Salut* (FIS). De bestrijding van deze verschillende terroristische bewegingen heeft er toe geleid dat in Frankrijk een antiterrorisme beleid is ontwikkeld dat een sterk preventief karakter heeft en dat ten koste gaat van de individuele vrijheid en privacy van de burgers. Verdachte personen en netwerken worden nauwlettend gevolgd en preventief uitgeschakeld. Het merendeel van de Franse burgers lijkt bereid te zijn deze prijs te betalen om de nationale veiligheid te kunnen garanderen. Volgens de Franse overheid is de methode vruchtbaar. In de jaren '90 zijn door het "voortdurend druk uitoefenen op de verdachten" vier aanslagen vrijdeld en ook na 2001 zijn er geen grote terroristische aanslagen in Frankrijk mee gepleegd.

Sinds 2001 wordt het 'globaliserende islamisme' aangewezen als de belangrijkste strategische dreiging¹⁶⁷. Het islamisme begon zich begin jaren '90 te manifesteren in de Franse voorsteden. Dit leidde tot verzet van islamitische meiden tegen orthodoxe of fundamentalistische groeperingen. De beweging 'Ni putes ni soumises' ('geen slet en geen onderworpenen') ontstond als tegengeluid tegen de talloze, soms gewelddadige bedreigingen tegen hen. Meisjes werden gedwongen om zich op een 'islamitische' wijze zich te kleden en te gedragen.

De opstanden in deze banlieues in 2005 worden vaak geassocieerd met de toenemende religieuze radicalisering, maar hangen uiteraard voor een belangrijk deel samen met de sociaaleconomische situatie. Zo ligt het werkloosheidspercentage er boven de 30% en verkeren veel huizen in miserele staat. De harde confrontatie tussen de politie en de jongeren in de voorsteden leidde tot een repressief en preventief beleid. Dit repressieve beleid paste in de lijn van de strijd tegen het terrorisme met de mogelijkheid om vergaande maatregelen te kunnen nemen om opstandelingen en hun netwerken preventief op te kunnen sporen.

In juni 2008 verscheen *Le livre blanc sur la défense et la sécurité Nationale*¹⁶⁸, het witboek over Defensie en Nationale Veiligheid. Dit uitgebreide document beschrijft in drie delen het Franse beleid om terrorisme en radicalisering te voorkomen. Als het gaat om het tegengaan van de extremistische islam, wordt in Frankrijk langs twee sporen gewerkt: het bevorderen van de organisatievorming van de islam in Frankrijk en het bestrijden van radicaal islamisme.

Om internationale groeperingen aan te kunnen pakken wordt intensief samengewerkt met Europese landen en ook de landen van herkomst van vermoedelijk radicale figuren.

¹⁶⁷ Zie: WDOC documenten ministerie van Justitie, Inventarisatie van contraterrorismebeleid. Cahiers ca06-03.
¹⁶⁸ www.livreblancdefenseetsecurite.gouv.fr.

9.2 Marokkaanse aanpak van radicalisering en extremisme

Marokko is een islamitisch land sinds de Arabier Uqba ibn Nafi de islam in Marokko in 680 introduceerde. Behalve moslims wonen er ook kleine groepen joden en christenen. Van oudsher is het malikisme in Marokko de dominante rechtsschool (*madhab*).

Het malikisme wordt beschouwd als een traditionele stroming, die behalve op de Koran en de soenna een beroep doet op gewoonterecht, voornamelijk zoals het gangbaar was in Medina, *amal ahl al-medina*. Daarnaast wordt rekening gehouden met het algemeen belang (*istislah*), de traditie en de plaatselijke gewoonten. Zo wordt in de Marokkaanse islam veel waarde toegekend aan het soefisme en aan heiligenverering.

De belangrijkste persoon binnen het Marokkaans malikisme is van oudsher de koning van Marokko, die niet alleen wereldlijk leider van zijn land is, maar ook geestelijk leider. Hij is de Amir al-Muminin (Prins van de Gelovigen) en geeft leiding aan zowel de politieke als de rechterlijke macht. Alle belangrijke politieke beslissingen moeten met zijn instemming worden genomen.

Hoewel er in Marokko hierdoor geen klassieke scheiding van kerk en staat is, probeert de huidige koning, Mohammed VI, van Marokko een modern democratisch islamitisch land te maken. Sinds hij de troon erfde van zijn vader, Hassan II, liet hij direct weten het land politiek te willen hervormen. Er zijn daarna voorzichtige stappen gezet die hebben geresulteerd in eerlijkere verkiezingen, meer taalkundige en culturele vrijheden en onderzoek naar vroegere schendingen van de mensenrechten. Ook moderniseerde Mohammed VI de Mudawannah, het Marokkaans familierecht, wat resulteerde in een - in ieder geval op papier - flinke verbetering van de positie van de vrouw.

Opkomst islamitische bewegingen

De aanhang van islamitische bewegingen is in Marokko de laatste jaren gegroeid. Vooral jongeren zijn een prooi voor deze groepen, die hen beloven dat hun situatie zal verbeteren wanneer zij meer in de islam geloven en die als leidraad in hun dagelijks leven hanteren. De laatste jaren worden ook veel jongeren gerekruteerd in achterstandswijken en onder ex-criminelen en laagopgeleiden.¹⁶⁹

¹⁶⁹

Volgens Mohammed El Aydi, hoogleraar en specialist in radicale islam, zijn veel leiders van religieus radicale groepen ex-criminelen. Het geweld dat zij gebruikten tijdens hun crimineel leven, zetten zij het om in goede daden ten dienste van mensen om vertrouwen te winnen en op wijkniveau de regie naar zich toe te trekken en te behouden (Telquel Maroc, maart 2007).

Er zijn in Marokko tientallen orthodoxe islamitische groeperingen, waarvan sommigen geweld prediken. Je hebt tablighi's, van oorsprong Indo-pakistaanse piëtisten, soufi's, sji'ieten en salafisten. Journalist Taïeb Chadi portretteerde in 2003 23 verschillende groepen in het blad Maroc-Hebdo International (no 559, 23 tot 30 mei 2003¹⁷⁰), variërend van 'socialistische islamisten' tot de Salafia Jihadia.¹⁷¹ De twee grootste bewegingen zijn de PJD (Partij van Rechtvaardigheid en Ontwikkeling) en Al Adl Wal Ihsane (Rechtvaardigheid en Liefdadigheid).

PJD

Le Parti de la Justice et de Développement (PJD) (Partij van Rechtvaardigheid en Ontwikkeling) is ontstaan na een fusie van Attajdid Wal Islah (Vernieuwing en Hervorming) en Mouvement Populaire Démocratique et Constitutionnel (MPCD) in 1997. Hoewel de PJD conservatieve geloofsopvattingen heeft, staat de partij tegelijkertijd enigszins open voor hervorming en moderniteit. Dit maakte de partij geschikt om erkend te worden als politieke beweging. Na legalisatie door Mohammed VI groeide de partij in korte tijd uit tot een van de grootste van het land. Bij de laatste parlementsverkiezingen werd de islamitische Partij voor Rechtvaardigheid en Ontwikkeling (PJD) met 47 zetels de tweede partij van het land, net achter de conservatieve Istiqlal (52 zetels) en met ruime voorsprong op de socialistische USF (36 zetels).

Al Adl Wal Ihsane

Een zeer populaire islamitische beweging is Al Adl Wal Ihsane (Rechtvaardigheid en Liefdadigheid). Deze beweging is opgericht door sjeik Abdesslam Yassine (niet te verwarren met sjeik Ahmed Yassine, het voormalige hoofd van de Palestijnse Hamas). Yassine is de charismatische leider van de beweging, die pleit voor de transformatie van Marokko in een islamitische staat en invoering van de sharia. De beweging zet zich in voor een geweldloze islamisering van de samenleving via de sociaal-maatschappelijke organisaties die tot de beweging behoren en door nadrukkelijk aanwezig te zijn op de universiteiten. In zijn boek *Brieven aan de deugdzame democraten* liet Yassine overigens ook de mogelijkheid open voor politieke verandering langs gewelddadige weg.¹⁷²

In tegenstelling tot de Parti de Justice and Development Party (PJD) is het Al Adl Wal Ihsane niet toegestaan om als politieke partij deel te nemen aan de verkiezingen. Overigens zou de beweging dat zelf ook niet willen, omdat zij het huidige politieke systeem als onwettig beschouwt. De beweging is ook tegen het artikel in de Marokkaanse grondwet waarin staat dat de koning Mohammed VI Amir al-Muminin (Prins van de Gelovigen) is. In 2007 riep Al Adl Wal Ihsane op tot een boycot van de verkiezingen.

¹⁷⁰ http://www.maroc-hebdo.press.ma/MHinternet/Archives_559/html_559/liste_559.html

¹⁷¹ De Chebiba Islamia (Islamitische Jeugd), L' Aile Radicale Armée (Gewapende Radicale Vleugel), La Jamâa Islamia (Islamitische gemeenschap), Rabitat Al Mostakbal Al Islami (Alliantie voor de islamitische toekomst), Al Islah Wa Attajdid (Hervorming en Vernieuwing), Mouvement Populaire Démocratique et Constitutionnel (MPCD) (Democratische en Constitutionele Volksbeweging), Attajdid Wal Islah (Vernieuwing en Hervorming), Parti de la Justice et de Développement (PJD) (Partij van Rechtvaardigheid en Ontwikkeling), Al Badil Al Hadari (Beschaafd Alternatief), Al Haraka Min Ajl Al Oumma (Actie voor de Natie), Ousrat Al Jamâa (Familie van de Gemeenschap), Al Jamâa (de Gemeenschap), Al Adl Wal Ihsane (Rechtvaardigheid en Liefdadigheid), Jound Allah (Soldaten van Allah), Al Moujahidouns (Zij die zich verzetten), Addaâwa wa Tabligh (Prediking en Communicatie), Tariqa Boutchichia (Boutchichia-broederschap), De sjiëtische verenigingen, Attaqfir Wal Hijra (Uitbanning en Verdediging), Salafia Jihadia (Het Militante Salafisme), Assirat Al Moustakim (Het Rechte Pad), Ahl Sunna wa Jamaâ (Mensen van Sunna en Gemeenschap) en Jamaat Dar Al Korâne (Genootschap van het Huis van de Koran).

¹⁷² http://www.maroc-hebdo.press.ma/MHinternet/Archives_559/html_559/liste_559.html.

Sjeik Abdesslam Yassine werd onder het bewind van Hassan II drie jaar gevangen gezet en hij kreeg jarenlang huisarrest nadat hij het Marokkaanse bestuur onislamitisch had genoemd. De dochter van Yassine, Nadia, is voorzitter van de vrouwelijke tak van de organisatie. Zij organiseerde in een achterstandswijk van Salé (een stad vlakbij Rabat) in 2008 protestacties tegen het repressieve overheidsbeleid en de arrestatie van aanhangers van de beweging. Volgens Nadia Yassine moet de overheid geen onschuldige moslims veroordelen als terroristen. De tijd is volgens haar aangebroken dat de Marokkaanse overheid erkent dat Marokko aan het islamiseren is en dat dat goed is voor veel mensen die in armoede leven.¹⁷³ Volgens Al Adl Wal Ihsane probeert de islam juist de sociale ongelijkheid aan te pakken en houvast te bieden aan mensen die hun zekerheden verloren zijn. Islam kent geen radicalen, die zijn door de overheid gecreëerd.

Terrorisme

Het is zuur voor Marokko dat de bomaanslagen in Casablanca op 16 mei 2003, de aanslagen in Madrid op 11 maart 2004 en de moord op Theo van Gogh op 2 november 2004 bijna volledig zijn uitgevoerd door Marokkaanse mannen. Dit feit is moeilijk te verwerken voor een land dat trots is op haar tolerante islamitische tradities en zichzelf graag als een positieve uitzondering ziet in de Arabische wereld.

Toch zijn er al jaren islamitisch geïnspireerde terroristen in Marokko actief. In de jaren zeventig kwamen er al predikers uit Saoedi-Arabië naar Marokko en vormde zich een groepje islamisten met een eigen gewapende tak die zich Islamitische Jeugd noemde; later in de jaren tachtig ontstond de Organisatie van Marokkaanse Strijders.

Sinds het begin van de jaren negentig geldt de Groupe Islamique Combattant Marocain (GICM) als een van de actiefste terroristische netwerken.¹⁷⁴ De groep komt voort uit de Islamitische Jeugd en is ook buiten Marokko actief. De GICM, of meer specifiek de aan de GICM gelieerde Salafiyya Jihadiyya, wordt onder andere verantwoordelijk gehouden voor de bomaanslagen in Madrid in 2004. De Salafiyya Jihadiyya wordt ook verdacht van betrokkenheid bij of verantwoordelijkheid voor de grote aanslag in Casablanca (16 mei 2003, 41 doden) en van aanslagen in Casablanca op 9 en 10 april 2007 (in totaal 5 doden).

De *GICM* en de *Salafiyya Jihadiyya* bestaan voor een deel uit Marokkanen die in het begin van de jaren negentig zijn getraind in Afghanistan door Al Qa'ida, in hun strijd tegen de Sovjet-Unie. De groep heeft via de in Afghanistan opgedane contacten verregaande banden met andere in Noord-Afrika actieve organisaties. De *GICM* hangt hetzelfde gedachtegoed aan als Al Qa'ida en voert door middel van aanslagen de jihad in Marokko en in het Westen.¹⁷⁵

De *GICM* zou sinds enkele jaren geen centraal gezag meer kennen. De organisatie is gedecentraliseerd en opereert nu in losse cellen, die via internet contact onderhouden en waarin de *GICM* een aansturende rol heeft. Belangrijke inkomstenbron voor de *GICM* zijn creditcardfraude en de hasj-smokkel tussen Marokko en Europa.¹⁷⁶

¹⁷³ Jan Leyers (2007), *De weg naar Mekka*, Leuven: Van Halewyck.

¹⁷⁴ *Reformatorisch Dagblad*, 13 maart 2009

<http://www.refdag.nl/artikel/1397673/Marokko+onverwacht+vruchtbare+bodem+extremisme.html>

¹⁷⁵ Website NCTB, 2008.

¹⁷⁶ Bron: *Volkskrant*, 22 augustus 2006.

De Salafiyya Jihadiyya is volgens de Terrorist Knowledge Base (TKB) meer een doctrine dan een organisatie en de groep zou uit allemaal losse cellen bestaan, waartoe ook zouden kunnen behoren de Hijra Wattakfir, Attakfir Bidum Hijra, Assirat al Mustaqim, Ansar al Islam en de Moroccan Afghans.¹⁷⁷ De Salafia Jihadia wordt geïnspireerd door Abdelkrim Chadli, door zijn discipelen Abou Oubeïda genoemd. Hij roept op tot een Jihad tegen allen die zij als ketters beschouwen. Verder is Abou Omar Ben Mahmoud, beter bekend als Abou Katada, een inspirator. Katada is schrijver van het handboek van de Salafiyya Jihadiyya: “De Jihad en de Ijtihad: beschouwingen over methode”.¹⁷⁸

Beleid Marokkaanse overheid

De Marokkaanse overheid legt bij voorkeur de bron voor de terreur buiten Marokko en verwijst bijvoorbeeld naar Al-Qaida, salafisten uit de Arabische wereld of terreurgroepen uit Algerije. Waar de radicalisering ook vandaan komt, de Marokkaanse overheid wordt in eigen land geconfronteerd met een toenemend islamisme in de politiek en in de Marokkaanse samenleving.

Preventief beleid

Omdat Marokko van mening is dat radicalisering een internationaal probleem is en dat het weinig te maken heeft met intern sociale vraagstukken doet Marokko formeel weinig aan preventief beleid om (islamitische) radicalisering te voorkomen. Preventief beleid betekent voor Marokko vooral deelname aan de operatie ‘Active Endeavour’ van de NAVO landen. De participatie van Marokko in de antiterroristische operatie van de NAVO heeft als doel eventuele aanslagen in het Middellandse Zeegebied te voorkomen.

Neo-malikisme

Tot 11 september 2001 benoemde de staat nog salafisten tot imam. De stroming werd niet gezien als staatsgevaarlijk maar juist aangemoedigd door de koning, legt politicoloog Mohammed Darif uit. „De salafisten moesten tegenwicht bieden aan populaire moslimgroeperingen als de Al-Adl wa Al-Ihsane”, zegt hij in Trouw van 2 januari 2006.¹⁷⁹ De vorige koning, Hassan II, liet volgens Darif toe dat moskeeën met geld uit Saoedi-Arabië werden gefinancierd en sjeiks die tot de heilige oorlog opriepen konden vrijelijk hun gang gaan.

De laatste jaren ontwikkelt Marokko actief beleid om de groei van islamitische bewegingen tegen te gaan. In het bijzonder richt de overheid zich op de populaire Al Adl Wal Ihsane. De autoriteiten vrezen volgens politicoloog Mohammed Darif deze beweging meer dan de salafisten. Al ADL Wal Ihsane wordt als een bedreiging gezien voor de veiligheid en het door Mohammed VI voorzichtig ingezette democratiseringsbeleid.

¹⁷⁷ Memorial Institute for the Prevention of Terrorism (MIPT).; http://www.start.umd.edu/start/data/tops/terrorist_organization_profile.asp?id=4257

¹⁷⁸ Maroc-Hebdo International no. 559, 23 tot 30 mei 2003...

¹⁷⁹ ‘Salafisten. Niemand geeft Amrin een baantje’, artikel van Julie van Traa in Trouw van 2 januari 2006

De Marokkaanse overheid wil religieuze radicalisering met religieuze middelen bestrijden. De overheid investeert daarom in religieuze hervormingen, die soms worden aangeduid als neo-malikisme. In haar beleidsnota's benadrukt de Marokkaanse overheid dat er naast de islam ook andere culturele, maatschappelijke en sociale aspecten verworvenheden zijn die Marokko kenmerken. In de opvatting van de overheid kunnen deze verworvenheden prima samengaan met de islam. Op staatsniveau worden imams bijeengeroepen voor bijles in essentiële eigenschappen van de Marokkaanse islam.¹⁸⁰ Dit lijkt onder andere bedoeld om de Marokkaans islamitische tradities te bewaren en invloeden van bijvoorbeeld het (Saoedische) salafisme een halt toe te roepen.

Daarnaast streeft de overheid naar meer samenwerking met de moskeeën. Deze samenwerking leidt tot kritiek op zowel de overheid als de moskeeën. Zo stelde het tijdschrift L'Economiste vlak na de aanslagen in 2003 dat de terroristische aanslag een product was van het indringen van de religie in de politiek. L'Economiste waarschuwde de overheid dat de moskeeën in Marokko niet voldoende geëquipeerd zouden zijn om activiteiten tegen radicalisering te ondernemen. Zij zijn er vaak ook niet van overtuigd dat radicalisme iets met de islam te maken zou hebben. Moskeeën kunnen moeilijk politieagent spelen en mensen de toegang tot het gebed verbieden. Ook de moskeeën krijgen kritiek: zij worden gezien als collaborateurs wanneer zij zich laten gebruiken door mensen die in dienst zijn van de overheid. De overheid moet de moskeeën met rust laten en hun taak uitvoeren.

Repressie

Na de aanslagen in Casablanca werden volgens het Jaarboek van Amnesty International ruim 3000 mensen gearresteerd (Amnesty jaarboek 2006) en werden vijftienhonderd verdachten vanwege betrokkenheid bij de aanslagen en andere "terroristische" activiteiten vervolgd. Ten minste zestien van hen werden ter dood veroordeeld en honderden anderen kregen gevangenisstraffen opgelegd. Tientallen veroordeelden verklaarden te zijn gemarteld of mishandeld, soms in geheime detentiecentra, maar doorgaans werden hun beweringen niet onderzocht.

Ook kiest de Marokkaanse overheid voor een sociale controle die repressief van aard is. Politie en leger manifesteren zich nadrukkelijker op straat. Er wordt hard opgetreden tegen mogelijke radicalen. Tot de repressie behoort ook de inzet van de geheime diensten. Sinds de aanslag in Casablanca in 2003 is de inzet en het bezoek van agenten in burger aan de scholen en universiteiten alleen maar geïntensiveerd en toegenomen.

Democratisering en repressie

Concluderend kan gesteld worden dat Marokko momenteel wordt gekenmerkt door twee processen die haaks op elkaar staan: democratisering gaat gecombineerd met een repressiever optreden van de overheid. Dit leidt tot een situatie die explosief kan zijn; een lichte toename van de vrijheid van meningsuiting, een gigantische werkloosheid, een stijging van criminaliteit en gevoelens van onveiligheid en onzekerheid, een groeiende aanhang voor het salafisme en een stijging van anti-joodse gevoelens.

¹⁸⁰ Volgens Kamal Essabane (<http://www.wijblijvenhier.nl/index.php?/archives/1770-Neo-malikisme.html>) moeten in alle Marokkaanse moskeeën de onderlinge verschillen geminimaliseerd worden. Men is verplicht na het Maghreb gebed één hisb (1/60e) deel van de Koran te reciteren naar oud Marokkaans gebruik, een traditie ingevoerd in de tijd van de Almohaden (Al-muwahidien) dynastie. De Koran reciteren door imams mag alleen in de 'warsh' stijl en na het gebed is men verplicht de 'salaat al ibrahimiya' (gebed over de profeten Mohammed en Ibrahim, vzmh) uit te spreken. Ook is er in veel moskeeën een tv op gehangen en is men verplicht daar elke dag de religieuze tv-zender van de koning 'As-Saadisa' ('de 6e', genoemd naar Koning Mohammed VI) te kiezen. Wie afwijkt van de norm wordt op het matje geroepen.

Volgens politicoloog Mohammed Darif wil Marokko met haar repressieve aanpak aan de Verenigde Staten en Europa laten zien dat zij meevecht in de wereldwijde oorlog tegen terrorisme. Maar juist deze tegen Al-Qaida gerichte politiek is volgens Darif gevaarlijk: “Het moedigt salafisten nog meer aan om juist in Marokko aanslagen te plegen. Er bestaat zeer zeker gevaar en de Marokkaanse regering moet waakzaam blijven.” Veelvuldig moslimfundamentalisten oppakken van wie niemand zeker weet of zij ook daadwerkelijk van plan waren aanslagen te plegen, werkt volgens hem averechts.¹⁸¹

9.3 Britse aanpak van radicalisering en extremisme

In Groot-Brittannië wonen tussen de 1.5 en 2 miljoen moslims - slechts 2,5% van de bevolking. Grote steden zoals Londen, Bradford, Leicester, Oldham en Birmingham hebben relatief gezien een veel omvangrijkere moslimpopulatie (tussen de 12 en 20 %). Er zijn in het Verenigd Koninkrijk rond de 1.600 geregistreerde moskeeën. Anders dan in Nederland is de scheiding tussen kerk en staat in Engeland niet doorgevoerd¹⁸². In de Europese Unie is dat vrij uitzonderlijk. Alleen Griekenland en Denemarken kennen een zogenaamde staatskerk en Zweden had tot 2000 een staatskerk. Het ontbreken van die scheiding houdt overigens geenszins in dat moslims in Groot-Brittannië hun religie niet in alle vrijheid beleven¹⁸³. Sterker nog, zelfs politieagentes mogen een hoofddoek in functie dragen en de aartsbisschop bleek voorstander van het doorvoeren van sommige aspecten van de *shari'a*¹⁸⁴

Islamitisch onderwijs is hoofdzakelijk particulier initiatief. Van de bijna 400.000 moslimleerlingen tussen de 5 en 15, bezochten er bij de laatste census nog geen 2.000 van hen één van de zeven door de staat gesubsidieerde islamitische scholen. Daar komt wellicht verandering in. De officiële politiek lijn lijkt gericht op de opname van rond de 100 particuliere islamitische scholen in de staatssector, vooral om meer zeggenschap te krijgen over het curriculum en het pedagogische klimaat. Onderzoek toont aan dat er ook nogal wat educatieve initiatieven zijn waar weinig tot niets over bekend is en de nodige zorgen over zijn. Het gaat daarbij onder meer over 24 scholen die worden gefinancierd door Saoedi-Arabië en 26 fundamentalistische seminaries (*Dar al-'Ulum*)¹⁸⁵.

¹⁸¹ Van Traa (21 september 2006)

¹⁸² Volgens sommige auteurs is er in Engeland weldegelijk een - zoals zij dat noemen - beperkte scheiding tussen kerk en staat. Bedienaars van de eredienst zijn immers geen staatsambtenaren. Zie bijvoorbeeld: Dierickx (2008), p. 278.

¹⁸³ Over de betekenis en reikwijdte van het beginsel 'scheiding tussen kerk en staat' bestaat veel onenigheid en onduidelijkheid. Begrippen als laïciteit en secularisering worden in die discussie over één kam geschoren. Maar ook de vrijheid van godsdienst wordt door politici en opiniemakers regelmatig ondergeschikt gemaakt aan een beginsel dat niet eens in de grondwet is vastgelegd. Olivier Roy maakt aan die onduidelijkheden in De islam en de scheiding van kerk en staat (2006) op overtuigende wijze een einde. Zie ook hoofdstuk 5.4. over de scheiding van kerk en staat.

¹⁸⁴ Aartsbisschop Rowan Williams, hoofd van de Anglicaanse gemeenschap, gaf in een voordracht in februari 2008 de onvermijdelijkheid aan van een vorm van officiële erkenning van elementen van de shari'a. Deze speech deed veel stof opwaaien en leidde tot zeer uiteenlopende reacties uit de Britse moslimgemeenschap. Sommige benadrukten dat de aartsbisschop hier natuurlijk niet doelde op uitvoering van 'hudud' (steniging, het afhakken van ledematen en lijfstraffen), anderen gaven aan dat de vraag om de invoering van de Shari'a vooral een ideologisch slogan is om niet aan moskeeën verbonden, radicaliserende moslimjongeren te mobiliseren.

¹⁸⁵ Voor een uitgebreide analyse over islamitisch onderwijs in Engeland; MacEoin en Whiteman (2009).

Moslims worden in Engeland informeel door een scala aan koepelorganisaties vertegenwoordigd. De belangrijkste daarvan zijn de *Muslim Council of Britain* (MCB, vanuit de grootste organisatie met meer dan 400 aangesloten moskeeën, maar door veel 'gematigde' moslims in Engeland als fundamentalistisch bestempeld), de *British Muslim Forum* (BMF), de *Muslim Association of Britain* en de *Sufi Muslim Council* (SMC). Daarnaast faciliteert de Britse overheid de *Mosques and Imams National Advisory Board* (MINAB). Géén van hen heeft echter de officiële bevoegdheid om namens de moslimgemeenschap met de overheid te onderhandelen. Formeel gesproken is er dus geen erkend moslimleiderschap. Juist door het ontbreken van een voor iedereen herkenbaar aanspreekpunt is er veel ruimte voor informele praktijken. Zo blijkt er op het gebied van de rechtspraak inmiddels al sprake te zijn van tribunalen waar de shari'a wordt gehanteerd. De *Muslim Arbitration Tribunal* (MAT) omvat een netwerk van shari'a tribunalen die onder leiding staan van het hoofd van de *Hijaz College Islamic University, Sheikh Faiz-al-Aqtab Siddiqi*.¹⁸⁶ Onder de in Engeland geldende *Arbitration Act* uit 1996 kunnen uitspraken die deze tribunalen doen, doorgevoerd worden door provincies en hoge rechtbanken.¹⁸⁷

Engeland is meer en meer het epicentrum van de radicale islam in West-Europa geworden. De combinatie van een radicale islamitische retoriek (onder meer over de invoering van de shari'a en de omgang met niet-moslims) met financierings- en rekruteringsactiviteiten door *jihadisten* heeft vooral de kansarme moslimjongeren in de grote steden vatbaar gemaakt voor de gewelddadig extremistische uitingvormen van de islam.¹⁸⁸ In dit extremistische spectrum spelen de *Supporters of the Shari'a* van *Abu Hamza al-Masri* (gedetineerd sinds 2004) en de Engelse vertakkingen van *Hizb at-Tahrir* (Partij van de Bevrijding) en *Al-Muhajiroun* (de Migranten) onder leiding van *Sheikh Omar Bakri Mohammed* een centrale rol. Daarnaast is de Pakistaanse, volgens sommigen radicaliserende variant van het *Deobandisme*¹⁸⁹ in het Verenigd Koninkrijk invloedrijk. De daaruit voortkomende *Tabligh-i-Jamaat* die in Engeland actief is, staat wel bekend om haar vrouw- en niet-moslimonvriendelijke gedachtegoed, maar wordt over het algemeen gezien als apolitieke beweging.

De reactie van de overheid is tweeërlei; enerzijds wordt tegen de meest extreme en gewelddadige elementen door politie en justitie keihard opgetreden en aan de andere kant wordt verwaterd radicalisme getolereerd en iedere vorm van 'mainstream' islam gestimuleerd als alternatief. Net als Wouter Bos¹⁹⁰, zijn Tony Blair en Gordon Brown van mening dat politici zich op gepaste wijze mogen mengen in de manier waarop religies in de samenleving vorm krijgen. De vraag is of deze reactie het passende antwoord is op de problemen in die de Engelse grote steden hebben met de opkomst van extremistische uitingvormen van de islam. Volgens veel kenners denkt de Britse overheid de zaak onder controle te hebben, maar is er feitelijk alleen ervaring met de directe repressieve aanpak (keihard ingrijpen door politie en justitie) en wordt er verder passief toegekeken. Om hier meer inzicht in te krijgen wordt wat meer gedetailleerder ingegaan op de situatie en aanpak in Birmingham.

186 Voor een gedetailleerde beschrijving van de door MAT behandelde zaken, zie www.matribunal.com/index.html.

187 Abul Taher, 'Revealed: UK's first official sharia courts', *The Sunday Times*, September 14, 2008.

188 Zie hiervoor onder meer: Centre for Islamic Pluralism (CIP) (2009).

189 Deobandisme kent zijn oorsprong in het noordelijk deel van India als reactie op de Engels kolonisatie. Deobandi zijn soennieten, die de Hanafitische rechtsschool aanhangen en bekend staan om hun uitgebreide netwerk aan scholen en seminaries (Dar al-Ulum) en om hun missionaire (da'wa) inslag.

190 Wouter Bos vindt de scheiding tussen kerk en staat geen absoluut beginsel en pleit in dat kader voor een liberale islam in Nederland (de Pers, 3/9/2007). Om daar concreet vorm aan te geven zei hij in dezelfde krant: 'Als politicus mag ik de diversiteit in religie bevorderen door een podium te geven aan de stromingen in het geloof die niet genoeg worden gezien.'

De aanpak in Birmingham

Birmingham is met 200.000 moslims op 1 miljoen inwoners na Londen de stad met de meeste moslims in Groot-Brittannië. Over 15 jaar vormen moslims de grootste bevolkingsgroep in de stad. Volgens de Britse geheime dienst is Birmingham zeer gevoelig voor terroristische aanslagen, die voor een belangrijk deel uitgevoerd zouden kunnen worden door geradicaliseerde moslims. Veel moslimjongeren zijn gevoelig voor het radicale geluid. Slechts een heel klein deel van hen (er worden door de autoriteiten bewust geen percentages of cijfers genoemd) verdedigt gewelddadig extremisme¹⁹¹. Het merendeel (75%) van de moslims heeft een Pakistaanse achtergrond. Zij komen oorspronkelijk nagenoeg allemaal uit Mirpur, een district in het Pakistaanse deel van Kashmir. Verder wonen er moslims uit Bangladesh, Jemen, Irak, Afghanistan, India en Afrikaanse landen, maar ook uit verschillende Afrikaanse landen en de Caraïben. Tot slot wonen er vluchtelingen uit onder meer Somalië, Bosnië en Iran en ook Koerden en bekeerlingen. Birmingham huisvest ruim 200 moskeeën.

Wat is radicalisering en hoe pak je het aan?

Door het stadsbestuur in Birmingham wordt radicalisering beschouwd als het proces waarbij een individu wordt overtuigd om actief of passief gewelddadig extremisme te ondersteunen. Tegen gewelddadige vormen van extremisme en terrorisme wordt repressief (politie en justitie) opgetreden. Verder is de gemeentelijke aanpak preventief, gericht op het wegnemen van de voedingsbodem, waarbij wordt ingezet op het voorkomen van frustratie, discriminatie, vernedering, vervreemding en onrecht(vaardigheid). Daarnaast wordt fors geïnvesteerd in de ontwikkeling van een alternatief aanbod.

Op het eerste gezicht niets bijzonders. Dat gebeurt zowel methodologisch als qua aanpak op hoofdlijnen ook in Amsterdam en andere grote Europese steden. Het verschil zit hem dan ook in de concrete uitvoering. Het aanbod is met recht alternatief te noemen. Niet gehinderd door discussies over de scheiding tussen kerk en staat, gezegend met een sterk ontwikkelde en geïnstitutionaliseerde moslimgemeenschap en verrijkt door een ambtenarencorps met - onder de bevolking en organisaties - invloedrijke moslims op centrale posities, worden weinig middelen geschuwd om mogelijke opkomst van gewelddadig extremisme in de kiem te smoren. Jongeren die (gedeeltelijk) ge(de)radicaliseerd zijn, worden overigens expliciet in de curatieve aanpak meegenomen.

Verkenner

Birmingham werkt met een groot aantal in clusters verdeelde projecten aan de hand van een soort handboek: de 'Gemeentelijke Verkenner om Gewelddadig Extremisme te Voorkomen'. Centraal staat het logo 'Winning Hearts and Minds'. De methode wordt op beperktere schaal eveneens op nationaal niveau en in Londen gehanteerd. Belangrijk uitgangspunt van deze methode is de assumptie dat de islam wordt gekaapt door extremistische ronselaars, selectief wordt gebruikt door de media, niet bekend is bij niet-moslims en slechts gedeeltelijk toegankelijk is voor de jeugd. De clusters zijn:

¹⁹¹ Meah (27 november 2008).

a) Terugvorderen van de islam

Training aan docenten en bijeenkomsten voor ouders op islamitische scholen;

Een training gericht op de verbetering van zowel het cognitieve gedeelte als het pedagogische klimaat op school (docenten), het promoten van 'mainstream' islam en de organisatie van voorlichtingsbijeenkomsten voor ouders over sociale cohesie en gemeenschapszin.

Intensieve samenwerking (waaronder training van de moskeemedewerkers/ bestuurders) met de 10 belangrijkste moskeeën in Birmingham;

Training om de vaardigheden en het professionalisme van de moskeebestuurders te verbeteren, de moskeeën beter te kunnen managen en het vervaardigen van een toolkit om op eenvoudige manier de voor alle op religie gebaseerde organisaties in de stad. Van deze trainingen is massaal gebruik gemaakt. De onderlinge relaties tussen de moskeeën en het gemeentebestuur zijn aanzienlijk versterkt.

Stimuleren van jong leiderschap onder de moslimbevolking;

Jongeren werden door experts getraind om theologisch weerwoord te bieden tegen de verspreiders van extremistische ideologieën.

Training van imams in samenwerking met de Universiteit van Birmingham;

Birmingham wil een robuust religieus leiderschap om extremisme tegen te gaan. Geconstateerd werd dat veel imams onvoldoende konden antwoorden op de vragen van de jongeren (door taalproblemen of culturele verschillen). In samenwerking met de Universiteit van Birmingham is een uitvoerig trainingsprogramma ontwikkeld, dat vanaf 2008 wordt uitgevoerd.

b) Media

Workshops mediatraining in samenwerking met de BBC en Channel 4;

De workshops zijn enerzijds gericht op het vergroten van de mediavaardigheden van vertegenwoordigers van moslimorganisaties en anderzijds bedoeld om medewerkers van omroepen en andere media meer bij te brengen over de wensen en frustraties van de moslimgemeenschap in het huidige politieke klimaat.

Positieve bronnen;

Door consequent en inzichtelijk aanbod het op grote schaal laten gebruik maken door de meest uiteenlopende instituties en organisaties van toegankelijke en genuanceerde berichtgeving over de islam. Achterliggende gedachte is meer inzicht in de achtergronden en het versterken van wederzijds begrip tussen moslims en niet-moslims.

c) Vrouwen

Moslimes in actie!¹⁹²

Project gericht op het identificeren en vaststellen van de problemen waar moslimes tegen aan lopen en het ontwikkelen van een actieplan om die problemen te lijf te gaan.

d) Jongeren

Studiegroepen;

Deze studiegroepen zijn gericht op de ontwikkeling van meer kennis over de islam bij jonge moslimes, in samenwerking met moslimorganisaties - radicaal en gematigd - en 'mainstream' imams. Het deelproject werkte - ook volgens de evaluatie¹⁹³ - fantastisch. 300 jongeren namen deel. De mening van één van hen:

"The Study Circle enabled me to understand Islam from the original sources, to interpret it in accordance to my life as a British citizen and to know how to live peacefully with other communities."

Reis van de Geest (Journey of the Soul);

Jonge moslimes (waarvan sommige ge(de)radicaliseerd waren) maakten gezamenlijk met 'mainstream' imams de reis naar *Umra*. Het herstelde de band tussen de imams en de jongeren. De imams werden weer mentor en leraar. De boodschap van de imams bleek een aanvaardbare tegenhanger van de door velen als waarheid beschouwde argumenten van gewelddadige extremististen. Het geloof werd daardoor als het ware 'verzorgd en gereinigd'.

Succesclubs;

De succesclubs focussen op het versterken van de weerbaarheid door in te zetten op islamitische concepten als *Khidmah* (vrijwilligerswerk), *Tazkiyah* (zelfontwikkeling), *Tahdhib* en *Ahlaq* (manieren en omgangsvormen) en *Usrah* (familie). Hiermee werden als het ware de verantwoordelijkheden van moslimes in de samenleving als geheel meegegeven, als reactie op gewelddadig extremisme. Daarbij worden jongeren en jongerenwerkers begeleid door ingeschakelde rolmodellen (soms gederadicaliseerd). De meer dan 400 participanten werden aangemoedigd vragen te stellen over hun identiteit, burgerschap, religie, cultuur en achtergrond, die schijnbaar door hun ouders en de zittende moslimelite moeilijk beantwoord konden worden. Jongerenwerkers kunnen nu een op religie gebaseerde training aanbieden.

¹⁹² McDonald (2008).

¹⁹³ Waterhouse Consulting Group (November 2008).

e) Interactie tussen de lokale overheid en moslimorganisaties

Ken je klanten;

De overheid heeft volgens de stad Birmingham als taak de weerstand tegen extremisme te vergroten door de banden en links tussen de samenleving als geheel en de moslimgemeenschap(en) te versterken. Gemeentelijke beleidsmakers en vertegenwoordigers van organisaties uit het maatschappelijk middenveld gaan samen voor cohesie en insluiting. Ze zoeken gemeenschappelijk oplossingen voor de korte en lange termijn op vijf hoofdthema's: onderwijs en vaardigheden; werkgelegenheid en regeneratie; gezondheid(szorg); misdaad en veiligheid en kunst en cultuur.

Navolging?

De aanpak van Birmingham om radicalisering te voorkomen en tegen te gaan is soms gewaagd, maar lijkt effectief. De vooronderstelling van veel islamdeskundigen dat er in Groot-Brittannië weinig gebeurt om gewelddadig extremisme preventief in de kiem te smoren, lijkt dan ook in het geval van Birmingham zeker niet bewaarheid. Implementatie in de grote steden van Nederland zal bij veel van de deelprojecten echter moeilijk te realiseren zijn. Zo staan de grondwet en andere regelgeving (waaronder het inconsequente gebruik van het beginsel 'scheiding tussen kerk en staat') directe bemoeienis van de overheid met de invulling van de religie hier in de weg. Het promoten van een 'mainstream' islam op scholen en het inzetten van 'gematigde' imams in moskeeën wordt in Birmingham gezien als vorm van partnerschap en samenwerking, maar is hier juridisch aanvechtbaar. Openlijke samenwerking met vertegenwoordigers van radicale moslimbewegingen ligt in Nederland evenmin voor de hand.

Verder ontbreekt het hier helaas nog vaak aan jong en hoog opgeleid kader bij de organisaties en instituties in de verschillende moslimgemeenschappen, maar ook aan gezaghebbende moslims op centrale posities binnen het overheidsapparaat. Om aan die instroom meer vorm te geven zou de inzet vooral gericht moeten zijn op projecten met en voor jongeren.

Processen van radicalisering en polarisatie zijn van alle tijden, maar worden afhankelijk van plaats en tijd verschillend ervaren. Terwijl Nederland in de jaren '70 van de vorige eeuw feitelijk veel meer last had van terroristische aanslagen dan nu, wordt de dreiging van terrorisme de afgelopen jaren als veel groter ervaren. Dertig jaar geleden vielen er veel meer doden, maar hadden we nog geen NCTb, geen actueel dreigingsalarm en geen actieplannen radicalisering en polarisatie. Nu wel.

Er kunnen tal van redenen worden aangedragen waarom de angst voor radicalisering en terrorisme is gegroeid. Eén daarvan is dat de burgers zich in een sterk geïndividualiseerde en gedigitaliseerde samenleving steeds kwetsbaarder zijn gaan voelen of dat ze angstiger zijn geworden omdat ze door de opkomst van nieuwe media en de verandering in de berichtgeving veel meer berichten krijgen te verwerken over geweld en kleine criminaliteit. Een andere verklaring die gegeven kan worden is dat burgers en de samenleving als geheel steeds meer de kenmerken van een *controlfreak* gaan vertonen: hoe meer we ons willen indekken voor al het mogelijke gevaar, hoe bewuster we ons worden van deze mogelijke gevaren. Ook is het besef gegroeid dat door de afhankelijkheid van nieuwe media en de beschikbaarheid van chemische en nucleaire wapens de samenleving kwetsbaarder is geworden.

Radicale islam

De verklaring die echter het meest wordt gegeven voor een toenemende angst voor radicalisering en terrorisme is de opkomst in de westerse wereld van het moslimterrorisme. Er waren al veel langer jihadisten die terroristische aanslagen pleegden, maar die vonden voornamelijk plaats in islamitische landen en waren meestal niet gericht tegen westerse doelen. Maar zeker na de aanslagen van 11 september 2001, de moord op Theo van Gogh in 2004 en de aanslagen in Madrid en Londen werd duidelijk dat ook de bevolking in westerse landen het slachtoffer kon worden van een aanslag door moslimextremisten.

Terwijl andere vormen van extremisme (extreemrechts, extreemlinks, separatisme en dierenactivisme) zich voornamelijk richten tegen een specifieke bevolking- of beroepsgroep, worden de aanslagen van de radicale islam gezien als aanslagen tegen de gehele westerse beschaving. Hiermee is iedere burger in een westers land een potentieel slachtoffer van een aanslag geworden.

Daarnaast verklaren de jihadisten zich als 'zuivere moslims' op religieuze bronnen als de Koran en de Hadith te baseren. Hiermee onderstrepen zij dat de islamitische bronnen kunnen inspireren tot geweld en dragen ze fors bij aan de angst voor de islam in de westerse wereld.

Relativering?

Toch lijkt er de afgelopen jaren in Nederland steeds meer sprake van enige relativering van de dreiging van islamitisch geweld. Die relativering komt deels voort uit het gegeven dat er na de grote aanslagen in Madrid en Londen amper sprake is geweest van islamitische aanslagen in Europa. Europa heeft sindsdien voornamelijk last van de terreur die wordt gepleegd door vooral linkse extremisten en separatisten, en in veel mindere mate van moslims en rechtsextremisten (zie de EU Terrorism Situation & Trend rapporten 2007-2009 van Europol).¹⁹⁴

¹⁹⁴ <http://www.europol.europa.eu/index>.

Steeds vaker wordt nadrukkelijk erkend dat niet iedere orthodoxe moslims een potentiële terrorist is en dat radicaal gedrag ook 'gewoon' pubergedrag kan zijn. Een beetje polarisatie wordt vaker gezond genoemd en noodzakelijk voor de emancipatie van groepen.

Bovendien is het accent in de loop van de tijd meer verschoven van het tegengaan van radicalisering naar het tegengaan van polarisatie. De term 'radicalisering' blijkt in de praktijk vaak geen goed startpunt voor een gesprek. Zowel gemeenten, migrantenorganisaties, jongerenwerkers als scholen herkennen in hun directe omgeving vaak geen gevallen van radicalisering. 'Discriminatie', 'uitsluiting', 'isolatie', 'vervreemding' of 'met de rug naar de samenleving gaan staan' of 'polarisatie' blijken omschrijvingen die wel leiden tot herkenning en een gesprek, zeker bij migrantenorganisaties, jongerenwerkers en politiebeambten.

Na de spanning en soms hongerige paniek die in Nederland ontstond als reactie op de moord op Van Gogh kan het nuttig zijn wanneer beleidsmakers een relativerende toon aanslaan. Het wordt echter riskant wanneer deze relativering doorslaat in bagatellisering. Er zijn immers niet veel extremisten nodig om de samenleving langdurig te ontwrichten en grote schade aan te brengen. De groep jongeren die vatbaar is voor radicalisering is niet groot, maar die groep moet wel weerbaar worden gemaakt tegen een rijke voedingsbodem aan oorzaken die kunnen leiden tot radicaal gedrag.

Een oorzaak voor radicalisering kan polarisatie zijn. En het is opvallend dat uit verschillende onderzoeken, waaronder dat van ACB Kenniscentrum in Noord-Holland, naar voren komt dat een groot deel van de gemeentebestuurders meent dat er in hun gemeenten geen sprake is van zorgwekkende polarisatie, terwijl jongerenwerkers, politiebeambten of vertegenwoordigers van antidiscriminatiebureaus en migrantenorganisaties uit dezelfde gemeenten, zich wel zorgen maken.¹⁹⁵ Bovendien signaleert de Anne Frank Stichting sinds de jaren '70 van de vorige eeuw een ontwikkeling in extreemrechts en racistische geweld: het neemt toe, het verhardt en de samenleving raakt er meer aan gewend.¹⁹⁶

Adviseurs van ACB Kenniscentrum constateren dat veel gemeenten wel weten wat ze moeten doen wanneer hun gemeente wordt getroffen door een natuurramp, maar dat ze niet of nauwelijks een plan hebben wanneer een incident dreigt te ontaarden in een rel tussen bevolkingsgroepen. Sommigen menen dat etnische spanningen zijn voorbehouden aan grote steden, maar recente rellen en spanningen in bijvoorbeeld Culemborg, Gouda en Ede tonen aan dat ook middelgrote gemeenten het decor kunnen vormen voor etnische conflicten. Incidenten als aanslagen met molotovcocktails op moskeeën vinden juist vooral plaats in kleinere gemeenten.

In middelgrote gemeenten dient daarom ook een beleid te worden ontwikkeld om polarisatie tegen te gaan en escalatie van kleine incidenten te voorkomen. Hoewel de kennis op dit terrein nog relatief jong is en er nog maar amper sprake is van overdraagbare methodieken, kunnen initiatieven en ervaringen uit binnen- en buitenland wel fungeren als inspiratiebron.

Kerk en staat

Een onderwerp dat zowel op nationaal als op lokaal niveau bij de aanpak van islamitische radicalisering steeds weer opspeelt is de scheiding tussen kerk en staat. Het gaat hierbij om een theoretisch beginsel waarvan de praktische uitwerking in de tijd en per plaats kan verschillen, afhankelijk van het politieke en maatschappelijke krachtenveld. De paragrafen over de aanpak van radicalisering in het buitenland illustreren dat er ook in Europa zeer verschillend over de verhouding tussen kerk en staat wordt gedacht.

¹⁹⁵ Arts, L en Ulichki, F. (2009)

¹⁹⁶ (<http://www.monitorracisme.nl/content.asp?PID=316&LID=1>)

In Nederland wordt het krachtenveld nu bepaald door de opkomst van zowel de islam als het secularisme. Terwijl de religieuzen zoveel mogelijk vrijheid willen om hun godsdienst te kunnen belijden, willen de seculieren religie juist zoveel mogelijk weren uit het publieke domein. In een samenleving waarin het secularisatieproces nog maar enkele decennia aan de gang is, wordt de islam door grote groepen als een bedreiging beschouwd van relatief recent verworven en 'niet onderhandelbare' waarden die voortkomen uit bijvoorbeeld de emancipatie van vrouwen en homoseksuelen.

Wil een gemeente binnen deze krachtsverhoudingen een effectief beleid ontwikkelen om polarisatie, radicalisering en uitsluiting te voorkomen, dan moet er sprake zijn van 'insluiting' en dienen er, met de (grond)wet als uitgangspunt, bruggen te worden geslagen tussen verschillende bevolkingsgroepen. Dat leidt vaak tot moeilijke afwegingen, waarin zowel principiële als praktische argumenten een rol spelen. Een bestuurder kan hierbij maar in beperkte mate een beroep doen op *good practices* van elders en zal op grond van de lokale verhoudingen zijn eigen afweging moeten maken.

Internet

Een onderdeel waar geheel onterecht nog weinig aandacht voor is, is het internet. Jongeren besteden meer tijd aan internetten dan aan andere media. Het is het belangrijkste middel voor hen geworden om informatie te verzamelen en te communiceren met anderen.

De impact van grote communities op het internet is bijzonder groot geworden. Websites als maroc.nl en marokko.nl hebben bijvoorbeeld meer geregistreerde en terugkerende bezoekers dan politieke partijen leden hebben. En het bereik van een gemiddelde welzijnsorganisatie, school of migrantenorganisatie valt volstrekt in het niet bij het bereik en de impact van een redelijk bezocht internetplatform.

Internet speelt dan ook een belangrijke rol bij de identiteitsontwikkeling van jongeren en bij het beeld dat ze van anderen en van zichzelf vormen. Op het internet is sprake van een zekere balkanisering: hoewel het aanbod van sites en communities enorm groot is, blijken mensen vooral die sites te bezoeken waar ze gelijkgestemden vinden. Op zoek naar de waarheid, speuren internettende burgers dus vooral naar een bevestiging van hun eigen (vooringenomen) waarheid.

Weinig weerbare jongeren die op zoek zijn naar hun identiteit kunnen gevoelig zijn voor websites waarop een extremistisch gedachtegoed wordt aangeboden. Het simpele, weinig genuanceerde onderscheid dat op deze sites wordt gemaakt tussen goed en kwaad, biedt hen al snel houvast. En waar sprake is van de botsing van uiteenlopende meningen, krijgt dit al snel de vorm van forse polarisatie die geregeld ontaardt in grof, beledigend of discriminerend taalgebruik en soms zelfs in oproepen tot bedreiging. Het is een verruwing die ook met moderatie en justitieel optreden moeilijk is in te dammen.

Tegen die achtergrond is het vreemd dat er door de rijksoverheid relatief weinig aandacht wordt besteed aan polarisatie en radicalisering op het internet. Dat gemeenten hieraan weinig aandacht besteden is begrijpelijk: het internet trekt zich immers weinig aan van gemeentegrenzen. De aandacht van de rijksoverheid beperkt zich voornamelijk tot spoorwerk van de inlichtingendiensten of curatief, justitieel optreden.

In preventieve zin wordt er in het onderwijs, - zij het nog in beperkte mate - aandacht besteed aan mediawijsheid, waardoor jongeren kritischer om leren gaan met de informatie die hen door media wordt geleverd. Gezien de steeds meer medialiserende wereld, zou het een enorme stap voorwaarts zijn wanneer mediawijsheid een verplicht vak in het onderwijs zou worden.

Met de grote internetcommunities doet de rijksoverheid nagenoeg niets. Het ministerie van WWI financierde van zowel marokko.nl als maroc.nl een project, maar na Kamervragen van de PVV over subsidiëring aan marokko.nl heeft het ministerie van WWI een voorlopig beleid ontwikkeld met zeer strikte eisen voor moderatie: aan gesubsidieerde initiatieven wordt nu de praktisch onmogelijke eis gesteld dat ze 7 dagen per week 24 uur per dag een discriminerende of haatzaaiende opmerking binnen een uur verwijderd moeten hebben.

Hierdoor lijkt het in de toekomst moeilijker te zijn geworden met steun van de overheid initiatieven op te zetten die een groot bereik op het internet hebben. Dat is niet alleen een gemiste kans om polarisatie en radicalisering tegen te gaan, maar ook om nieuwe kennis te ontwikkelen. Want daaraan bestaat nog veel behoefte.

Hoewel het altijd beter kan en het vaak om gevoelige materie blijkt te gaan, zien we dat professionals in het veld, ambtenaren en burgers zich steeds beter beseffen dat het bij radicalisering en polarisatie niet alleen gaat over kale koppen en mannen met baarden, maar juist over alle mensen in de samenleving. Er zijn de afgelopen jaren al veel publicaties en bijeenkomsten geweest, die vaak zijn bekritiseerd, maar die tegelijkertijd wel degelijk hebben geleid tot meer bewustzijn, nuance, kennis en concrete actie.

Waar het eerst vooral ging over radicalisering, gaat het nu steeds vaker ook over discriminatie en polarisatie, die onlosmakelijk met radicalisering verbonden zijn. Op allerlei niveaus en vanuit verschillende disciplines zijn mensen bereidwillig deze zaken op te pakken en resultaat te boeken.

Bijlage 1: Gebruikte en/of aanbevolen literatuur

Literatuur:

- AIVD (2007) *Radicale dawa in verandering. De opkomst van islamitisch neoradicalisme in Nederland.*
- AIVD (2006) *Vervolgnota: Lonsdale jongeren in Nederland. Feiten en fictie van een vermeende rechts-extremistische subcultuur.*
- AIVD (2005), *Lonsdale jongeren in Nederland. Feiten en fictie van een vermeende rechtsextremistische subcultuur.*
- AIVD (2004), *Van Dawa tot Jihad, De diverse dreigingen van de radicale islam tegen de democratische rechtsorde.*
- Andriessen, I. (2006), *Socio-cultural factors and school engagement: A study among Turkish, Moroccan, Assyrian and native Dutch youth in the Netherlands*, Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Art.1 NHN, *Discriminatie in Noord-Holland Noord 2003-2007*, Alkmaar
- Arts, L. (2007), *De moskee in strijd tegen radicalisering, Onderzoek naar de opvattingen van moskeebestuurders over het beleid van de gemeente Amsterdam om radicalisering onder moslimjongeren aan te pakken.* Utrecht: Afstudeerscriptie Universiteit Utrecht.
- Arts, L. en Ulichki, F. (2009) *Monitor polarisatie, radicalisering en discriminatie in Noord-Holland.* Amsterdam: ACB Kenniscentrum.
- BD Kennemerland, *Tendrapport BD Kennemerland 2003-2007*, Haarlemmermeer
- Boender, W. (2007), *Imam in Nederland. Opvattingen over zijn religieuze rol in de samenleving*, Amsterdam: Bert Bakker.
- Borgt, ter, T. en Hibbel, B. (1997), *Wilde Jaren. Een eeuw jeugdculturen*, Utrecht: Lemma BV.
- Brouard, S en Tiberj, V (2005), *Français comme les autres ? Enquête sur les citoyens d'origine maghrébine, africaine et turque*, Paris : CEVIPOF, Presses de Sciences Po.
- Buijs, F.J., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland.* Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Butter, E. (2007), *Gekleurde verwachtingen, trendanalyse.* Amsterdam: ACB Kenniscentrum.
- Butter, E., Hemmes, W. en Oordt, van, R. (2006), *Pijlers voor bruggenbouwers*, Amsterdam: ACB Kenniscentrum.
- Canatan, K., et. al. (2003), *De maatschappelijke rol van de Rotterdamse moskeeën*, Rotterdam: COS.
- Centre for Islamic Pluralism (CIP) (2009), *A guide tot Shariah Law and Islamist Ideology in Western Europe 2007-2009*, London: CIP.
- Civiq brochure (2005), *Een klop op de deur. Moskeeën en vrijwillige inzet*, Utrecht: Civiq.
- Cornelisse, M. (red.) (2007), *Lokale aanpak van extreem-rechts in Noord Holland Noord*, Alkmaar: Art.1 Bureau Discriminatiezaken Noord-Holland-Noord.
- COT rapport (2008). *De rol van eerstelijns werkers bij het tegengaan van polarisatie en radicalisering. Van 'Ogen en oren' naar 'het hart' van de aanpak*, Den Haag: COT.
- Demant, F., Slootman, M., Buijs, F., Tillie, J. (2008) *Teruggang en uittrekking; processen van deradicalisering ontleed*, Amsterdam: IMES.
- Dierickx, Guido (2008), *De buitenkant van de religie; een menswetenschappelijke verkenning*, Antwerpen: Garant.
- Donselaar, van, J., en Wagenaar, W. (2007), *Monitor Racisme & Extremisme: Racistisch en extreemrechts geweld in 2006*, Amsterdam/Leiden: Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden.

- Donselaar, van, J., en Wagenaar, W. (2008), *Monitor Racisme & Extremisme: Racistisch en extreemrechts geweld in 2007*, Amsterdam/Leiden: Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden.
- Douwes, D., Koning, de, M. en Boender, W. (2005) (red.) *Nederlandse moslims: Van migrant tot burger*, Amsterdam: Amsterdam University Press/Salomé.
- Driessen, D., Werf, van der, M., Boulal, A. (2004), *Laat het van twee kanten komen. Eindrapportage van een verkenning (quick scan) van de maatschappelijke rol van moskeeën in Amsterdam*.
- Dumasy, E. (2008), *Kwaliteitsdilemma's van islamitische scholen*, Amsterdam: SWP Amsterdam.
- Eck van, S. (2008). *Hoe te herkennen en te handelen? Radicalisering in het klaslokaal*, Amsterdam: Centrum voor Nascholing Amsterdam
- Entzinger, H. & Dourleijn, E. (2008). *De lat steeds hoger. De leefwereld van jongeren in een Multi-etnische stad*, Assen: Van Gorcum.
- Gielen, A.J. (2008), *Radicalisering en identiteit. Radicale rechtse en moslimjongeren vergeleken*. Amsterdam: Aksant.
- Haenens, L. d', Summeren, C. van, Saeys, F., & Koeman, J. (2004), *Integratie of Identiteit: Mediamenu's van Turkse en Marokkaanse jongeren*. Amsterdam: Boom.
- Harchaoui, S. (red.) (2006), *Hedendaags radicalisme. Verklaringen en aanpak*, Apeldoorn: Het spinhuis.
- Homan, M. (2006), *Generatie Lonsdale. Extreem-rechtse jongeren in Nederland na Fortuyn en van Gogh*. Antwerpen: Houtekiet
- Houtch, Y. (2007), *De invloed van de media op de religieuze beleving van moslim jongeren in Nederland na de moord op Theo van Gogh*. Tilburg: Afstudeerscriptie Universiteit van Tilburg.
- Inspectie van het Onderwijs (2007, 2008), *De staat van het Onderwijs; onderwijsverslag 2005-2006, 2006-2007*.
- Kepel, G. (2007), *Oorlog in het hart van de islam*, Olympus-nonfictie
- Klooster, E. (2005) *Interculturele verhoudingen op Amsterdamse scholen voor voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs*, Quickscan college van B&W Amsterdam.
- Knigge, P. (1998), *The ecological correlates of right-wing extremism in Western Europe*. In: European Journal of Political Research, jaargang 34, 249-279.
- Kooijman, H. (2005), *Een groep apart? Jongerenwerk en etniciteit*, Utrecht: NIZW Jeugd/SWP.
- Kroon, van der, R. (2005), *Moslims in de media*, Rotterdam: Afstudeerscriptie Universiteit Rotterdam.
- Leyers, J. (2007), *De weg naar Mekka*, uitgeverij Van Halewyck
- Lub, V. (2009), *Stimulering van maatschappelijke binding van jongeren, Een verkenning naar sociale interventies op het terrein van radicalisering en culturele spanningen*. Utrecht: Movisie
- Koning, de, M. (2007), *De Zuivere Islam. Geloofsbeleving, identiteitsvorming en radicalisering van Marokkaanse jongeren*, Amsterdam: Bert Bakker
- Maussen, M. (2006), *Ruimte voor islam? Stedelijk beleid, voorzieningen, organisaties*, Amsterdam: Het Spinhuis
- McDonald, L. Z. (2008), *Routes to Succes, Muslima's in Action*, Birmingham: Birmingham City Council.
- MacEoin, D. en Whiteman, D. (2009), *Music, Chess and Other Sins: Segregation, Integration and Muslim Schools in Britain*, London: Civitas
- Meah, Y. (2008), *Tackling the Threat of Radicalisation through alternative supply*, Amsterdam: Final Conference RECORA (EU Project Recognising Radicalisation).
- Meldpunt Discriminatie Internet (2009), *Jaarverslag 2008*, Amsterdam: MDI
- Moors, H. en M. Jacobs (2009), *Aan de hand van de imam. Integratie en participatie van orthodoxe moslims in Tilburg-Noord*, Tilburg: IVA beleidsonderzoek en Advies.
- Naji, H., Galen, van, S. en Raji, Z. (2007), *De imam en de dede*, Amsterdam: ACBKenniscentrum.
- Nasr Abu Zayd (2006): *Reformation of Islamic Thought: A Critical Historical Analyses*, Den Haag: WRR.

- NCTb (2006), *Handreiking terrorismebestrijding op lokaal niveau*.
- Noordam, K, Oordt, van, R. en Çörüz, C. (red.) (1998), *Mensen, rechten en islam. Beschouwingen over grondrechten*, Amsterdam: Bulaag/SBLI
- NVG/Radar (2006), *Radicalisme signaleren en aanpakken. Vroegtijdige aanpak van radicaliserende jongeren, handreiking voor gemeenten*.
- Otto, J.M.(2006), *Sharia en nationaal recht*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Pels, T. et al. (2006), *Pedagogiek in moskee Ayasofya/AI Wahda/Othman* (3-delig), Utrecht: Verwey-Jonker Instituut/FORUM.
- Pels. T. (2002), *Tussen leren en Socialiseren. Afzijdigheid van de les en pedagogisch-didactische aanpak in twee multi-etnische brugklassen*, Assen: Van Gorcum.
- Peters, R. (2005), *De Ideologische en Religieuze ontwikkeling van Mohammed B.: Deskundigenrapport in de strafzaak tegen Mohammed B. in opdracht van het Openbaar Ministerie opgesteld voor de arrondissementsrechtbank Amsterdam*.
- Roy, O. (2004), *De globalisering van de islam*, Amsterdam: Van Gennip.
- Roy, O. (2006), *De islam en de scheiding van kerk en staat*, Amsterdam: Van Gennip.
- Ruiter, D. de, De Graaf, W. en Maier, R. (2006) De invloed van beeldvorming. Contacten met allochtone ouders op zwarte basisscholen. In: *Migrantenstudies*, jaargang 22, nummer 3.
- Sar, J. van der, R. Lombo -Visser en W. Boender (2009) *Moskeeën gewaardeerd; Een onderzoek naar het maatschappelijk rendement van moskeeën in Nederland*. Utrecht: Oikos.
- Schoppen, H. (1997), *Het zijn onze feesten. Jeugdculturen en geweld tegen allochtonen in Nederland*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken.
- Shadid, W.A. & P.S. van Koningsveld (1997). *Moslims in Nederland. Minderheden en religie in een multiculturele samenleving*. Alpen aan den Rijn: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Shadid, W. (2005), Berichtgeving over moslims en de islam in de Westerse media: beeldvorming, oorzaken en alternatieve strategieën. In: *Tijdschrift voor communicatiewetenschappen*.
- Sluis, van der, R. (2005), *Van Vreemde Smetten Vrij? Een quickscan naar rechtsextremisme onder jongeren in de Zaanstreek en Purmerend*, Zaanstreek/Waterland: Bureau Discriminatiezaken (2005)
- Steyaert (red.) (2006), *ICT en samenleving. De sociale dimensie van technologie*. Amsterdam: Boom.
- Tillie, J. en Sloodman, M. (2006), *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden* Amsterdam: IMES.
- Vereniging Nederlandse Gemeenten (2009), *Verslag conferentie religie en publiek domein in relatie tot het gemeentelijk beleid*, Den Haag
- Visser, M. en Slot, J.(2005), *Extremisme en radicalisering in het Amsterdams Voortgezet Onderwijs*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam, Dienst Onderzoek en Statistiek.
- Vries, de, M. (2006), *Radicalisme gelokaliseerd. Onderzoek naar een effectieve aanpak van radicalisme en radicalisering door gemeenten in Nederland*. Den Haag: SGBO.
- Waardenburg, J. (red.) (2000), *Islam: norm, ideaal en werkelijkheid*, Weesp: Het Wereldvenster.
- Wadud, A. (2004) *De koran en de vrouw, herlezing van een heilige tekst vanuit een feministisch perspectief*. Amsterdam: Bulaag.
- Waterhouse Consulting Group (2008), *Preventing Violent Extremism: An Independent Evaluation of the Birmingham Pathfinder*. Birmingham: Waterhouse Consulting Group.
- Witte, R., Veenstra, M., Schram, K. en Kors, F. (2003), *Interetnische Spanningen, een draaiboek*, Den Haag: SDU Uitgevers.
- Wonderen, R. van en Magry, C. (2008), *Polarisatie en sociaal vertrouwen in de buurt: een oriënterend onderzoek in zes gemeenten naar de aanpak van polarisatie en sociaal vertrouwen*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Zannoni, M en Van der Varst, L (2007), *Ondersteuning bij de lokale aanpak van polarisatie en radicalisering; de gemeentelijke behoefte(n) verkend*, Den Haag: COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement.

Beleidsstukken

- *Actieplan Polariseratie en Radicalisering 2007-2011*. Uitgave van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2008)
- *Actieplan Slotervaart: het tegengaan van radicalisering*. Uitgave van stadsdeel Slotervaart (2007)
- *Amsterdam tegen radicalisering*. Uitgave van gemeente Amsterdam (2007)
- *Beleidskader van de Gemeentelijke Informatiehuishouding Radicalisering*. Uitgave van gemeente Amsterdam (2006)
- *Handreiking: Terrorismebestrijding op lokaal niveau*. Uitgave van NCTb (2006)
- *Salafisme in Nederland. Een voorbijgaand fenomeen of een blijvende factor van belang?* Uitgave van NCTb (2008)
- *Radicalisering in Rotterdam*. Uitgave van het Informatieschakelpunt (2006)
- *Meedoen of achterblijven, actieprogramma tegen radicalisering en voor kansen voor Rotterdammers* Uitgave van gemeente Rotterdam en COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement (2005)
- *Trendanalyse polarisatie en radicalisering 2008*. Uitgave van het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Kranten, tijdschriften

- *Frankrijk: scheiding van moskee en staat*, Sylvester Hoogmoed, in: De Helling, 2005/4
- *Hoe een klein onderzoek naar radicalisering tot te grote conclusies leidt*. E. Klooster in: NRC Handelsblad (2-6-2005)
- *Integratie is niet de oplossing*, artikel in het NRC van 25 juni 2007
- *Invloed imams op moslims overschat*. W. Boender in: NRC Handelsblad (13-11-2007)
- *Maak vrome moslim niet op voorhand verdacht*, Rebekah Delsol en Rachel Neild in Trouw, 29 mei 2009
- Maroc-Hebdo International no 559, 23 tot 30 mei 2003
- *Invloed imam op moslims overschat* NRC Handelsblad, 13-11-2007
- *Moslims moeten zorgen voor betere PR*. M. Cheppih in: Contrast, jaargang 15 (febr. 2008)
- *Opkomst en ondergang van extreemrechtse websites*, Joep Dohmen, NRC Handelsblad 25 augustus 2007
- *PvdA steunt liberale islam*, Kustaw Bessems in: de Pers, 3 september 2007
- *Radicalisering te voorkomen*. B. Meijer in: Parool (17-11-2007)
- *Revealed: UK's first official sharia courts*, Abul Taher in: The Sunday Times, September 14, 2008
- *Salafisme biedt jonge moslims 'derde' weg*. M. de Koning in: NRC Handelsblad (01-10-2007)
- *Salafisme, compromisloos en rechtlijnig, maar 'niet gevaarlijk'* J.Groen en A. Kranenberg, in de Volkskrant van 10 mei 2006
- *Salafisten/ niemand geeft Amrin een baantje*, Julie van Traa in Trouw, 2 januari 2006
- *Van Kruidenverkoper tot staatsvijand nummer zoveel*, Julie van Traa in Trouw, 21 september 2006
- *Scheiding kerk en staat even opzij gezet*. Van Middelkoop in: Reformatorisch Dagblad (30-03-2007)
- *Sharia in Europa? Welke sharia?* M. Berger in Eutopia: 2005 (nummer?)
- *Terrorisme kan je niet uitroeien*. Interview met B. De Graaf in: Metro (10-04-2007)
- *Vioscoop, Kloof in het klaslokaal*. Magazine 2008, nummer 26

Websites en weblogs:

<http://www.nrc.nl/W2/Lab/Profiel/Extreemrechts/>
<http://www.annefrank.org/upload/downloads/monitor2004-6.pdf>
http://www.nrc.nl/binnenland/article1759949.ece/Extreem-rechts_hielp_partij_Wilders
<http://allochtonen.web-log.nl/allochtonen/2008/07/amsterdam-schen.html>
<http://allochtonen.web-log.nl/allochtonen/2008/08/britse-geheime.html>
<http://allochtonen.web-log.nl/allochtonen/2008/09/marcouch-taboe.html#more>
<http://allochtonen.web-log.nl/allochtonen/2008/11/radicaliserende.html>
<http://allochtonen.web-log.nl/allochtonen/2008/12/de-staat-laait.html>
<http://allochtonen.web-log.nl/allochtonen/2009/05/toename-haatgro.html>
<http://amsterdam.nl/?ActItnIdt=22456>
http://intel.web-log.nl/intel/2006/05/deprogrammeren_.html
<http://web.mit.edu/marshall/www/papers/CyberBalkans.pdf>
<http://www.denieuwereporter.nl/2009/04/de-balkanisering-van-het-web/>
http://www.maroc-hebdo.press.ma/MHinternet/Archives_559/html_559/liste_559.html
<http://www.matribunal.com/index.html>
<http://www.minocw.nl/documenten/ho-doc-2003-imamopleiding.pdf>
http://www.nctb.nl/Images/Country%20profile%202008%20NL_tcm91-147864.pdf?cp=91&cs=25496
http://www.nctb.nl/onderwerpen/wat_is_terrorisme/wat_is_terrorisme.aspx
<http://www.pewinternet.org/Reports/2009/6--The-Internets-Role-in-Campaign-2008/1-->
<http://www.refdag.nl/oud/isla/011019isla13.html>
http://www.tijm.nl/rubriek1/column_dumasy.htm
<http://www.vng.nl/eCache/DEF/80/340.html>
<http://www.wijblijvenhier.nl/index.php?/archives/1770-Neo-malikisme.html>
<http://www.refdag.nl/artikel/1397673/Marokko+onverwacht+vruchtbare+bodem+extremisme.html>
[http://www.zorgwelzijn.nl/dossiers/id20105-Memorial+Institute+for+the+Prevention+of+Terrorism+\(MIPT\).;](http://www.zorgwelzijn.nl/dossiers/id20105-Memorial+Institute+for+the+Prevention+of+Terrorism+(MIPT).;)
http://www.start.umd.edu/start/data/tops/terrorist_organization_profile.asp?id=4257Summary-of-Findings.aspx?r=1
www.aivd.nl
www.flwi.ugent.be/cie/CIE/boender2.htm
www.livreblancdefenseetsecurite.gouv.fr
www.nctb.nl
www.nuansa.nl
www.pas.amsterdam.nl
www.schoolenveiligheid.nl/aps/School+en+Veiligheid/themas/%...

ACB Kenniscentrum zet zich in om polarisatie en radicalisering, zowel islamitische als extreemrechtse, tegen te gaan. Voorkomen moet worden dat jongeren met de rug naar de Nederlandse samenleving en rechtsorde gaan staan. Personen en groepen die zich zichtbaar isoleren of buitengesloten voelen, maar waarbij geen vorm van radicalisering herkenbaar is, willen we juist betrekken bij de maatschappij.

Hiertoe ontwikkelen we de volgende activiteiten:

- onderzoek ACB Kenniscentrum publiceert over binnen- en buitenlandse initiatieven en good practices ter voorkoming van radicalisering. Daarbij wordt expliciet gekeken naar de preventieve rol die moskeeën kunnen spelen. In 2008 verscheen de publicatie Radicaal Anders, in september 2009 deze update: Radicaal, orthodox of extremist?
- **advies** ACB Kenniscentrum adviseert gemeenten, instellingen en migrantenorganisaties over beleid en projecten om radicalisering en polarisatie te voorkomen.
- **netwerken** In opdracht van de provincie Noord-Holland zetten ACB Kenniscentrum en lokale vestigingen van Art.1 een provinciale kenniskring polarisatie, radicalisering en discriminatie op. Ook wordt een provinciale monitor polarisatie, radicalisering en discriminatie ontwikkeld. In de zomer van 2009 is hiervan een eerste versie verschenen (zie bijlage 3).
- **projecten en methodieken** ACB Kenniscentrum is verantwoordelijk voor de uitvoering van het preventieve plan van aanpak Radicalisering in het Amsterdamse stadsdeel Oost/Watergraafsmeer (Weerbaar Oost, bijlage 4) en is intensief betrokken bij het project Voorkomen is Beter dan Genezen van moskeeën die zijn aangesloten bij de Raad van Marokkaanse Moskeeën Noord-Holland (RvM). (zie bijlage 5)
- **trainingen** ACB Kenniscentrum ontwikkelt en verzorgt trainingen voor moskeebestuurders, imams, jongerenwerkers, jongeren, ouders en lokale overheden.

ACB Kenniscentrum heeft in opdracht van de provincie Noord-Holland een kort verkennend onderzoek (monitor) verricht om een indruk te krijgen of er door verschillende partijen (gemeenten, welzijn, politie, migrantenorganisaties) in hun werkgebied processen van radicalisering, polarisatie en discriminatie worden waar genomen. Ook moest duidelijk worden welke gemeenten op deze terreinen beleid en projecten ontwikkelen. Het onderzoek is uitgevoerd in samenwerking met 3 Bureaus Discriminatiezaken in de regio: Bureau Art. 1 Gooi en Vechtstreek, Art. 1 bureau discriminatiezaken Noord-Holland Noord en Bureau Discriminatiezaken Kennemerland. Ook is samengewerkt met Primo Noord-Holland. Het onderzoek is verricht d.m.v. literatuur- en internetonderzoek, 20 digitale enquêtes, 8 interviews met vertegenwoordigers van gemeenten, 7 interviews met jongerenwerkers, 6 interviews met zelforganisaties of sleutelfiguren en 5 interviews met politiefunctionarissen. De bedoeling is dat de monitor in 2010 geactualiseerd zal worden en als basis kan dienen voor een kenniskring polarisatie, radicalisering en discriminatie in Noord-Holland.

Enkele conclusies

Discriminatie

- Uit registraties van de politie en bureaus discriminatiezaken / Art. 1, blijkt dat discriminatie relatief vaak wordt gemeld in de provincie Noord-Holland in vergelijking met andere provincies. In 2008 vonden 694 van de in totaal 2240 meldingen plaats in Noord-Holland. Meer meldingen van discriminatie hoeft overigens niet te betekenen dat er meer gediscrimineerd wordt. Het kan ook het gevolg zijn van een actief discriminatiebeleid. Wel is het zeer waarschijnlijk dat de meldingen die geregistreerd worden, slechts een topje van de ijsberg vormen. Dit beeld wordt bevestigd door de sleutelfiguren en de politie die aan dit onderzoek hebben meegewerkt.
- Jongerenwerkers signaleren een groeiende frustratie onder jongeren, die met discriminatie te maken krijgen. Vanuit zelforganisaties groeit het wantrouwen tegen instituties, omdat het idee aan kracht wint dat deze instellingen niet opkomen voor hun achterban.
- Slechts drie van de 20 geënquêteerde gemeenten hebben een antidiscriminatiebeleid ontwikkeld. Wellicht verandert dit op korte termijn: gemeenten zijn per 1 juli 2009 verplicht om in elke unieke gemeente een bureau of meldpunt discriminatiezaken te faciliteren waar burgers met klachten terecht kunnen. Dit kan leiden tot meer antidiscriminatiebeleid op lokaal niveau.
- de politie heeft veel aandacht voor het tegengaan van discriminatie.

Polarisatie (= een verscherping van tegenstellingen tussen groepen)

- Jongerenwerkers en zelforganisaties signaleren een toename van spanningen tussen bevolkingsgroepen.
- Door meerdere respondenten worden ROC's genoemd als broedplaats voor spanningen.
- 75% van de gemeenten meent dat er geen sprake is van polarisatie tussen groepen. Tegelijkertijd geeft een meerderheid aan hier niet voldoende een beeld van te hebben.
- Taalgebruik en omgangsvormen op het internet, maar ook de opkomst van de PVV worden in verband met polarisatie vaak genoemd. Naar aanleiding van de verkiezingswinst van de PVV tijdens de Europese Verkiezingen in juni 2009 verwacht éénderde van de allochtonen een toename van spanningen tussen bevolkingsgroepen. Dat blijkt uit onderzoek van Motivaction.
- Specifiek beleid om polarisatie tegen te gaan is er amper; wel worden door sommige gemeenten activiteiten ontwikkeld die de ontmoeting tussen verschillende bevolkingsgroepen bevorderen.

Radicalisering (gaat om islamitisch en rechts-extremisme, dieren- en links activisme).

- Radicalisering is een gevoelige term; betrokkenen praten vaak liever in termen van polarisatie of vervreemding.
- Uiteerder onderzoek (2007) van Bureau Discriminatiezaken Kennemerland blijkt dat in Zwanenburg, Lissbroek en Abbenes groepen jongeren (totaal 125) rondlopen met extreemrechtse sympathieën. Uit onderzoek van Art. 1 Bureau discriminatiezaken Noord-Holland Noord (2007) bleek dat in 17 van de 26 gemeenten sprake was van overlast door zogenaamde Lonsdale-jongeren. Ook de politie in Noord-Holland Noord, de Gooi Vechtstreek en Kennemerland heeft radicalen in beeld. Er wordt melding gemaakt van bedreiging, bekladding, vernieling, mishandeling en het verspreiden van verboden geschriften. In Haarlem, Huizen en Edam zijn moskeeën in brand gestoken, in Hilversum zijn auto's in brand gestoken door dierenactivisten. In Alkmaar is brand gesticht in een Turks verenigingsgebouw. Het gaat dan vooral om extreemrechts en in enkel geval dierenactivisten. Interventies zijn tot nu toe nog niet nodig geweest voor moslimradicalen; die vorm van radicalisering blijft tot nu toe zitten in de fase van 'interesse voor' extremistisch gedachtegoed.
- Drie gemeenten maken melding van min of meer (afhankelijk van de definitie) radicaliserende groepen, het gaat hierbij om moslims (2 keer) en extreemrechtse jongeren. Deze gemeenten zijn gestart met beleidsontwikkeling en/of een verkennend onderzoek.
- Zelforganisaties geven aan graag betrokken te willen worden bij activiteiten om radicalisering tegen te gaan.

Behoeften

Verschillende respondenten geven aan een gebrek aan kennis en vaardigheden te hebben om processen van vooral polarisatie en radicalisering te herkennen. Is iemand die zijn baard laat staan aan het radicaliseren? Is iemand die een bomberjack draagt radicaal? Hoe geef je vervolg aan die signalen? En (hoe) kun je ze voorkomen?

Er is behoefte aan meer kennis en aan 'multiculturele vaardigheden' bij jongerenwerkers. Bij de politie wordt al veel aandacht besteed aan radicalisering en polarisatie, maar er bestaat nog steeds behoefte aan meer kennis. Zelforganisaties geven aan meer betrokken te willen worden in overlegstructuren, en niet pas als het al misgegaan is. 45% van de gemeenten geeft aan geen behoefte te hebben aan enige kennis, training, advisering of anders, op het gebied van discriminatie, polarisatie en radicalisering. De rest van de gemeenten heeft verschillende behoeftes, waarvan kennisbevordering de grootste is.

Het Amsterdamse stadsdeel Oost-Watergraafsmeer heeft in 2007 een plan van aanpak geschreven dat gericht is op het voorkomen van radicalisering.¹⁹⁷ Oost/Watergraafsmeer wil met haar plan ook een toename van sociale uitsluiting, verharding, angst en maatschappelijke uitval tegengaan.

Op basis van het plan van aanpak van het stadsdeel heeft ACB Kenniscentrum begin 2008 een uitvoeringsplan geschreven. Hierin werd als aanvullende doelstelling geformuleerd dat voorkomen moest worden dat jongeren met de rug naar de samenleving en de Nederlandse rechtsorde gaan staan, of erger, zich hiertegen gaan afzetten. Met deze aanvullende doelstelling werden ook groepen ingesloten waarbij wel zichtbaar is dat zij (voornamelijk jongeren) zich isoleren, maar waarbij dit (nog) niet herkend wordt als een vorm van radicalisering.

Doelgroepen

Radicalisering is geen geïsoleerd proces, maar vindt plaats door interactie met de directe leefomgeving. De volgende doelgroepen worden onderscheiden:

- A: Moslimjongeren in stadsdeel Oost/Watergraafsmeer;
- B: Hun ouders en andere gerelateerden; moskeebesturen en imams
- C: Buurtbewoners, instellingen, politie, onderwijs, lokale overheid

Partners

Er wordt in het project veel belang gehecht aan migrantenorganisaties en bestaande netwerken als het Bestuurlijk Overleg Migrant Organisaties (BOMO). Een centrale rol wordt vervuld door de islamitische organisaties in het stadsdeel, in het bijzonder de 5 moskeeorganisaties in het stadsdeel.¹⁹⁸ Ook wordt samengewerkt met welzijnsinstellingen, scholen, politie, buurtregisseurs, woningbouwcorporaties, sportverenigingen, DWI, ouderen - en zorgcentra, ouderenorganisaties, jongerencentra en kerken.

Periode

Het project loopt sinds februari 2008 en wordt in december 2009 afgerond.

Activiteiten

De activiteiten zijn ingedeeld per doelgroep en per thema. We onderscheiden drie doelgroepen: jongeren (A), ouders, familieleden en moskeeën (B), overige betrokkenen, zoals instellingen of buurt (C) en drie thema's: de vergroting van maatschappelijk vertrouwen; de vergroting van politiek vertrouwen; en de vergroting van religieuze weerbaarheid en de omgang met radicale jongeren.

¹⁹⁷ Definitie radicalisering: Proces van toenemend radicaal gedachtegoed bij een persoon waarbij de bereidheid groeit om zelf diep ingrijpende veranderingen van de samenleving en de democratische rechtsorde (op ondemocratische wijze) na te streven en/of te ondersteunen, dan wel anderen daartoe aan te zetten.

¹⁹⁸ Ibno Khaldoun (Al Kabir moskee), Ufuk (Yeni Cami), Turks Islamitisch Sociaal Cultureel Centrum (TISCC) (Eyüp Sultan moskee), Stichting Sociaal Cultureel Centrum voor Marokkanen (SSCCM) (El Fath moskee) en Moskee Al Karama

Uitgevoerde activiteiten

- Training maatschappelijke oriëntatie en participatie van moskeebestuurders en imams
- Leesgroep jongeren
- Groeps gesprekken en debatten met jongeren
- Voorlichtingsbijeenkomsten voor ouders
- Debatten met een breed publiek en politiek
- Trainingen voor jongerenwerkers en straathoekwerkers
- Voorlichtingen/trainingen contactvaders (buurtvaders)
- Discussie- en trainingsweekenden met jongeren
- Afstemming activiteiten 12 + (directeuren VO)
- Afstemming activiteiten 12 - (directeuren BO)
- Overlegvormen (netwerkoeverleg, vertrouwenspersonen, stuurgroep, stadsdeel, etc.)
- Groot debat met wetenschappers, politici, columnisten, belangenbehartigers, buurtbewoners en jongeren over discriminatie, uitsluiting, polarisatie en radicalisering (29 november 2009)

Gedeeltelijk uitgevoerde activiteiten

- Opzetten en/of uitbreiden en aanpassen website per betrokken organisatie
- Cyberimam
- Weblog (<http://geloveninoost.web-log.nl>)

Eigen bevindingen februari 2008 – september 2009 ¹⁹⁹

- Het project is preventief van aard en gericht op het opzetten van nieuwe dan wel het versterken van bestaande netwerken. Gekozen is voor een aanpak waarbij weinig ruchtbaarheid aan het project werd gegeven. Het project en de activiteiten die er aan verbonden zijn hebben zich langzaam maar zeker door het stadsdeel heen gezongen. Hierdoor is voorkomen dat er een *extra* tegenreactie vanuit de gemeenschappen zelf werd afgegeven. Toch was de ontvangst van het project niet onverdeeld positief.
- De reacties op het Plan van Aanpak Radicalisering van het stadsdeel en het daaruit voortvloeiende uitvoeringsplan bij betrokken organisaties, netwerken, instellingen en individuele participanten waren wisselend. Allereerst was het achteraf bezien wellicht niet verstandig om in de titel en tekst van de aanpak de nadruk zo veel als nu is gedaan te leggen op radicalisering. Hoewel in toelichtingen op de aanpak door stadsdeelbestuurders en ambtenaren direct de link werd gelegd met thema's als discriminatie, uitsluiting en andere mogelijke redenen om je met de rug naar de samenleving toe te keren, is door die nadruk bij een deel van de participanten het wantrouwen vergroot, terwijl voor een ander deel er een gebrek is aan herkenning (en dus aan betrokkenheid). Ondanks dat in de praktijk de scope van het project aanzienlijk wordt verbreed, was een aanpak die van 'breed naar smal' beschreven wordt, waarschijnlijk effectiever geweest. Door de onbedoeld gecreëerde afstand, is, wordt en moet nog steeds (en meer dan verwacht) tijd gestoken worden in het 'verkopen' van het project'.

¹⁹⁹ Voor de evaluatie van het project tot de zomer van 2009 verwijzen wij naar de nu nog niet openbaar gemaakte rapportage van Floris Vermeulen en Niels Kooiman van het IMES: Evaluatierapport project Weerbaar Oost/Netwerken tegen radicalisering Stadsdeel Oost-Watergraafmeer (3 augustus 2009), Amsterdam: IMES

- Gedurende het project is het aantal aandachtsterreinen verbreed. De deelthema's uitsluiting, polarisatie en discriminatie zijn nadrukkelijk toegevoegd. Bovendien ligt het accent niet alleen op jongeren die vatbaar zijn voor radicalisering maar op 'jongeren die zich om welke reden dan ook en op welke manier dan ook gaan afsluiten, uitsluiten of buitensluiten *en hun omgeving*'. Deze verbreding van de aanpak heeft geresulteerd in meer ingangen bij zowel moskeebestuurders en imams, scholen en andere professionals, als (en vooral) ook bij de jongeren zelf!
- Veel is geïnvesteerd in de samenwerking met moskee- en migrantenorganisaties. Het contact met een groot aantal van die organisaties is intensief, frequent en duurzaam. De stevige inzet op samenwerking met (semi)vrijwilligersorganisaties van moslimmigranten (methodische keuze) maakt het project enerzijds sterk en afwijkend, maar aan de andere kant ook extra kwetsbaar. In het afgelopen projectjaar is gebleken dat de wil er vaak is, maar de capaciteit en/of continuïteit ontbreekt. Daar is veel energie en tijd mee verloren gegaan. Ook hebben daardoor een aantal geplande bijeenkomsten geen doorgang kunnen vinden. Anderzijds is gebleken dat een diepte-investering in de eigen structuren van de moslimgemeenschappen in Oost-Watergraafmeer heeft geresulteerd in essentiële uitwisseling van expertise over radicalisering, het verstrekken van handvatten aan bestuurders en vrijwilligers die onmisbaar zijn om zoekende jongeren meer bij hun organisaties en werk te betrekken en het discussiëren met jongeren die op welke manier en om welke reden dan ook een afstand voelen tot de samenleving.
- Heel schematisch en in algemene zin weergegeven, bestond er bij de Marokkaanse partners en participanten het nodige wantrouwen, bij de Turkse deelnemers weinig (aanvankelijke) herkenning en bij de autochtone betrokkenen een gebrek aan kennis. Tijdens het project is met het nodige succes gewerkt aan het wegwerken van deze belemmerende factoren. Toch zal bij een mogelijk vervolg gewerkt moeten blijven worden aan het vergroten van onderling vertrouwen, het in een (bredere) context plaatsen van de thematiek en intensieve wederzijdse kennisoverdracht.
- Lopende het projectjaar is gebleken dat het onderhouden van intensieve contacten en het werken met cycli van leesgroepen, lezingen, bijeenkomsten en trainingen vertrouwen schept en resultaat oplevert. Pas na meerdere sessies werd (meer) openlijk gesproken over eigen ervaringen dan wel meer algemene observaties op terreinen als uitsluiting, discriminatie en radicalisering. In de dagelijkse praktijk is daar weinig tijd en ruimte voor. Juist de diepte-investeringen in dit project blijken op termijn een meerwaarde te hebben.
- Een combinatie van direct en intensief contact, netwerken, voorlichting, discussie/debat en training, moet ook in de toekomst niet alleen zorg dragen voor meer vertrouwen, herkenning en kennis, maar ook tot het wegnemen van gevoelens van uitsluiting en discriminatie die juist voedsel geven aan de meest uiteenlopende vormen van 'radicalisering'.
- Veel actoren in de buurt hebben weinig tot geen kennis over de islam in het algemeen en radicalisering in het bijzonder. Dat verklaart gedeeltelijk het gebrek aan (her)kenning. Bovendien wordt daardoor de (orthodoxe) beleving van de islam (en het zich daarna gedragen en kleden) soms verward met radicalisering.
- In de loop van het projectjaar is steeds duidelijker geworden dat een keuze voor buurtgericht werken hoogstwaarschijnlijk meer effect sorteert dan sectorgericht werken. Jongeren zijn vaak actief in een bepaalde buurt en maken (al dan niet) gebruik van de verschillende voorzieningen die er in zo'n buurt zijn. Belangrijk is dat het referentiekader van deze buurtvoorzieningen hetzelfde is. Het gemeenschappelijk volgen van trainingen en andere vormen van deskundigheidsbevordering lijkt dan ook voor de hand te liggen.

Resultaten bij de aandachtsgroepen en samenwerkingspartners

Jongeren

Tijdens de discussiebijeenkomsten, trainingen, leesgroepen en praat sessies, bij de verschillende moskeeorganisaties, migrantenorganisaties, het jongerenwerk, Streetcornerwork en via de contacten met scholen, buurtoverleg, buurtregisseurs en informele netwerken zijn in totaal bijna 200 jongeren direct bereikt. Die jongeren hebben op hun beurt het bestaan van het project en de daaraan verbonden activiteiten verder verspreid. Met ongeveer 40 van deze jongeren is het contact zeer intensief en worden regelmatig bijeenkomsten georganiseerd. Het merendeel van deze jongeren heeft een Marokkaanse achtergrond. De rest is grotendeels van Turkse komaf.

Ouders

De ouders (soms van bovenstaande jongeren) zijn gedeeltelijk bereikt via de moskee- en migrantenorganisaties. Belangrijk is echter ook de ingang via school. Duidelijk is dat er bij veel ouders weinig zicht is op de 'omgeving en beleving' van hun kinderen (vooral jongens). Dat heeft zoals bekend vaak te maken met de thuissituatie, maar ook door de afstand van veel ouders (zowel vaders als moeders) tot de buurt buiten de eigen structuren. Bij een deel van de ouders is er behoefte aan het verruimen van de kennis over (het herkennen van en omgaan met) radicalisering, maar bij een ander deel is de vraag naar algemene maatschappelijke oriëntatie in ieder geval in eerste instantie veel groter.

Moskeebestuurders en imams

De moskeebestuurders en imams van drie van de vijf moskeeën zijn in meerdere sessies getraind in het herkennen van radicalisering, het omgaan met jongeren, het betrekken van jongeren, de sociale kaart, en de sociaal-maatschappelijke context en omgeving waar de moskee zich in bevindt. Zij hebben aangegeven daar heel veel van te hebben geleerd en hebben allemaal aangegeven behoefte te hebben aan vervolgtrajecten. Overigens is met taalaanbieders contact gelegd over de groepsgewijze verbetering van de actieve kennis van de Nederlandse taal.

Jongeren(opbouw)werkers

Het overgrote merendeel van de jongeren(opbouw)werkers en stagiaires van Dynamo en Streetcornerwork zijn getraind in het herkennen van en omgaan met radicaliserende moslimjongeren. Daarbij is ook veel aandacht besteed aan de overdracht van algemene kennis over de islam. Dat bleek geen overbodige luxe, zeker niet voor 'autochtone' medewerkers.

Directeuren en docenten van onderwijsinstellingen

Met directeuren en docenten in het primaire en in het voortgezet onderwijs is zowel op groepsniveau als op individueel niveau gesproken over de aan het project gerelateerde problematiek. Als het project wordt voortgezet, kunnen concrete afspraken gemaakt worden over specifieke trainingen en discussiebijeenkomsten. Daarnaast hebben in april, juni en november 2009 vier werkbijeenkomsten/conferenties plaatsgevonden die gericht waren op radicalisering in het primair onderwijs (10 juni) en een veilige school in een veilige buurt. Met het primair onderwijs is gesproken over de invloed van (al dan niet vermeende) processen van discriminatie, uitsluiting, polarisatie en radicalisering op de sociale veiligheid in de omgeving van de school.

Contactpersonen/uitvoering:

Het project wordt in december 2009 afgesloten. Voor de coördinatie en uitvoering van het project heeft ACB-Kenniscentrum een beroep gedaan op Roemer van Oordt. Eindverantwoordelijk vanuit ACB Kenniscentrum is Ewoud Butter. Verder worden ACB-medewerkers ingezet afhankelijk van hun deskundigheid (trainers, deskundigen op gebied van bijvoorbeeld onderwijs, arbeidsmarkt, emancipatie van vrouwen). Het project is positief geëvalueerd door het IMES van de Universiteit van Amsterdam.

De Raad van Marokkaanse Moskeeën Noord-Holland (RVM) en ACB Kenniscentrum hebben met steun van de Unie van Marokkaanse Moslim Organisaties Nederland (UMMON) het initiatief genomen tot twee pilotprojecten die gericht zijn op het voorkomen van radicalisering en het tegengaan van polarisatie.

Eén pilotproject vindt plaats bij 10 Amsterdamse moskeeën die zijn aangesloten bij de RVM.²⁰⁰ De RVM heeft hiervoor een subsidie (voor 1 projectjaar) ontvangen van de gemeente Amsterdam. Het andere pilotproject vindt plaats bij 8 moskeeën uit de rest van Noord-Holland, die ook zijn aangesloten bij de RVM. Hiervoor heeft ACB Kenniscentrum subsidie ontvangen (voor twee jaar) van de provincie Noord-Holland.

In eerste instantie richt dit project zich op de besturen, de imams en de jonge en oudere bezoekers (vrouwen en mannen, meiden en jongens) van de Marokkaanse moskeeën.

Doelstellingen

Doel van het project is radicalisering en polarisatie te voorkomen. Vandaar de titel *Voorkomen is beter dan genezen*. De initiatiefnemers willen voorkomen dat jongeren en hun ouders met de rug naar de samenleving gaan staan, of erger, zich tegen de samenleving gaan afzetten. Het is belangrijk dat jongeren en hun ouders het gevoel krijgen dat zij (weer) deel uitmaken van de samenleving.

De aangesloten moskeeën menen dat zij vanwege hun toegankelijkheid een goede plek zijn om participatie van moslims in Nederland te bevorderen. Alle betrokken moskeebesturen van de RVM willen vanuit hun eigen moskee een bijdrage leveren aan het project. Naast de religieuze aspecten van de moskee, waar imam en bestuursleden gezamenlijk een invulling aan geven, willen zij zich in dit project vooral gaan inzetten om de maatschappelijke krachten van de moskee te versterken.

De moskeeën staan niet op geïsoleerde eilandjes, maar midden in de wijk en vervullen vaak een brede maatschappelijke functie. Met het project willen de initiatiefnemers deze functie versterken en willen we samenwerking met buurtbewoners, -netwerken en -organisaties verbeteren. Het betreft verbreding van de blik op de Nederlandse context en bewustwording van de functie van de moskee in de Nederlandse maatschappij. Dit vraagt van moskeebestuurders kennis en vaardigheden waarin ze getraind zullen worden.

Belangrijk voor de samenwerking met de buurtorganisaties is dat wat er in de moskee gebeurt transparant wordt voor de omwonenden. Om dit te bevorderen willen de moskeeën proberen – op eigen kosten – een website te realiseren, zodat iedere moskee online te bezoeken is. Daarnaast zal per moskee bekeken worden wat voor activiteiten er georganiseerd kunnen worden met buurtbewoners en buurtorganisaties. Meer openheid creëren en meer ontmoeting tussen buurt en moskee zal bijdragen aan preventie van radicalisering omdat het polarisering tegengaat.

²⁰⁰ In totaal zijn er 23 moskeeën bij de RVM aangesloten; dat is meer dan 10% van het totaal aantal Marokkaanse moskeeën in Nederland.

Scheiding kerk en staat

De koepels UMMON en RVM zien het als moskeeorganisaties ook als een belangrijke taak om jongeren die zich interesseren voor bijzonder intolerante interpretaties van de islam alternatieven te bieden. Dit religieuze discours is van groot belang, omdat een belangrijk deel van de islamitische jongeren die radicaliseren zich hierbij beroepen op bepaalde interpretaties van religieuze bronnen.

UMMON en RVM respecteren vanzelfsprekend de in Nederland geldende scheiding tussen kerk en staat. Het is juist dit principe dat uiteenlopende geloofsgemeenschappen in Nederland de ruimte biedt gebruik te maken van hun grondwettelijke vrijheid van godsdienst. Voor de primaire religieuze activiteiten hebben UMMON/RVM daarom nooit een beroep gedaan op enigerlei vorm van ondersteuning door de Nederlandse overheid en dat willen de moskeeorganisaties van de RVM ook in de toekomst niet doen. De kosten voor dergelijke activiteiten - waaronder het salaris van een imam en de huur van het moskeegebouw - worden vergoed door de bezoekers van de moskee.

Tegelijkertijd willen we als initiatiefnemers van het project het discours over de islam niet beperken tot de reguliere activiteiten van de moskeeën. Ze vinden het van belang dat er door een breder publiek van gedachten kan worden gewisseld over de islam en andere religies. Ook willen ze ruimte bieden aan verschillende invalshoeken en opinies in eigen kring én willen ze de dialoog aangaan met andere levensovertuigingen. In dat verband willen ze debatten en lezingen organiseren en een website ontwikkelen met achtergrondinformatie.

Uitvoering

Voor de uitvoering van de projecten worden door de RVM een coördinator en een ondersteunende medewerker aangesteld. Daarnaast wordt gewerkt met (jongeren)contactpersonen bij de verschillende moskeeën. ACB Kenniscentrum zal helpen bij de ontwikkeling en voorbereiding van het project, begeleiden bij de uitvoering en nauwgezet verslag doen van de voortgang, zodat ervaringen en resultaten overdraagbaar gemaakt kunnen worden. Ook draagt ACB Kenniscentrum zorg voor verschillende trainingen. De moskeeorganisaties committeren zich aan de doelstellingen van het project, bieden de ruimte voor de te organiseren activiteiten en zijn onder andere verantwoordelijk voor de werving van deelnemers aan trainingen en bijeenkomsten.

Contactpersonen: Roemer van Oordt (RVM), Rachid Jamari, Ewoud Butter (ACB Kenniscentrum)

Publicatie: radicaal orthodox extremist

kenniscentrum

voor emancipatie en participatie

Adres: Kabelweg 37,
(Coengebouw, eerste etage)
1014 BA Amsterdam

Telefoon: 020 627 9460
Fax: 020 626 2516
E-mail: info@acbkenniscentrum.nl
Website: www.acbkenniscentrum.nl

